

VIGILIA



2024 *december*

LUKÁCSI MARGIT *A születés és az anyaság csodája két bakonybéli ikonon*

BOROS GÁBOR *300 éves lett Immanuel Kant (1724–1804)*

IN MEMORIAM JELENITS ISTVÁN

SZILVÁSI ZALÁN *és* URBÁN JÓZSEF SchP *írásai*

A VIGILIA KÖRKÉRDÉSE

Mások hangjára figyelni

BÁBEL BALÁZS, BENDL VERA, DOBOS ANDRÁS, FALTISZ

ALEXANDRA, FEKETE KÁROLY, FERENCZ GYÖZŐ, FŰZFA BALÁZS,

GLOVICZKI ZOLTÁN, GORETITY JÓZSEF, HÁY JÁNOS, HEIDL

GYÖRGY, HERNÁDI MÁRIA, KOCZISZKY ÉVA, KOMÁLOVICS ZOLTÁN,

LAPIS JÓZSEF, LUKÁCS FLÓRA, M. NAGY MIKLÓS, MADOCSAI BEA,

MÁRTONFFY MARCELL, NAC SINÁK GERGELY ANDRÁS, NÁDAS

PÉTER, NÁDASDY ÁDÁM, P. MÜLLER PÉTER, PÁLFALVI LAJOS, SAJGÓ

SZABOLCS SJ, SIMON TAMÁS LÁSZLÓ OSB, THOMKA BEÁTA, VERES

ANDRÁS *és* WEISS JÁNOS *válaszai*

VIGILIA 2024 december

TANULMÁNYOK

- Lukácsi Margit: „MINDEZEKET A SZAVAKAT ANYJA ŐRIZGETTE A SZÍVÉBEN”.
KELET ÉS NYUGAT TALÁLKOZÁSA: A SZÜLETÉS ÉS AZ
ANYASÁG CSODÁJA KÉT BAKONYBÉLI IKONON 1057
- Boros Gábor: 300 ÉVES LETT IMMANUEL KANT (1724–1804) 1067

IN MEMORIAM JELENITS ISTVÁN

- Urbán József SchP: „ATYÁM, ATYÁM, IZRAEL SZEKERE ÉS FOGATA!” ILLÉS KÖPENYE
ÉS ELIZEUS 1073
- Szilvási Zalán: ELÉG. EMLÉKEZÉS JELENITS ISTVÁNRA 1080

A VIGILIA KÖRKÉRDÉSE

MÁSOK HANGJÁRA FIGYELNI

Bábel Balázs (*kalocsa-kecskeméti érsek*), Bendl Vera (*író*), Dobos András (*görögkatolikus pap, szemináriumi rektor*), Faltisz Alexandra (*illusztrátor*), Fekete Károly (*tiszántúli református püspök*), Ferencz Győző (*költő, irodalomtörténész*), Fűzfa Balázs (*irodalomtörténész*), Gloviczki Zoltán (*klasszika-filológus, oktatáskutató*), Goretity József (*irodalomtörténész, műfordító*), Háy János (*író, költő*), Heidl György (*eszméletörténész*), Hernádi Mária (*irodalomtörténész*), Kocziszky Éva (*irodalom- és filozófiatörténész*), Komálovics Zoltán (*költő, kritikus*), Lapis József (*kritikus, irodalomtörténész*), Lukács Flóra (*költő*), M. Nagy Miklós (*műfordító, szerkesztő*), Madocsai Bea (*rádiós újságíró*), Mártonffy Marcell (*teológus, irodalomtörténész*), Nacsinák Gergely András (*ortodox pap, teológus*), Nádas Péter (*író*), Nádasdy Ádám (*költő, nyelvész, műfordító*), P. Müller Péter (*irodalom- és színháztörténész*), Pálfalvi Lajos (*irodalomtörténész, műfordító*), Sajgó Szabolcs SJ (*jezsuita szerzetes*), Simon Tamás László OSB (*bencés szerzetes, biblikus teológus*), Thomka Beáta (*irodalomtudós*), Veres András (*győri megyéspüspök*) és Weiss János (*filozófiatörténész*)
válaszai 1082

SZÉP/ÍRÁS

- Jász Attila: ALVÓ GYERMEK (*vers*) 1143
- Halasi Zoltán: A MAGHOZÓ. SÉT LEGENDÁJA (*prózavers*) 1144
- Christian Bobin: TÁVOLODÁS (*próza*) 1145
- Szentirmai Mária: CSEND (*versek*) 1147
- Méhes Károly: TÉLI SOROK; OLYAN KARÁCSONYFÉLE; BARÁTI
TÁRSASÁGBAN; KÉSZÜLŐDÉS HÚSVÉTRA (*versek*) 1148

KORTÁRS VERSEK KORTÁRS SZEMMEL

- Bedecs László: Bertók László: SZÖSZÖG A SZÉLÉN, MINT A PÓK 1150

„MINDEZEKET A SZAVAKAT ANYJA ŐRIZGETTE A SZÍVÉBEN”¹

KELET ÉS NYUGAT TALÁLKOZÁSA:
A SZÜLETÉS ÉS AZ ANYASÁG CSODÁJA KÉT
BAKONYBÉLI IKONON

Lukácsi Margit

Italianista, műfordító,

a PPKE BTK

Klasszikus és Újlatin

Nyelvek Intézete

Olasz Tanszékének

tanszékvezető

egyetemi docense.

Legutóbbi írását

2024. 8. számunkban

közzöltük.

A bakonybéli Szent Mauríciusz bencés monostor ikonfestő műhelyében nemrégiben két ikon készült, amelyeket azért is szép és felemelő egymás mellett szemlélni, mert mindkettő a születés és a testi, lelki anyaság csodájára irányítja figyelmünket. Az egyik kisméretű, bensőséges szemlélődésre alkalmat adó ikon Jézus születését ábrázolja, és latin nyelvű felirata – *Nativitas Iesu Christi* –, valamint előképe, a római Santa Maria in Trastevere-bazilika születést ábrázoló mozaikja alapján a nyugati hagyományba illeszkedik; a másik, az *Eleusza* (Könyörülő) típusba tartozó ikon Oroszország legnagyobb tiszteletben álló szentképének, a *Vlagyimiri Istenanya* ikonjának másolata.



Legemlékezetesebb lelki élményeim egyike a többszöri személyes találkozás a *Vlagyimiri Istenanya* ikonjával (1. kép)² a moszkvai Tretyjakov Képtárban. Maga a helyszín is különleges: az ikon a képtár házi templomaként működő Tolmascsi Szent Miklós-templomban látható, közvetlenül az ikonosztáz előtt, különleges tárlóban. Egyszerre vagyunk múzeumban, tehát védett és felügyelt körülmények között, és megszentelt térben, egy olyan templomban, amely az istentiszteletek ideje alatt bárki előtt nyitva áll, egyébként pedig a képtáron keresztül, annak nyitvatartási idejében látogatható. Azzal, hogy a *Vlagyimiri Istenanya* szent ikonját templomtérben helyezték el, nemcsak a hívek

számára tették lehetővé a személyes tiszteletadást, hanem maga az ikon is visszanyerte eredeti méltóságát: nem múzeumi műtárgy, még csak nem is egyszerűen kultuszkép, hanem ismét az lehet, ami: ikon, vagyis az

1 Lk 2,52. A továbbiakban az Újszövetségből vett valamennyi idézet forrása: *Újszövetség*. (Fordította, a bevezetőket és az utószót írta Simon Tamás László OSB.) Pannonhalmi Főapátság, 2019.

2 *Vlagyimiri Istenanya* (Богоматерь Владимирская), Moszkva, Állami Tretyjakov Képtár, fatábla, tempera, eredeti méret: 75x55 cm, jelenlegi, keretmezővel kiegészített mérete: 104x69 cm, 12. sz. első harmada, Konstantinápoly. Eredetileg kétoldalas, hordozható ikon volt, ma a hátoldalán egy, a 15. század elejére datált Golgota-ábrázolás látható. A *Vlagyimiri Istenanya* ikonjának és történetének legutóbbi tömör és lényegre törő leírása, a legfontosabb szakirodalom felsorolása: Ruzsa György: *Hogyan nézzük az ikonokat?* Corvina, Budapest, 2020, 92–94.

Istenanya valóságos jelenléte, Ő maga. Azáltal, hogy az ikon egyszerre van múzeumban és templomtérben, kivételezett helyzet az övé: kiemelték a képtár steril, személytelen közegéből, ugyanakkor elhelyezését jó érzékkel úgy oldották meg, hogy a speciális tárló nem akadályozza az ikon szemlélését. Aki pusztán művészi alkotásként tekint rá és az esztétikai élmény kedvéért látogat el a képtár-templomba, az is jó fényviszonyok mellett, közvetlen közletről szemlélheti; aki viszont hívő (akár ortodox, akár katolikus) keresztényként kíván kapcsolatba kerülni vele, azt a templom szakrális terében semmi sem akadályozza ebben. Egy dolgot nem tehet meg: nem érintheti meg az ikont, nem illetheti csókkal, le kell mondania a keleti kereszténységben olyannyira fontos érintkezés szentesített rituáléjáról. Az ortodox hagyományban ugyanis az ikon mint szentkép egyszerre vizuális ereklje és érintésereklje.³

Hasonlóan mély lelki tapasztalatot jelentenek a Rómában őrzött legrégebbi ikonokkal való találkozásaim, az egyik ilyen a *Hodigitria* (Útmutató) típusúhoz tartozó Istenanya-ikon, amely a Forum Romanum melletti Santa Francesca Romana-templom sekrestyéjében található, és még a képrombolás előtti időkben, valószínűleg az 5. században készült enkauszтика (meleg méhviaszban oldott tempera) technikával. Mára már csak Mária és a gyermek Jézus arca őrzi az eredeti festést, de az ikon viszonylagos nagy méretének és a jó elhelyezésnek köszönhetően megkapó az Istenanya halvány rózsaszínű arcából egyenesen ránk tekintő hatalmas, mélybarna szempár és az ikon gesztusnyelvével: mintha a kis Jézus és édesanyja kezei beszélgetnének egymással, s ebbe a hangtalan párbeszédbe a gyermek apró lábfejei is bekapcsolódnak.

A Santa Maria in Trastevere-bazilika Mária ikonja (*Madonna della Clemenza*) szintén a legrégebbi római Mária-ikonok egyike, keletkezésének idejét a 6-7. századra teszik. Ez a nagyméretű, enkauszтика technikával fenyőfára festett ikon királynői méltóságban ábrázolja a párnázott trónon ülő Máriát, aki közepén, maga előtt tartja a térdén álló Jézust. A képrombolás időszaka alatt éppen Rómában maradtak fenn olyan ikonok, amelyeken Mária istenszületésével az egyház anyjaként jelenik meg, a bizánci és a római ikonfestészeti hagyomány kölcsönhatása ily módon Kelet és Nyugat egységét is kifejezi.

Róma város és lakóinak oltalmazó ikonja, a *Salus Populi Romani* a Santa Maria Maggiore-bazilikában található. A cédrusfára festett, bizánci stílusú ikon keletkezési helye és ideje ismeretlen, de minden bizonnyal még az első évezredhez köthető. Ez a kép, melyet a néphagyomány Szent Lukácsnak tulajdonít, Máriát félalakosan, álló helyzetben ábrázolja, bal karján a gyermek Jézussal, aki egyik kezében az evangéliumot tartja, a másikkal áldást ad. Az ikonhoz személyes tisztelettel kapcsolódik Ferenc pápa, aki minden külföldi útja előtt és után ellátogat hozzá, és a Covid-járvány idején ez előtt az ikon előtt imádkozott a Szent Péter téren.

A Santa Maria del Popolo-templom *Hodigitria*-ikonja mintegy százötven évvel későbbi a *Vlagyimiri Istenanya* ikonjánál. A néhány évvel ezelőtti restaurálási munkálatok során feltárt részletek (többek között a szignó

3 Az ikonról mint művészeti alkotás vagy szentkép problematikájáról és annak múzeumi elhelyezéséről közöl értékes reflexiót Szilágyi Ákos: *Előhang. Az ikon helye. In Ruzsa: Hogyan nézzük az ikonokat?*, 7-717.

töredékei) alapján a 13. század végére datálják és Filippo Rusuti művének tulajdonítják, aki a Duecento utolsó éveiben volt aktív Rómában. Bár ezen az ikonon még erősen érződik a bizánci hatás, átmenetnek is tekinthető a keleti hagyományhoz képest sokkal erőteljesebb érzelmi hatást tükröző kép: az arany háttér előtt félalakosan ábrázolt Istenanya a Megváltót bal karján tartja, ám feje enyhén a gyermeke felé hajlik, és gyengéd, anyai tekintettel néz fiára, aki jobb kezét áldásra emeli, balját viszont anyja kezén nyugtatja. A korszakra még olyannyira jellemző merev, mozdulatlan testtartásokhoz képest ez az ikon már a bensőséges érzelmet kifejező, elevenebb ábrázolásmódhoz közelít.

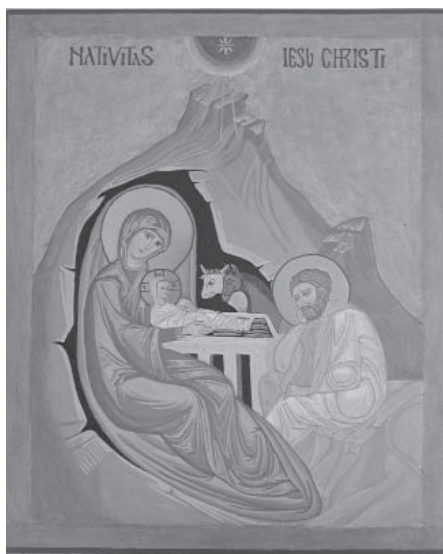
A római templomokban őrzött ikonoknak az elhelyezése csak a távolról szemlélést teszi lehetővé, a nyugati hagyománynak megfelelően többnyire magas oltárépítményeken találhatóak, tehát inkább a gondolatban való találkozás jöhet létre, mintsem az érintkezés, ami az ortodoxiában alapvető. Bár a nyugati szentkép sokkal könnyebben elkülöníthető a templomi környezettől, mint a keleti ikon, mégis elmondható, hogy Rómában járva azok a festmények gyakorolnak igazán nagy hatást az emberre, amelyek keletkezésük óta ugyanazon a helyen vannak, ahová eredetileg szánták őket, vagyis több évszázad óta megszakítás nélkül, valóban szentképként tisztelik őket. Nem az ikonfestészeti hagyományból ugyan, de nagyon erőteljes hatású művet említek: a Sant'Agostino-templom Caravaggio által festett oltárképe, a Loretoi Madonna több mint négyszáz éve az eredeti helyén van a gyermekáldásra vágyó nők és a fiatal anyák által különösen tisztelt templom egyik oldalkápolnájában. A Madonna szinte a föld fölött lebegve, táncléppel jelenik meg a ház ajtajában, és mutatja meg a karján tartott gyermek Jezust az előttük térdeplő idős zarándokpárnak. A zarándokok lába éppen a mai turista zarándok szemmagasságában van, aki önkéntelenül lepillant a saját lábára, amely talán kevésbé koszos, mint a festményen térdeplő mezítlábas zarándokoké, de ugyanúgy érzi a megtett és a még előtte álló út fáradalmát. Azon túl, hogy a Caravaggio-festmény valójában maga is Útmutató Madonna, a kép megtestesít valamit, ott és abban a pillanatban valóságosan átélhető élményt ad az úton járó látogatónak, aki azonosulhat vele, ezáltal képes azt szentképként szemlélni – vagyis az oltárkép eredeti helyének megőrzésével sikerült életben tartani a kép eredeti szándékát.



*

A bakonybéli *Jézus születése* ikon előképe nem fatáblára festett kép, hanem egy mozaikikon, a római Santa Maria in Trastevere-bazilika Pietro Cavallini által 1296 körül készített alkotása (2. kép). Cavallini a már említett Filippo Rusuti mellett a 13. század végének egyik legjelentősebb római ikon- és freskófestő mestere volt. Az 1290-es években két

trasteverei helyszínén is dolgozott: előbb a Santa Cecilia-templom karzatának *Utolsó ítélet* freskóját készítette el, majd a Santa Maria in Trastevere-ben hat mozaikjelenetet Mária életéből. Ezek a Krisztus jobbán trónoló Madonnát ábrázoló, 12. századi apszismozaik alatti félkörívben láthatók. Az apszismozaik még egyértelműen bizánci mintára készültek, Cavallini művei viszont azon túl, hogy remek technikai képességeiről tanúskodnak, részben már szakítanak a bizánci stílussal. Még az arany háttér dominál, de ezek a mozaikok a toszkán mesterek, Cimabue és Giotto hatását mutatják, akikkel (vagy legalábbis műveikkel) Cavallini Assisiben, a Szent Ferenc-bazilika alsó templomának festése idején találkozhatott. A trasteverei Mária-mozaikok színárnyalatai, *chiaroscuro*i, részletgazdagságuk és a térhatás illúziójára tett kísérletei ahhoz a freskótechnikához közelítenek, amelyet például a Santa Cecilia-templomban láthatunk (különösen az angyalszárnyak színátmenetein, amilyenhez hasonlókat majd Fra Angelico fest százötven évvel később Firenzében). Ez az újfajta érzékenység jól látható a *Jézus születése* mozaik tájábrázolásán, a növények és az állatok megjelenítésén, a ruhák redőzetének kialakításán. Azért is jelentősek ezek a mozaikok, mert stíluskorszak-váltást jeleznek a római mozaikművészetben, eltávolodást a keleti hagyománytól, és egy valósághűbb, természetközelibb stílus felé fordulást sejtetnek.



A bakonybéli *Jézus születése* ikon (3. kép)⁴ a római mozaik-előképpel összevetve egyszerűbb, a lényegre törekvő ábrázolás. Talán éppen emiatt lehet róla az az első benyomásunk, hogy olyan, mint egy kortárs festmény. Az ikontábla majdnem egészét a születés sziklabarlangja foglalja el, a sziklaszirt csúcsa fölött, közepén, a világosabb *lapis lazuli* kéktől és titániumfehértől az erőteljesebb *lapis lazuli* kékig tartó színátmenetes félkörben az arany betlehem-i csillaggal. A betlehem-i csillag két oldalán látható az angolvörössel írt felirat: *Nativitas Iesu Christi*. Cavallini előkép-mozaikja derűs tájkép: a születés barlangját növények, virágok veszik körül, a juhnyáj hullámzó pataknál enyhíti szomját, a sófárját fújó egyik pásztor a patakparton ül, mellette kutyája, a másik pásztor a születést hírül adó angyal szavát hallgatja. A bakonybéli ikonon ezzel szemben csak három emberalakot látunk: Máriát, az újszülött gyermeket és Józsefet. Két állat a társaságuk, egy

ökör és egy szamár, mindkettő szinte emberi tekintettel nézi („Az ökör megismeri gazdáját, és a szamár urának jászolát”.^{12:13}) a szögletes, mértani formájával szarkofágra emlékeztető jászolban fekvő, felsőtestével felemelkedő, felnőtt arcú, bepólyált újszülöttet. József, mint egy másik sziklatömb, mozdulatlanul ül a kép jobb oldalán, kissé kívülállóként, de nyitott szemmel, elgondolkodó tekintettel néz maga elé. A *Születés*-ikon főszereplője Mária, aki vörös párnán pihen, miként a Jézus születését vagy az Istenanya elszenderedését ábrázoló bizánci ikonokon, ám itt inkább ülő, mint fekvő testtartásban. Gazdagon redőzött *maphorion*ja viszont nem

bíborszínű, hanem *lapis lazuli*-val megfestett égszínké, mint Cavallini mozaikján és a korabeli itáliai freskókon. Mária kék köpenyén, ami gazdagon redőzött, legalább háromféle *lapis lazuli* árnyalat és lendületes ívek jelzik a köpeny anyagának mozgását. Ezek a mozgalmas ecsetvonások is a 13–14. századi itáliai freskótechnikára emlékeztetnek. A bakonybéli ikonon éppen a nagy foltokban elterülő tiszta színek összhatása a figyelemfelkeltő. Ami döbbenetes kifejezőerővel bír, az a sziklabarlang szűk nyílása, amely wüstit fekete sávjával olyan szorosan veszi körbe Mária cinóbervörösbe és a *lapis lazuli* árnyalataiba ágyazott alakját, mint a mandula héja a benne rejtőző magot. Cavallini mozaikján Mária könyökére támaszkodva, heverő testhelyzetben látható, és nem vörös, hanem törtfehér-arany színű párnán pihen. A bakonybéli ikonon Máriát mintha többszörös burok venné körül: a barlang élettelen feketéjéből a szenvedés cinóbervörösén át jutunk el az új élethez, az égi kékhez. Az ikonfestészetben nagyon ritkán használnak fekete színt, mert a feketeség a fény hiányát jelenti, az ördög színe, a pokolé, a halálé, a föld kérge alatt meghúzódó sötétség.⁵ Jézus születésének barlangja is fekete, mert halálából támadhat csak örök élet. A meddő terméketlenség sötétjét mintha felhasítanák a sziklatömb fölött ábrázolt csillagból érkező fénysugarak. A jászolban fekvő Jézus glóriájában az angolvörös felirat (O ΩΝ - 'Aki Van') a megtestesült Ige, a Fiúisten valóságos jelenlétét hirdeti. Fehér színt csak a gyermek Jézus pólyáján látunk, melynek redőzetét szürkés-kék (wüstit fekete, titániumfehér, világos okker összetételű) vonalak és apró okkerpontozás jelzi. A bakonybéli *Jézus születése* ikonon csak a Szent Család három tagjának vörös körvonallal megrajzolt dicsfény-koszorúján, valamint az Istenanya *maphorion*jának szegélyén és csillagain látható aranyozás. Az ikon színvilágát a földszínek uralják: az okkerek különböző árnyalatai József köpenyén és a sziklán (vörösokker), amelyen ül; a kopár sziklabarlang háromárnyalatú, okkeralapú szürkészöldje (zöldföld, titániumfehér, világos okker, wüstit fekete); és ami egészen meglepő, a malachit, titániumfehér, türkiz és *terra verde* színekből megalkotott háttér. Vannak egészen régi ikonok, amelyeken még nem aranyozták be a háttérrel, hanem vörös vagy türkiz színnel jelezték az égi tartományt. A zöld átmeneti színnek tekinthető abban az értelemben, hogy érintkezési pont a földszínek (vörösokkerek, okkerek, *terra verde*) és az égi színek között (mint a titániumfehér, a cinóber és herculaneumi vörös, valamint a *lapis lazuli* kék árnyalatai), amellezt gazdag jelképrendszerrel bír. Az ikonokon a zöld szín megjelenik mindazoknak a ruháján, akik különleges kapcsolatban állnak a Szentlélekkel, így a próféták, az apostolok, egyes vértanú szentek öltözékén, de olykor az Istenanya tunikája is zöld színű. A zöld minden kultúrában az újjáéledő természet és a remény színe. A Remény – *Spes* – az egyik teológiai erény, így a bakonybéli ikon a Remény távlatába helyezi a Megváltó születésének eseményét.

„Az ikon Isten festékkel írott neve” – írja Florenszkij *Az ikonosztáz*⁶ című elmélkedésében. Az ikonfestő pedig tanúságtevő, aki az Úr tanúságtevőiről ad bizonyosságot vonalak és színek által. Minden ikon egy őskép-ikon

5 Nacsinák Gergely András: Az ikon színeiről. In uő: *A szem böjtje*. Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest, 2003, 73–82.

6 Pavel Florenszkij: *Az ikonosztáz*. (Ford. Kiss Ilona.) Typotex, Budapest, 2005, 53.

másolata, nem felidézése valaminek, hanem rituális megismétlése: a másolat szellemi tartalma ugyanaz, mint az ősképe. Miképpen a szentáldozás is az utolsó vacsora újbóli valóságos megjelenítése minden szentmise alkalmával, Jézussal való testi találkozás, melyet egy kétezer éve élő láncolat biztosít az apostoloktól kezdve, akik a maga testi valójában látták Jézust, a mai emberig. Az évszázadok során készült ikonisméltések egy alapminta változatai, vagyis lehetnek bennük eltérések az eredetihez képest.⁷ Florenszkij ezt így magyarázza: „Az ugyanazon ősjelenés-ikon bizonyos másolataiban fellelhető ilyen jellegű különbség tehát egyáltalán nem az ábrázolt dolog szubjektivitására, nem is az ikonfestő önkényességére utal, hanem éppen fordítva: az eleven realitásra, amely akkor is önmaga marad, ha különféleképpen jelenik meg, és amelyet az ikonfestő különféleképpen érzékel a szellemi élet körülményeitől függően”.⁸



A bakonybéli *Vlagyimiri Istenanya* (4. kép)⁹ ikonja elrendezését, arányait tekintve a konstantinápolyi ősképek-ikon hű másolata. Mária félalakos ábrázolásban jelenik meg, a gyermek Jézust jobb karjában tartja, bal kezével épp csak érinti annak ruháját, eközben a gyermek felső testével anyja keblére simul, bal karjával átöleli a nyakát, jobbát anyja vállán nyugtatja. Anya és gyermeke arca egymáshoz simul, Jézus tekintetét anyjára emeli, Mária viszont mandulavágású, barna szemével gyengéden, elgondolkodón néz maga elé.

A rendkívül részletgazdagon megfestett bakonybéli ikonon a gazdag *assziszt* aranyozás a gyermek Jézus tunikáján és az Istenanya *maphorion*jának szegélyén, valamint a színhasználat a konstantinápolyi mintát követi. A képet az élénk, meleg színek uralják. Kék színt csak kis területen látunk, de annak négy árnyalatát: a gyermek Jézus öve, amelyet *assziszt* aranyozás díszít, indigókék; Mária haját elfedő kendője és a *maphorion* alól előtűnő tunikájának ujja a világos *lapis lazulitól* az indigókéken át a mélykéig tartó árnyalatokban fénylik. A *maphorion* sötét bíbor színű (amely az angolvörös, a *caput mortuum* – azaz a lilás bíbor – és a titánfehér keveréke) és gazdagon redőzött, a redőzet vonalai megegyeznek az ősképek-ikonéval. Különösen szép az arcok festése. Bár valószínűleg helyesebb az *arc* (лицо) helyett az *arculat* (лик) szót használni, ahogyan azt Florenszkij is megkülönbözteti: „Az *arc* az, amit a nappali tapasztalatban látunk, az, ahogy számunkra az e világi realitás megjelenik [...]. Az *arculat* nem más, mint az Istenhez való hasonlatosság megvalósulása az arcban. Az Istenhez való hasonlatosság láttán joggal mondhatjuk: íme hát, ez Isten képe, s ha Isten képe előttünk van, előttünk van láthatatlan ősképe is, amelyet e kép látható

7 Az ikonról mint élő hagyományról, az ikonmásolatokról mint rituális ismétlésről részletesen ír Szilágyi Ákos: A kendőzetlen igazság képe. Ortodox ikon és reneszánsz festmény. In Rugási Gyula (szerk.): *Örök képmás. Képteológia a zsidó-keresztény hagyományban*. Jószerveg, Budapest, 2011, 170–199.

8 Florenszkij: *Az ikonosztás*, 61.

9 Fatábla, 40x30 cm, tojástempera, aranyozás, Szent Maurícius Monostor, Bakonybél.

módon ábrázol.”¹⁰ A bakonybéli ikonon az arculatok zöldföld, okker *szankír* (санкирь) alapozásúak, ezt zöldföld és aranyokker keverékéből álló *plav* (плавъ) réteg halványítja, az arcprí, a *rumjanyec* (румянец) halvány cinóber és bleiweiss (ólomfehér) színű, és az arculat mozdulatvonalait (*dvizski*, движки) a szemek körül, az orron és a nyakon *bleiweiss* vonalak jelzik.¹¹ Az Istenanya és a gyermek Jézus fejét fényes aranyozású dicsfény övezi. Az arculatokéhoz hasonló festői eljárás figyelhető meg a kezek és a lábfejek ábrázolásán. Az ikonokat sokszor fémborítás öltöztette, amely csak az arculatokat, a kezeket és a lábakat hagyta fedetlenül, de érinteni csak az utóbbiakat lehetett, az arculatot nem. A magyar nyelvben nagyon szerencsés kifejezés a ‘kézfaj’ és a ‘lábfej’, ugyanis az ikonokon éppen ezt láthatjuk: a kezek és a lábak úgy jelennek meg, mint kisméretű arckok, a kisdied Jézus bal lábának a szemléelő felé forduló talpacskája mint apró arc a *Vlagyimiri Istenanya* ikon ismertetőjegye, ez a bakonybéli ikonon különösen szép arculatvonásokkal van megjelenítve. Ami a bakonybéli *Vlagyimiri Istenanya* ikonján is meglepetés erejével hat: az örömkeltő zöld háttér, amely a *Jézus születése* ikon zöld háttéréhez hasonlóan a Reményt kapcsolja be azzal az üzenettel, hogy soha, semmilyen körülmények között sem szabad eltávolodnunk a hitből fakadó örömtől.

*

Mai világunkban mindenki boldog akar lenni, és minden anyának természetes vágya gyermeke boldogulását, boldogságát látni. Az ikonokon ábrázolt Istenanya szomorú, olykor komor tekintete látszólag ellentmond ennek. Mi értelme van hát egy elgondolkodó, szenvedő Istenanya-arcot nézni? Milyen gondolatokat ébreszt bennünk, hogyan szól hozzánk ez a két új bakonybéli ikon?

Termékenység vagy éppen meddőség, fogantatás, befogadás, szülés, világra hozatal, gondoskodás, táplálás – legtöbbször ezek a fogalmak társulnak az anyasághoz. Minden élet a fogantatás csodájával kezdődik. Maga a pillanat rejtve van, akikről szól, akikkel megtörténik, azok számára csak később válik nyilvánvalóvá. Nem is volt mindenki számára egyértelmű, biztató hírvivők kellett: a leendő anyáknak, Szent Annának, Máriának egy is elég volt; a férfiak, Joachim és József több bátortásra szorultak – hozzájuk kétszer is szólt az angyal, álmukban üzent nekik. December 8-án, a Szeplőtelen fogantatás ünnepén Mária, az Istenszülő földi életének első pillanatát ünnepeľjük, azt, amikor Szent Anna méhében az átöröklött bűntől mentesen megfogant. Ezen a napon mégis egy későbbi fogantatásról szóló evangéliumi részletet olvasunk, az *Angyali üdvözetet*. A pillanat, a csodálatos egybeesés pillanata volt ez, amikor Mária a legparányibb megingás nélkül igent mondott az anyaságra. Az ő személyes hite, engedelmessége és odaadása nyilvánult meg Isten tervének megvalósulásában.

Az istenanyaság fogalma Keleten a 3. században, Nyugaton a 4. században jelenik meg, addig Máriát ‘Jézus anyja’, ‘Krisztus anyja’, az ‘Úr anyja’ néven, vagy egyszerűen ‘asszony’-ként említik; majd 431-ben az efezusi zsinat fogalmazza meg végérvényesen, hogy Máriát megilleti a Theoto-

¹⁰ Florenszkij: *Az ikonosztás*, 31–33.

¹¹ Az arculat festésének technikai leírását lásd Ruzsa György: *Teológia, anyaghasználat, készíttéstechnika*. In *úó: Hogyan nézzük az ikonokat?*, 28–30.

kosz, az Istenanya, Istenszülő név. Az istenanyaság alapja nem a testi anyaság, hanem Mária személyes viszonya Jézus istenségéhez, személyes szolgálata Jézus életében. Mária édesanyja, Szent Anna, vagy rokona, Erzsébet, Keresztelő Szent János anyja, de az Ószövetség több matriarchája is hitük és az isteni kegyelem működése folytán lettek anyává, mégpedig sokévi meddőség után, előrehaladott korban. Az ő anyaságuk elsősorban lelki anyaság, ami nem függ életkortól, nem is előfeltétele a testi anyaság tapasztalata. Lényege sokkal inkább a befogadásra való nyitottság, és az akár önfeláldozó odaadásra való készség. A test szerinti és a lélek szerinti anyaság egységének egyik legszebb földi példája Szent Mónika, Szent Ágoston édesanyja, aki mindvégig hitt fia gyógyulásában és feltámadásában, azaz keresztény hitre való megtérésében. Míg Ágoston bűnben fetrengett, anyja jobban sírt érte, mintha testben halt volna meg: „Sírt, mert látta, hogy halott vagyok azon hit és vallásos szellem részére, amely őbenne a te ajándékod volt, s Te, Uram, meghallgattad őt”.¹² Amikor Szent Ágoston elmondja anyja élettörténetét, az anyaságnak saját édesanyja személyében egyesült kétféle természetére utal: „megszült engem test szerint is, az ideig tartó, és lélek szerint is, az örök világosság számára”.¹³

Az Istenhez közeledés kérdése, az odahajlás, hogy helyet készít-e magamban számára – sok embert foglalkoztat, ennek megértésében segíthet a *Vlagyimiri Istenanya* új ikonjának szemlélése. II. Szent János Pál pápa *Redemptoris Mater* enciklikájában külön is megemlékezik a *Vlagyimiri Istenanya* ikonjáról, és méltatja a Mária-ikonoknak mint az Istenanya oltalmazó jelenlétének tiszteletét: „Ezeken a képeken úgy ragyog fel a Szűz, mint az isteni szépség tükörképe, mint a bölcsesség otthona, az imádkozó emberek előképe, mint az elmélkedés mintája, a dicsőségi képe: azé, aki földi élete óta egy olyan lelki titok tudója, amely az emberi gondolkodás számára megközelíthetetlen, és aki hite által még mélyebb felismerésre tett szert”.¹⁴ Oroszországban az ikon előtti elmélkedés az ima előmozdítására irányuló cselekedet, és nem csak templomi környezetben lehetséges. Fontos ezt bensőséges, az otthonnak erre a célra kialakított helyén végezni, a „szép sarok” (красный уголок)¹⁵ előtt. Mária lelki anyasága a keleti kereszténységben jóval erősebb, mint a latin hagyományban; az ortodox felfogás szerint a lelki anya mindenekelőtt Krisztus szeretetét közvetíti lelki gyermekének. Az orosz kultúrában a lelki anyákat, nagymamákat legalább akkora tisztelet övezi, mint a lelki atyákat, és általában, a nőiséghez az isteni kegyelem befogadásának és az irgalmasságnak mélyebb képessége társul.¹⁶ Isten kegyelmi ajándéka több a testi anyaságnál, hiszen Mária már az Angyali üdvözlés pillanatában részesül benne, és

¹² *Szent Ágoston vallomásai.* (Ford. Dr. Vass József.) Szent István Társulat, Budapest, 2023, 80.

¹³ Uo. 231.

¹⁴ *Redemptoris Mater*, II. János Pál pápa enciklikája a Boldogságos Szűz Máriáról a zarándok Egyház évében, 1987. március 25. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031987_redemptoris-mater.html#J205 (Megtekintés: 2024. augusztus 15.)

¹⁵ A hagyományos orosz lakásbelső része, amely az Istenanya ikonjának és a család által különösen tisztelt ikonoknak az elhelyezésére szolgál. Az orosz nyelvben a ‘szép’ (красивый) és a ‘vörös’ (красный) szavak közös tőből erednek. Az aranyozás elterjedése előtt a legrégebbi ikonoknak vörös hátterük volt.

¹⁶ Az orosz nyelvben az ‘anya’ szó jelentése nemcsak a szülőanyát foglalja magában, hanem elvont fogalmakhoz, például a haza fogalmához is társulhat (‘haza anyácska’, ‘родина мать’), de az oltalmazó, jótevő asszony, nemesasszony, cárné vagy cárnő is anyácska (матушка).

megérti annak jelentését és jelentőségét. Ezt fejezi ki az 'Istenanya a Jel' (Знамение) ikon típus, amelyen az Istenanya a keblére rajzolt körrel (Mária belső világának jelével) és benne a felnőtt Krisztus képével látható. A Szent Szűz a megtestesülés pillanatától kezdve a Krisztust *hordozó* emberiség első képviselője.¹⁷ A keleti hagyományban az *Eleusza* típusú ikonokon az Istenanya mosolytalan, gyengéden elgondolkodó tekintete, a hatalmas, sötét szempár a gyermekére váró, előre tudott fájdalom *elhorozásának* kifejezője. Az *Eleusza* Istenanya ikon típusa valószínűleg nem is a trónon ülő Istenszülő alakjából fejlődött ki,¹⁸ hanem az álló, egész alakos *Hodigitria* alakjából, aki gyermekét karján *tartja*, a világnak felmutatja, és egész életében *hordozza* fia kínszenvedését és halálát.

Mikor fogan a lélek szerinti anya? A szívében fogan abban a pillanatban, amikor létrejön egy előre nem látott találkozás, és felismeri leendő gyermekében a megtermékenyítő lelki szépséget. Ez a termékenység, melynek ajándékában részesül, megnyilvánulhat magában a gyermekben, aki rábíztatik, akinek felnevelését valamilyen élethelyzet folytán magára vállalja, de ennél tágabb értelemben például egy tanár is lelki anyja lehet tanítványainak, akiknek sorsát, életük alakulását figyelemmel kíséri. Olaszországban léteznek női lelki közösségek, amelyeknek tagjai hivatásként élik meg a lelki anyaságot, mégpedig úgy, hogy papi, szerzetesi hivatásokért ajánlják föl folyamatos imádságukat, szeretetüket, vagy akár szenvedésüket. Az imafelajánlás akkor nyerhet elfogadást, ha a felajánló valóban beleérzi magát a másik ember lényébe, ha valóban megengedi, hogy beköltözzön belső életébe. A szüzesség vagy éppen a meddőség csupán látszólagos szegénység és tehetetlenség, hiszen a lelki anyaság nagyon sokféleképpen megnyilvánulhat: egy lelki anyának több lelki gyermeke is lehet, akár egymástól nagyon különbözőek is, hiszen minden egyes anya-gyermek kapcsolat személyre szóló, egyszeri és megismételhetetlen. A lelki gyermek szeretetéből merített ihlet is termékenyítőleg hat a lelki anya munkájára, ami hozzásegítheti őt alkotóképességének kibontakoztatásához. Anselm Grün fogalmazza meg egyik írásában, hogy a termékenység nem más, mint „önmagunk egyéniségének tudatos ápolása”.¹⁹ A lelki anyaság fő kifejeződése az önként és ingyenesen vállalt, folyamatosan ápolott, személyes szeretetkapcsolat. Gondoljunk csak bele, a hétköznapi beszédben hányszor mondjuk némiképp felelőtlenül: „veled vagyok”. A lelki anya szempontjából ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy valakinek a társaságában kellemesen elidőzik. Nem. Azt jelenti, hogy befogadtam valakit a belső világomba, őrizgetem őt magamban, gondolkodom és gondoskodom róla mindig, nem csak átmenetileg, amikor éppen kedvem van hozzá. Mária egész életében, a maga csendességében folyamatosan elmélkedik Jézusról, gondolkodik fia hivatásának értelméről, végső titkáról. Lukács evangéliumában többször is találunk erre utalást. Jézus születésekor, miután a pásztorok elbeszélték neki, amit a gyerekekről hallottak, „Mária őrizte

17 A római Santa Maria Antiqua templom egyik 6. századi freskója ennek az ikonográfiai típusnak az első Nyugaton fellelhető példája. A freskó a *Három Szent Anya* néven ismert, ugyanis Mária egyik oldalán Szent Anna látható a gyermek Máriával, a másik oldalán Erzsébet a gyermek Keresztelő Jánossal.

18 Viktor Lazarev: Tanulmányok az Istenanya ikonográfiájához. In Ruzsa György (szerk.): *Bizánci festészet*. Magyar Helikon, Budapest, 1979, 120.

19 Anselm Grün: *Teljes élet cölibátusban*. (Ford. Várnai Jakab.) Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2014, 26.

szívében ezeket a dolgokat, és kereste értelmüket” (Lk 2,19). Később, amikor Jézus tizenkét évesen elmaradt szülei mellől, és csak másnap találták rá a jeruzsálemi templomban, anyja számonkérésére adott válaszában is – „Miért kerestetek? Nem tudátok, hogy Atyámnál kell lennem?” (Lk 2,49) – hosszan eltöprengett: „Mindezeket a szavakat anyja őrizgette a szívében” (Lk 2,51). Mária gyermekéhez való odahajlásának legfontosabb jele a béke-tűrése, hogy képes értelmezni a jeleket, így tud hite meggyökerezni és folyamatosan gazdagodni.

*

Az ikonfestő szerzetes műhelye több jelentésű tér: egyrészt munkahely, ahol a festés folyamata zajlik, de ennél sokkal fontosabb, hogy nagyon személyes, belső tér is, az ikonfestést végigkísérő imádság helyszíne. Ha ez a mély imafolyamat elmarad, akkor legfeljebb egy szép festmény születik, de nem ikon. Egy kisebb monostorban ma az ikonfestő egyedül dolgozik, minden műveletet egyedül végez, az ikontábla előkészítésétől a festékek kikeverésén, az előrajzoláson, az aranyozáson át a háttér, a ruhák, majd az arcok kifestéséig, és végül az aranyháló, az *assziszt* felviteléig: eközben olyan bensőséges kapcsolatba kerül művével, hogy végül nehéz megválnia tőle, vagyis az ikon tényleg valóságos személlyé válik, és továbbra is elkíséri létrehozóját. Az ikon ugyanis az ikonfestő állhatatosságának, lelki erejének gyümölcse, minden egyes megfestett ikon megannyi létrafok: az egész életén át tartó, felfelé vezető spirituális út egy-egy állomása.

A bakonybéli *Jézus születése* és a *Vlagyimiri Istenanya* ikonjai bencés monostorban készültek, az egyik itáliai előkép alapján. Olaszországban ma is bencés monostorokban működnek a legjobb ikonfestő műhelyek. Mi lehet az a jellegzetes érték, ami a bencés lelkületet és az ikonfestés hagyományát egymáshoz kapcsolja? Mindenekelőtt az engedelmisség és a feltétlen hűség: hűség Jézus Krisztushoz („Semmit elébe ne tégy Krisztus szeretetének” – ez áll a *Regulában*) és egy másfél ezer éves hagyományhoz, a helyhez és a közösséghez (az ikon akkor is közösségi alkotás, ha az ikonfestő egyedül dolgozik rajta, hiszen az egész közösség összetartó ereje, testvéri szeretete kíséri), tehát hűség egymáshoz, hűség az emberi kapcsolatokban. A szemlélődő imádság mindennapos gyakorlata, amelyben a közösen végzett zsolozsma és az egyéni belső imádság egymást kiegészítve hat. A távolságtartás a világtól, ami nem elzárkózást jelent, hanem a hallgatás és a beszéd megfelelő arányát. A tisztelet, az én megfékezése és a másik emberre irányuló csendes figyelem. A vendégekkel együtt végzett közösségi imák és az azokat kísérő gazdag liturgikus zenei szolgálat mellett az ikonok segítenek abban, hogy megértsük saját valónkat, a lelkünk mélyén zajló folyamatokat. Az ikonok által a világi hívő megérezhet valamit Isten arcának szépségéből és az istengyermeki engedelmisségből, ahogyan a gyermek Megváltó feltétlen bizalommal és ráhatározással odasimul édesanyja arcához a *Vlagyimiri Istenanya* ikonján.

300 ÉVES LETT IMMANUEL KANT (1724–1804)

Boros Gábor

1959-ben született
Tatán. Filozófus,
filozófiatörténettel,
morálfilozófiával, az
érzelmelek filozófiájával
foglalkozik. A KRE
BTK Szabadbölcseészet
Tanszékének egyetemi
tanára, illetve a Benda
Kálmán Szakkollégium
Filozófia és
Vallástudomány
Műhelyének vezetője.

Háromszáz év történelmi távlatban nem nagy idő. S ha belegondolunk abba, hogy Kantot legelsősorban azért a „kopernikuszi” fordulatáért tiszteljük, amellyel bőven túl az emberélet útjának felén, ötvenhét éves korában ajándékozta meg az emberiséget *A tiszta ész kritikája* című művében, akkor még inkább összemegy ez az idő. Másfelől viszont afelől bizonyosan semmi kétségünk sem lehet, hogy Platón és Arisztotelész mellett Kantot kell még a legnagyobb, a sorsfordító jelentőségű filozófusok közé sorolnunk: az ő esetében tehát a tricentenárium is megfelelő alap az ünneplésre. Filozófusok esetében az ünneplés persze alapvetően azt kell jelentse, hogy különös gonddal igyekszünk megérteni fő gondolataikat és elsajátítani őket, vagyis a saját korunkban, szituációkban lehetségessé váló viszonyulást alakítani ki hozzájuk. De vajon mik ezek a fő gondolatok Kant esetében, s mi alkotja e gondolatok filozófiai jelentőségét?

A válaszadáshoz induljunk ki abból, hogy első ötvenhat évét Kant három meghatározó momentum feszültségterében élte le. Gyermekkorá pietista szellemű, azaz a lutheri gondolkodás egyik ágára támaszkodó, a kegyes érzületre nagy hangsúlyt helyező neveltetése egyáltalán nem volt harmonikus viszonyban a Leibniz nyomán kialakult „német iskolafilozófiával”, azzal a filozofálási móddal, amelyet az ész szerepének a hangsúlyozása, néhol túlhangsúlyozása jellemzett, s amelynek tankönyveiből kellett Kantnak tanítania az akkor kelet-poroszországi Königsbergi Egyetemen (ma Kalinyingrád). Szimbolikus jelentőségű, hogy a hallei pietisták nemcsak egyetemi katedrájától fosztották meg az ész uralmát hirdető akkori legjelentősebb filozófust, Christian Wolffot, hanem ki is űzették Poroszországból. A harmadik fő momentum a példaképeként tekintett „szentimentalista” gondolkodó, Rousseau követése volt. S ebből máris láthatóvá válik az is, mennyire ellentmondásos kellett, hogy legyen viszonya az ún. felvilágosodáshoz: Rousseau maga is egyfelől igyekezett barátságban lenni a felvilágosodás vezető gondolkodóival – Diderot-val, Hume-mal például –, míg másfelől komoly személyes és elvi ellentétek szembe is állították velük.

Az ún. „prekritikai” korszak műveiben e momentumok inkább a háttérben húzódtak meg, hogy aztán feszültségük egy komplex filozófiai rendszer, a „kritikai” vagy „transzcendentális” filozófia működtetőjévé válják. E filozófia *A tiszta ész kritikája* 1781-es első kiadásától kezdve mind a mai napig megosztja a filozófia művelőinek táborát, akik vagy elfogadják a transzcendentális filozófia alapvető döntéseit, téziseit – persze miután ki-ki a maga képeire formálta őket –, vagy megmaradnak valamelyik hagyományosabb metafizikai álláspontnál, a tág értelemben vett realizmusnál vagy idealizmusnál. A radikálisan új ismeretelméleti-metafizikai elgondolásokhoz azután Kant hasonlóan nagy horderejű etikai, esztétikai, történelemfilozófiai, politikai, vallásfilozófiai gondolatmeneteket társított, melyek mindezen diszciplínákban máig hatóan iskolateremtőnek bizonyultak, teret adva a különböző formákban újra és újra megjelenő „újkan-tianizmusnak”.

De mielőtt egy pillantást vetnénk ezekre az „alkalmazott” tudásterületekre, illetve a későbbi fejleményekre, próbáljuk megérteni, mit is jelent

a „*transzcendentális* filozófia”. Legelőször is óvakodni kell attól, hogy a hasonló hangalak nyomán összetévesztjük e jelzőt a „transzcendens” kifejezés mögött megbúvó tartalmakkal. A transzcendentális filozófia a transzcendencia és immanencia kifejezések által kijelölt metafizikai sík helyett ismeretelméleti síkon helyezendő el, és a 18. századra némi joggal alkalmazható racionalizmus-empirizmus fogalompár összefüggésébe tartozik. Ennek megértéséhez érdemes szemügyre vennünk a „kritika” szót, amely újra és újra felbukkan a jelentős műcímekben: *A tiszta ész kritikája* (1781), *A gyakorlati ész kritikája* (1788), *Az ítélőerő kritikája* (1790). E szó Kantnál s a kantiánusoknál nem a szokásos értelemben vett bírálatot jelenti, hanem határok megvonását, érvényességi területek meghatározását. E sajátos kritika elsődleges tétje annak helyes felfogása, hogy milyen viszony van megismerésünk és az e megismerés tárgyait alkotó dolgok között. Ez azonban nem öncélú kutatás, hanem annak érdekében kell végbe vinni, hogy a világ dolgairól a metafizikában ne állítsunk többet, mint amennyinek az állítására feljogosít bennünket megismerőképeségünk, illetve általában az emberi megismerés sajátos természetének vizsgálata, különösen a tisztán eszes lényekre jellemző megismeréssel, illetve ennek folytán az őrájuk vonatkozó gyakorlati filozófiával szemben. Mert ha engedjük, hogy megismerésünk minden határon túlterjeszkedjék, akkor annak káros következményei lesznek gondolkodásunk és életünk minden területén, különösen az etikában. Ezért lényeges, hogy a tényleges megismerést logikailag megelőzve – a kanti terminológiában: *a priori* – megvizsgáljuk a megismerést lehetővé tevő emberi megismerőképeségeket. Ezt a vizsgálatot nevezi Kant és a Kant utáni gondolkodók „transzcendentálisnak”, az ezt végrehajtó, illetve erre épülő filozófiát pedig transzcendentális filozófiának.

A megismerés mibenlétének, feltételeinek vizsgálata nyomán végrehajtott határmegvonás következménye, hogy megismerni csak bizonyos dolgokat, illetve csak bizonyos módon tekintett dolgokat lehet, míg más dolgokhoz más szellemi beállítódással kell közelednünk. A megismerés tárgyaira, melyekre a mindennapokban egyszerűen csak dolgokként utalunk, nem szabad úgy tekintenünk, mintha homogén vizsgálódási teret alkotnának. Az érzékszervek szolgáltatotta sokféle adat rendezetlen halmaza, illetve az értelem ennek rendezésére hivatott kategóriái együtt és *csakis együtt* adják, adhatják ki a megismerést. Ha egy dolog nem esik a lehetséges érzékszervi tapasztalat körébe, akkor az a dolog megismerhetetlen, vagyis annál a dolognál óhatatlanul, s elvi, nem pedig praktikus okokból – mondjuk az alkalmazott mikroszkóp vagy épp távcső elégtelensége miatt – meg kell állnia megismerési igyekezetünknek. Kant a megismerés körébe eső dolgokat „jelenségeknek” (*Erscheinungen*) nevezi, melyektől megkülönbözteti azokat, amelyekre a „magánvaló dolog” (*Ding an sich*) terminussal utal. Ezek ugyan nem ismerhetők meg a mindennapi életben s a tudományokban alkalmazott megismerés módján, mert érzékszervekkel nem észlelhetők, de ez semmiképp sem jelentheti azt, hogy ne is léteznének. Sőt létezésükben bizonyosak is lehetünk, mert egyfelől – ahogy Kant fogalmaz – ezek a „dolgok” *elgondolhatók* abban a pregnáns értelemben, hogy fogalmuk nem foglal magában ellentmondást, másfelől az alapvető etikai tények nélkülük értelmüket vesztenék. Azt a szellemi

beállítódást pedig, amellyel e dolgokhoz a megismerés helyett közelednünk kell, Kant egy híressé vált szövegrészben hitnek nevezi: „bár az ész gyakorlati használatában szükségem van az *Isten, a szabadság, és a halhatatlanság* fogalmaira, még csak *feltevésként* sem fogadhatom el ezeket, ha egyúttal nem *tagadom* a spekulatív észnek azon elbizakodott igényét, hogy tapasztalaton túli felismerésekre jusson. [...] Így tehát korlátoznom kellett a *tudást*, hogy a *hit* számára teret nyerjek” (*A tiszta ész kritikája*. Ford. Kiss János. Atlantisz, Budapest, 2004, 40.).

Azt a felismerést vagy elvi döntést, mely szerint a tárgyak nem egyszerűen s tőlünk függetlenül adottak a világban, hanem a saját megismerő berendezkedésünk révén létrejövő teoretikus konstrukciók, s ezért egyrészt fogalmazhatunk úgy, hogy a tárgyak alkalmazkodnak hozzánk, nem fordítva; másrészt ki kell jelölnünk egy külön területet a tudományos megismerés mellett a hit számára, Kant nyomán „kopernikuszi fordulatnak” is szokás nevezni. Kant és követői ennek révén elszakadnak a mindennapi élet „naiv realizmusától” s azoktól a gondolkodóktól, akik azt korról korra filozófiailag kamatoztatni törekcsenek. E realizmus ugyanis abból indul ki, hogy egyrészt nincs szükség a megismerőképességek előzetes vizsgálatára, mert a megismerés úgyszólván természeti adottság, melyet csak működtetni kell, az egyetlen megoldandó feladat az, hogy megtaláljuk az egyes tárgyterületeknek megfelelő módszert. Másrészt pedig egyetlen dolog sem vonható ki elvi okokból a megismerhetőség köréből, de nincs is miért ezzel próbálkozni, az etika kidolgozható a hit tartománya és a magánvaló dolgok feltételezése nélkül is.

Kant azonban nem elégedett meg azzal, hogy elvetette a „naiv” realizmus álláspontját és gyökeresen megváltoztatta az uralkodó metafizikai szemléletmódot, létrehozva egyszersmind a tudományokat megalapozó, ismeretelmélettel összefonódó metafizikát, amely maga is igényt tart a tudomány rangjára. Ízig-vérig kutató elmeként egyrészt megmutatta, hogyan indulhat ki az egyes tudományterületek felépítése a kritikai alapokon nyugvó metafizikából, másrészt „rendszerének” egyes elemei önálló életre keltek. Etikája például minden későbbi „kötelességetika” mintapéldájává vált, miközben óriási hatást gyakorolt a politikai- és társadalomfilozófiára is. Az alapvetően a kritikák rendszerét lezárni hivatott *Az ítélőerő kritikája* (1790), a még „kritika előtti” *Megfigyelések a szép és a fenséges érzéséről* című írással együtt a modern értelemben vett esztétika alalművévé vált, de az előbbi az élettudományok megalapozásához is komoly hozzájárulást jelent. A vallásfilozófiában, különösen a rossz problematikájának szempontjából megkerülhetetlen *A vallás a pusztaság határain belül* (1793) című írás. Noha az észre épülő, erősen normatív etikájában nagy ellenfele volt a leíró megközelítésmódot alkalmazó antropológia, mégis, folyamatosan tartott belőle egyetemi előadásokat, sőt utolsó, még saját maga által kiadott könyve az előadások alapján írt *Pragmatikus érdekű antropológia* (1798). Nem annyira szisztematikus művek, mint inkább fontos esszéi, illetve korábbi tanítványa, Herder művéről írott recenziója révén kiindulópontot adott a hegeli történetfilozófia számára, mint ahogy művei általában véve is kiindulópontot jelentettek a következő gondolkodói korszak, az ún. „német idealizmus” filozófusai – Fichte, Schelling, Hegel – számára, akik az általa megnyitott utakon haladtak tovább, jelentős mér-

tékben átformálva, de semmiképp sem érvénytelenítve az ő gondolatait. A „haladás” a filozófiában sohasem jelenti a korábbi gondolatok egyszerű és végleges elavulását, Kant esetében pedig különösen nem. Még az úgynevezett posztmodern filozófia egyik fő képviselője, Richard Rorty is egyedül Kantot tekinti – elítélő – említésre méltónak a kereszténység mellett: „A morális tökéletesség keresztény eszméjének része, hogy mindenkit [...] hozzánk hasonló bűnösöknek kell tekintenünk. A keresztények szerint nem érhetjük el a szentséget mindaddig, amíg Isten egyik gyermeke iránti köteleltségérzésünk erősebb, mint a másik iránti [...]. A szekuláris etikai univerzalizmus átvette ezt az álláspontot a kereszténységtől. Kant számára nem azért kell valaki iránt köteleltséget éreznünk, mert az egy milánói vagy amerikai polgártársunk, hanem mert racionális lény” (*Esetlegesség, irónia, szolidaritás*. Ford. Boros János, Csordás Gábor. Jelenkor, Pécs, 1994, 211.).

Persze most nem szükséges elgondolkodnunk Rorty kereszténységértelmezéséről. Csupán annyit érdemes rögzítenünk, hogy a kanti etika alapgondolatai jól láthatóan túléltek még ezt a fajta, inkább elmellőzésre, semmint érvelésre építő kritikát is. Írásom fennmaradó részében e megjegyzés nyomán épp a kanti etika alapgondolataival kapcsolatban vetnék föl még néhány megfontolásra érdemes gondolatot, miután a magánvaló dolgok és a hit szférájának bevezetésével már megismerkedtünk korábban. A kanti filozófia többi hatásterületét csupán érintőlegesen hozom szóba.

Kant etikája biztosan „univerzalista” abban az értelemben, hogy egyetemes érvényre tart igényt, és ezt pontosan azért teszi, mert meggyőződése, hogy az ember racionális, „eszes” lény. S noha a „kopernikusi fordulat” nyomán a teoretikus tudás területén el kell vitatnunk az önmagában vett tiszta észről a megismerés lehetőségét, ez nem akadályozta meg Kantot abban, hogy az etikában minden terhet a gyakorlati, vagyis az etika szférájában szerepet játszó észre helyezzen. Rousseau mellett másik nagyhatású elődjével, Hume-mal szemben tehát határozottan kitart amellett, hogy az észnek döntő szerepet kell tulajdonítani a morál területén. Rousseau-val és a pietistákkal ugyan elismeri, hogy a mindennapi józan észben van annyi morálisan jó érzés, hogy az ember minden morális próbatétel esetén *érzi*, hogy mit kellene tennie, még akkor is, ha végül más motívumok netán eltérítik a helyes cselekvéstől; ám elengedhetetlennek tartja, hogy filozófiailag, vagyis az észre támaszkodva megvizsgálja, mi rejlik az érzésben önmagáról hírt adó etikai világlátás mélyén. Az ezt vizsgáló ész maga ad tanúbizonyságot az ember eszes lény mivoltáról, s arról, hogy képes útmutatással szolgálni azok számára, akik elvesztették alapvető tájékozódási pontjukat. Ezt az alapvető tájékozódási pontot azonban nem a hagyományos fő etikai fogalmak valamelyikében pillantja meg Kant. Nem a gyönyör keresése és a fájdalom elkerülése a legfőbb érték, de nem is a boldogsághoz való eljutást kell végső célnak tekintenünk. Az „érték” szó maga is ambivalens a kanti kontextusban, mert Kant nem ad valamiféle értéktáblát, amelyre pillantva a cselekvő megtudhatná, hogy az adott kontextusban mit kell tennie. A kanti etika döntő fogalma az autonómia, az öntörvényadás: nem valamilyen külső, törvényadó autoritás képezi az etika alapját: a törvény valamennyi eszes lényben magában s magától adódik, és pedig éppenséggel az ész megfe-

lelő értelmezése nyomán. Kant ennyiben az úgynevezett „természetjogi” gondolkodók sorába tartozik, akik szerint ahogyan az ész irányítja a világegyetem egészét, úgy az ember egészén belül is az irányítás az ő eszes természetének a feladata. Mert tagadhatatlan, hogy az ember *egésze* az eszes lény mivolton túl tartalmaz még egy „állati” természetet is, amely maga is befolyásolja az embert, mikor etikai döntés előtt áll. Így aztán mikor döntési helyzetekkel szembesül, az emberben kétféle motiváció csap össze: az állati természet és az eszes lényi mivolt. Az állati természet a hedonisztikus önérdék érvényesítésére ösztönzi az embert, egyértelműen kijelölve ezzel egy meghatározott elérendő célt. Ezzel szemben az ész nem valamely meghatározott cél megadása révén motivál; a kanti etika nem „materiális étiketika”, ahogyan Max Scheler nyomán szokás fogalmazni, hanem „formális etika”. Nem adja meg a konkrét célt, a „tartalmat”, amelyre a döntésnek irányulnia kell, hanem azt az „algoritmust” adja meg, amelynek alkalmazása révén ki-ki *önmaga* az adott helyzetben meg kell tudja határozni, mi a teendő. A „képlet” tehát „univerzalista”, egyetemes érvényű ugyan, amennyiben az észből fakad, ám a „behelyettesítés” már az épp ezáltal autonóm, önmagának törvényt adó etikai személy műve. A „képletet” Kant *feltétlen parancsnak, kategorikus imperatívusz*nak nevezi, melynek többféle megfogalmazását is megtaláljuk műveiben. A két legfontosabb törvényformula – cselekedj úgy, hogy cselekedeted maximuma (konkrét meghatározó elve) általános törvényhozás elvéül szolgálhasson –, illetve a magánvaló cél formulája: „[a]z erénytan legfőbb elve [...] szerint az ember mind saját maga, mind mások számára cél, és nem elég, hogy nincs joga magát vagy másokat eszközül használni [...], hanem magánvaló kötelessége, hogy céljainak tekintse az embereket általában.” Kantnál tehát az ész nem valamilyen konkrét megvalósítandó célt tűz ki a cselekvő elé, hanem rábízta, hogy az adott egyetemes képletből létrehozza a konkrét szituációban megvalósítandó cselekvést irányító maximát.

Kant természetesen nagyon is tudatában volt annak, hogy a ténylegesen létező emberek távol vannak attól, hogy az ezen formulák nyomán létrehozott konkrét meghatározó elveket kövessék cselekvésük során. Annyira tudatában volt ennek, hogy a teljes etika feladatának tekintette annak értelmezését is, hogy miért van ez így. E magyarázat kulcsfogalma az *akarat*, illetve vele karöltve az, aminek német neve *Willkür*, s amit magyarra „önkény”-ként szokás fordítani. A német szóban azonban az „akarat” és a „választás” szavak kapcsolódnak össze, s ez arra utal, hogy az emberi akarat sohasem olyan egyértelműen meghatározott a jó iránt, mint a tisztán eszes lények – angyalok, Isten, ha így tekintjük – akarata. Az ember *Willkürjére, választó* akaratára az „állati ösztönzők” is gyakorolnak hatást, s ennek okán tulajdonítja Kant azt a fajta szabadságot az akaratnak, amelyet – a filozófiai hagyományt követve – *negatív*nak nevez, vagyis olyanak, ami a tagadásban, elhárításban, elfordulásban nyilvánul meg. De a tulajdonképpeni értelemben vett szabadság azért Kant számára is az, amelyet *pozitív*nak nevez, azaz állítónak, elköteleződőnek – tudniillik amellet, amit az ember mint eszes lény az általános törvény konkretizációjaként, az adott döntési szituációban az észnek megfelelő cselekvési alternatívaként ismert fel. Az így, vagyis egyedül a gyakorlati ész által meghatározott akarat az, amiről Kant ezt a híres-hírhedt állítást teszi:

„Semmi sem gondolható el a világon, sőt azon kívül sem, amit minden megszorítás nélkül jónak tarthatnánk – az egyetlen kivétel a jó akarat.” „Jó akarat” az, amely az állati ösztönzőkkel szemben állhatatosan kitart az észből fakadó és az ész által felismerhető jó követése mellett.

Kant nem gondolta, hogy ez a fajta akarat a mindennapi jónak észben minden további nélkül jelen van. Épp az kell legyen a filozófia feladata, hogy megtisztítsa a jónak észét az idegen elemektől és eljuttassa a tiszta – vagyis az állati ösztönzőknek ellenálló – gyakorlati ész álláspontjára. De ez sem nem valamiféle egy csapásra végbemenő konverzió révén történhet Kant szerint, de nem is gondolja azt, hogy a világban tapasztalható rossz láttán fel kellene adnunk azt a reményt, hogy egyszer eljutunk abba az állapotba, amelyben ez a fajta jó akarat működik az emberekben. Ez a talán ésszerűnek nevezhető remény tekinthető a kanti történelemfilozófia alapjának. Az emberi történelem ugyanis felfogható olyan célszerű folyamatként, amely – a szerves létezők célra irányuló kibomlásához hasonlóan – végső soron elvezethet az emberi természetben eleve benne rejlő, ám a történelem nagyobbik részében csupán benne szunnyadó képesség kibontakozásához, amely megalapozza azt a „morális egészet”, amelynek tagjaiként az emberek valamennyien kizárólag a belülről fakadó jó, vagyis az észnek megfelelő ösztönzők hatására cselekednek. Ez pedig nem egyszerűen a filozófusok áldásos működésének eredménye kell legyen – bár persze az is... –, hanem voltaképp a történelem mélyén rejlő általános antagonisztikus hajtóerő, a „társiatlan társiaság” észrevétlen működésének következménye, amely hajtóerő ugyan nagyrészt rossznak, sőt elborzasztóan rossznak tűnő jelenségekben mutatkozik meg a történelem folyamán, ám végül mégiscsak elvezet az emberek morális alapokon megvalósuló harmonikus együttélésének állapotához.

Ez a pozitív kép a történelemről persze egyfelől bizonyos mértékig bizonytalanná válik a rossz, a bűn szerepét kifejezetten a középpontba állító művekben, amelyekben nagy hangsúly helyeződik arra a gondolatra, hogy a szabadság negativitásában nem csupán a pozitív szabadságként értett jóra irányultság rejlik benne az állati ösztönzőktől való elfordulásként, de a rosszra való szabadság is ezen alantas ösztönzők kiszolgálójaként. Másfelől pedig itt állunk ma, az úgynevezett „mesterséges intelligenciában” megtestesülő hiperracionalitás erőterében, és legalábbis erősen kérdéses, hogy ennek nyomán releváns mértékben közelebb kerültünk-e egyfajta emberiségmértű „morális egészben” testet öltő harmonikus létezéshez. Ám egy gondolkodó filozófiai nagysága nem a hozzá köthető jövőképek megvalósulásától függ, hanem sokkal inkább az emberi és az általában vett létnek az adott korban lehetővé váló mélyenszántó elemzésétől. Ilyen értelemben semmit nem csorbít Kant filozófiai nagyságán, ha a racionalitás szerepéről az emberiség életében ma talán kevésbé tudunk olyan reményteljesen gondolkodni, mint ő.

**„ATYÁM, ATYÁM, IZRAEL SZEKERE
ÉS FOGATA!”**
ILLÉS KÖPENYE ÉS ELIZEUS

Jelenits Istvánnak

Lezárttá válik-e egy kapcsolat attól, hogy valamelyik szereplője meghal? Képtelen vagyok úgy gondolni, hogy igen. Nem tudok összefoglaló, lezáró, konkludáló összegzést írni, csak vallomást. Amiben nem a szubjektív nézőpont a hangsúlyos, nem ettől és ennyiben érvényes, hanem attól, hogy nyitott a folytatásra. A várakozástól. Ezért fontos a pontosság – a figyelem és a türelem –, amelynek úgy tudok megfelelni, hogy kapcsolatunk szövetének, belső szerkezetének megértése felé más történetek, más szövegek felől próbálok közelíteni.

**Urbán József
SchP**

1964-ben született
Budapesten.

Piarista szerzetes,
rendjének ázsiai
církumskripcióért
felelős generálisi
asszisztense és az
indiai viceprovincia
vezetője. Legutóbbi
írását 2023. 12.
számunkban közöltük.

Illés és Elizeus közös története a Királyok két könyvében összesen huszonegy vers. Négy, legfeljebb öt jelenet, de mindegyik, mint egy-egy villanás, mélyen emlékezetünkbe ég. Illés köpenye, amely először az első jelenetben tűnik fel, a történet során még legalább háromszor élénk kerül. De ha csak egyszer látnánk, itt, Elizeus meghívásakor, akkor sem felednénk.

Nem csodaköpeny ez, még ha a későbbiekben mintha akként szerepelne is. Az erejét a meghívástörténetben a látvány adja, a látványét pedig a mozdulat. Ahogy Illés betéríti vele Elizeust. Minden megváltozik, minden más lesz tőle: nem egyértelművé válnak a dolgok, sőt inkább minden kérdésessé lesz, de minden kérdés ehhez a ponthoz viszonyul.

„De hát mit tettem veled?” Lehet, hogy Illés sem tudja? Véletlen lenne? Vagy csak távolságot akar venni, hogy teret nyisson a szabad döntésnek? Mintha ez az egyszerre elbizonytalanító és szabadságot adó „De hát történt bármi is köztünk?” térne vissza újra meg újra a későbbi kapcsolatban, akárcsak a köpeny. Még jó, hogy ott a köpeny! Bár hiába, a bizonytalanság így sem oszlik.

Így jön el a váltás ideje, „amikor az ÚR” – JHVH-Adonai – „Illést forgószélben az égbe akarta ragadni”. A bizonytalanság feszültséggé nő, Illés pedig újra meg újra le akarja rázni Elizeust. „Maradj itt, mert engem Bételbe küld az ÚR.” Aztán Jerikóba, aztán meg a Jordánhoz. Elizeus azonban nem hagyja el. Nem egyszerűen nem tágít, hanem: „Nem hagylak el téged.” Mintha már megint a kapcsolat személyessége tolna be a szavak közé. Vagy még inkább ez a bizonytalan valami, ami nehéz ugyan, mert Illés magatartását nehéz nem elutasító, visszaparancsoló üzenetként hallani, de amitől mégis mintha a személyesen túli jelenne meg a meghívás eredeteként. Az ÚR irányítja az eseményeket.

Mindaz persze, ami velük, közöttük történik, nem csak rájuk tartozik. Megjelenik a közösség, a „prófétafiak” csapata. Ők afféle drámai kórusként hangot adnak a feszültséget okozó történésnek – és a közvélemény nyers szókimondásával, már-már tapintatlanul Elizeus személyes érintettségének: „Tudod, hogy ma az ÚR elragadja uradat a fejed fölött?” Van, aki nem is így fordítja, hanem „a fejed fölül”! Valóban ez a szó szerinti fordítás. Megint Elizeus szabadsága kerül szóba, de kár erről így beszélni. Nagyon más a

I. A köpeny

hangulata, mint az Illés kicsit személytelen, de érzékeny távolságtartásának. Burkoltan mintha arra utalnának, hogy Elizeus siettetné már a dolgot, és a hűsége csak annak szól, hogy el ne szalassza az alkalmat. Elizeusnak nincs velük könnyű dolga, de javára is vannak. Egyrészt ugyan megtestesítői annak a világnak és valóságnak, amelynek megváltoztatására Elizeus küldetése irányul. Másrészt belső munkára szólító ösztökek is. Testvérek. Elizeus pontosan köztük tanulhatja meg, hogy nem spórolhatja meg az önmagán végzendő munkát: fel kell ismernie a változással szembeni saját belső ellenállásait, nem szabad ezeket a külvilágra vetítenie.

A nagy jelenet közelében részletessé válik az elbeszélés. Az egész csapat megérkezik a Jordánhoz, de a prófétafiak távolabb állnak meg. Illés fogja a köpenyt, és afféle bottá göngyöli, úgy, hogy rá tudjon ütni vele a vízre. A köpeny most egy olyan gesztus eszközzé válik, amely visszautal a közös múltra, a közös ősrre: Mózesre. A meghívásnak, amelynek végső eredete egyértelműen transzcendens, az ÚRra tartozik, van egy köztes szintje is, amely szintén meghaladja Illést. Ehhez a szinthez képest is elhanyagolható, vagy legalábbis másodlagos Illés és Elizeus különbsége. Illés elsőbbsége és tekintélye ebben a viszonyrendszerben valójában az előbbiség, az előbb érkezetség.

Átmennek a kettévált vízben, végre maguk vannak. Mint annak idején, a meghíváskor, amikor a köpeny először dolgozott. Illés Elizeushoz fordul, és szinte szó szerint megismétli az akkori kérdést: „Kérj, mit tegyek még neked, mielőtt elválok tőled!” A meghívás-jelenetben elhangzó kérdés – „Mit tettem veled?” – idéződik fel, és Elizeus ennek megfelelően válaszol: „Legyen rajtam kétannyi rész a lelkedből!” Elizeus az elsőszülöttnek járó részt kéri, vagyis azt, hogy Illés utódja legyen. Arcátlan? Szégyentelen? Legkevésbé sem. Hanem pontosan a meghívás-jelenethez tér vissza, amikor mindent elhagyva Illés nyomába szegődött. Illés nem is lepődik meg, hanem a maga szokásos módján távolságtartóan válaszol. Megint nem tudjuk eldönteni, hogy a másikat felkészítő utasításokat ad-e, vagy a szinte teljesíthetetlen feltételeket tisztázza kérelmelhetlenül. De mint a korábbi alkalmak esetében, most is lehet úgy értenünk, hogy Elizeus szabadságát és az ÚR főszereplőségét állítja. „Ha látod, mint ragadtatom el tőled, akkor a tiéd lesz, de ha nem, akkor nem kapod meg.” Elizeusnak látnia kell: látónak, látó embernek kell lennie, prófétának. Ez tehát rajta áll, miközben nyilván az ÚR adja. De attól, hogy az ÚR adja, még semmivel sem könnyebb, nem eleve biztosított. „Ha látsz...”

Aztán menvén mennek és beszélgetnek... Együtt vannak. Végre-valahára, tennék hozzá szívesen. Végtelenre lassul és tágul a jelenet. A pillanat, a jelenlét vég nélküliségére. Szinte misztikus ez a több mint együttlét, ez az együttjárás, közös úton lét (a héber ige gyökében az *út* van) és beszélgetés (ennek gyökében pedig a szó). Belső szabdaltság nélküli együttlét ez, mégsem egybeolvadás, struktúrát ad a beszélgetés és a járás, a szó és az út. Mélységes közösség, összetartozás ez, amelynek a kettejük közösségét meghaladó összefüggései és távlati vannak. És ezek a tágabb összefüggések éppen hogy nem ellene vannak a személyességnek, hanem biztonságot nyújtanak, kellően tágassá, értelmessé teszik. Mózes, akit már említettünk, de maga a vidék is, a Jordánon túli táj, innen indult Józsué vezetésével a honfoglalás, az Ígéret Földjére érkezés. Az ÚR van itt jelen eredetként, jövőként, nemzedékeket átfogó és a világot megtartó közegként.

Annál hirtelenebb és váratlanabb, sőt erőszakosabb, durvább, ami következik. Mielőtt Illést fölkapná a forgósél, kettőjük közé vágat egy tüzes

szekér tüzes lovakkal. Elválasztódnak, mielőtt bármit is tehetnének. Lett volna itt Illésnek dolga? Tett volna „valamit”, ahogy ígérte? Vagy titkon éppen ezt akarta? Azt, hogy ne kelljen átadnia a tisztséget, a helyét? Vagy hát éppen erről beszélt korábban, a szinte teljesíthetetlen feltételről.

Elizeus azonban lát. Lát és kiált: „Atyám, atyám, Izrael szekere és fogata!” Illés már-már emberfeletti alak volt, egyszemélyes hadsereg, Izrael valódi védelme. Szinte felmérhetetlen a veszteség, de Elizeus fájdalma az „anya” elvesztésének szól. Kiáltása az árván maradó kiáltása. Az atyát vesztí el, akin keresztül az Illés-formájú próféta meg hívását kapta. Mert ahogy Illés körül minden, a távozása is az Úrra utal. Elizeusra az örökség terhe szakad rá, a meghívás, a küldetés feladata, amelyet Illés közvetített. Ezért van, hogy Elizeus rögtön a köpeny után nyúl. Nem kapva kap rajta; a mozdulat a látás és a kiáltás sorába tartozik, vagyis a próféta hivatással van kapcsolatban. A köpenyt nem Illés teríti rá, hanem ő veszi fel a földről, onnan, ahová hullott. A tisztség Illésé volt, de nem tőle van, nem is ő ruházza át az utódra. A meghívás, a Lélek, amelyet Elizeus magának kért, az ÚRtól van. Az ÚRtól van, de föl kell venni.

De ezzel még nincs vége. Még vissza kell menni. Vissza a többiekhez, a prófétafiakhoz, akiktől a Jordán választja el. Elizeus a köpenyvel kezében áll a Jordán partján. Az elbeszélésben három mondat, három mozzanat szerepel. Hogy ezt a három mozzanatot egyetlen tettek kell-e látnunk, vagy inkább az van, hogy csak harmadjára sikerült a csoda, nem világos. Ráút a vízre. (*Semmi sem történik.*) Kiált: „Hol van az ÚR, Illés Istene? Hol van?” (*Semmi sem történik.*) Ráút a vízre, és az szétnyílik. Akár így, akár úgy, a köpeny nem csodaszerszám. Az ÚR segítségével hívása nélkül nem működik.

És az is lehet, hogy a csodatétel, ami a látás mellett a próféta, a vezető másik fontos képessége, szintén küzdelmes. És akárcsak a látás, ez sincs az ÚR nélkül. És ahogy a látás esetében, itt is igaz, hogy bár az ÚR adja, ettől még semmivel sem könnyebb, mert nem automatizmus. Meg kell küzdeni érte.

Amikor először tesz csodát – pontosabban, amikor először próbálja ezt –, az URat szólítja Elizeus. Az URat, Illés Istenét. Illés neve beszédes név, ráadásul istennevet magában foglaló név. Azt mondja: Az ÚR az én Istenem – „Éli-jahú” –, ami az adott politeista helyzetben hitvallás. Imádságában, amikor csodát tenni készül, amikor csodát *kell* tennie, Elizeus az URat szólítva tulajdonképpen az Illés nevet mondja ki. Betű szerinti fordításban valami ilyesmi van itt: „Hol az ÚR, Istene ÚR-Az-Én-Istenem-nek?” Éli-jahú, Illés lelke nem a köpenyben van, hanem az istenkapcsolatban. Kitérőlheterlenül. Ezt jelenti részt kapni a lelkéből. Amitől – nem lehet ezt elég gyakran ismételni – semmivel sem lesz könnyebb sem látni, sem vezetőnek lenni, sem csodát tenni.

Talán erre a küzdelmességre utal, hogy amikor a szöveg azt mondja, Elizeus átmegy, azt nem teszi hozzá, hogy szárazon, míg korábban, az odaút leírásakor, így szerepelt: „mindketten átmentek szárazon”.

Elizeus egyedül – és talán kissé csatakosan? – érzéki a prófétafiak csapatához, akik alighanem látták a csodát, és bizonyára látják Elizeus kezében a köpenyt. Hódolatukat teszik előtte, és elismerik, de a szemük sarkából a folyón túla tekingetnek, mindegyre Illést keresik. Hiszen ők nem tudják, ami odaát történt. Lám, sem a csoda, sem a köpeny nem elég a hitelesítéshez. A szavaikban gyanakvást érezni, és most sem mulasztják el a személyeskedést: „Van itt ötven férfi, ők majd megkeresik uradat.” Elizeus

fölöslegesnek tartja ezt, s ennek megfelelően parancsot is ad, de nem engedelmeskednek neki. Sőt addig-addig erősködnek, míg Elizeus „belesápad” – alighanem a szégyentől, a gyanúsítgatástól: Illés halálát kereste volna?! –, és enged: „Küldjétek el őket!” Amikor három nap keresés után visszatérnek, Elizeus ennyit mond: „Nem megmondtam, hogy ne menjetek?”

Nem túl erős mondat ez egy vezető szájából. A prófétafiak bűntudatot, szégyenérzést keltenek benne, amint a vezetői szerepre terelődik a szó. A tekintélye érezhetően kisebb. Van tekintélye előttük, de ezt mintha folyvást igazolni, hitelesíteni kellene. Elismerik tekintélyét, de csak annyiban, amennyiben láthatóvá válik mögötte Illés alakja.

II. A három nap bugyra – midrásféle köpenyről, apákról és fiakról

1. Testvéri viszonyok tanulása

A történet a maga szűkszavúságában is megengedi, hogy bemerészkedjünk a támaszért folyton Illést kereső visszapillantgatás erőterébe. Nem ártalmatlan, a vezető, az atya elvesztése miatti fájdalom megnyilvánulása ez a pillantás, hanem olyan tekintet, amely valamiképpen megjeleníti Illést, s éppen ezért, erre hivatkozva – tehát a valamiképpen jelenlevő Illésre hivatkozva – értetlen és engedetlen.

Ha Illés itt van, ha visszatér, és Illésként tér vissza, akkor visszatér a múlt. Visszavonódik az átadás. Ezért van értelme engedetlennek lenni. Persze ha Illés Illésként tér vissza, vagyis ha (vissza)követeli előjogait, tekintélyét, szerepét, akkor értelmét veszíti az egész eddigi történet.

A szövegünk éppen ezért természetesen nem tud arról, hogy Illés visszatér. De azzal, hogy nemcsak azt mondja, „három napig keresték”, hanem hozzáteszi: „és nem találták”, lehetővé teszi, hogy ezt az értelmetlenséggel határos valamit belülről átéljük. És hogy tanuljunk valamit a hitről, a meghívásról, a „szó-fogadásról”.

Elizeus számára ez a három nap miniatűrje annak a tanulási-növekedési folyamatnak, amelyet Illés mellett töltött; talán felidéződnek benne a távolságtartó, így is, úgy is érthető szavak, a meghívás két akarat összjátékában kibontakozó titka: az ÚR akarja, én akarom? A meghívás jelenetében láttuk már, hogy Elizeusnak is akarnia, sőt tennie is kell érte: a meghívásra mondott igenje szinte előbb hangzik el, mint a meghívó szó, hiszen a gesztus – idézzük csak magunk elé! – többértelmű volt, mert nem kísérté szó. Ami szó pedig mégis elhangzott, örökké fájóan távolságtartó maradt. Csakhogy éppen e távolságtartó feszültségben mutatott az emberi szó a hívás valódi forrására. Elizeusnak éppen az volt a dolga – ez az ő igazi tette: a hite, az engedelmissége –, hogy szinte mindenféle emberi támasz nélkül az ÚRtól jövő hívást halljon ki (vö. „Halld, Izrael!”) a gesztusokból és a félszavakból, az emberlét töredékességéből és kétértelműségeiből. E három nap talán legfontosabba tanulsága az, hogy aki nem látja meg az URat, amikor szemeivel Illést keresi Elizeus mögött – vagy éppenséggel fölött –, az az ÚRnak szófogadatlan.

Figyelemre méltó, hogy bibliafordításának a Királyok könyvéhez írott bevezetőjében André Chouraqui a testvériség közös szintjére teszi nemcsak Illést és Elizeust, atyát és fiút, hanem azokat is, akikhez küldetésük szólt. Ezt mondja: „Az Élijáhu (Illés) és Elisha (Elizeus) mondája magasan kiemelkedve uralja a királyi korszak történetét, és merőben eltér az ókori Kelet egyes népeinél fellelhető eksztatikus prófétaaságtól. Halljuk itt a nagy, szívbe markoló felhívást az emberekhez, hogy tagadják meg bálványait, ámító misztikájukat, és állítsák fel a földön azt a királyságot, amelynek királya IHVH-Adonai lesz, s ahol fiai testvérek lesznek.”

Az ÚR királysága szorosan összefonódik a testvériséggel és a testvéri kapcsolatok építésével. A testvériség tanulása magában foglalja az ÚR atyaságának megismerését is, ami pedig szervesen kapcsolódik az apaság és fiúság új megértéséhez.

Elizeusnak – s valamiképpen a többi prófétatanítványnak is – talán éppen az a küldetése, hogy ezt tanulja. A „szent harcot” – a Baalok, a bálványimádó uralkodók és a nép hiedelmei elleni küzdelmet – a saját szívében kell nemcsak elkezdenie, de lényegében megvívnia is.

Milyen is az a fajta apaság és fiúság, amely kilép a bálványimádás, a misztifikáció dinamikájából? Hogyan kell apának, hogyan kell fiúnak lenni, ha az ÚR fiaiként vagyunk testvérek? Mit jelent Illést elengedni?

Assisi Szent Ferencről szóló kis könyvének (*Porszemnél is kisebb*. Vigilia, Budapest, 2024) egyik fejezetét Christian Bobin Ferenc és apja viszonyának szenteli, pontosabban a „fiatalembernek, aki méztelen messze megy apjától”, a „gyermekségnek, mely könnyű táncra perdül a puszta földön”. A fejezetet bevezető első mondatok különösen is ide kíváncsoznak.

„Megvan az ideje annak, amikor a gyermeket táplálják a szülők, és megvan az ideje, amikor akadályozzák, hogy maga táplálja magát. Csak a gyermek képes megkülönböztetni e két időszakot, s csak ő tudja levonni az ésszerű következtetést: tovább kell állnia. Nem szabad harcolni. Főképpen harcolni nem szabad. Továbbállni kell. Nincs semmi iszonytatóbb egy fiú számára, mint szembeszegülni – szellem a szellemmel – az apjával: valakinek ellenállni azzal jár, hogy kisebb-nagyobb mértékben megszíneződünk tőle. Azok a fiak, akik belefeszülnek az apjukkal való harcba, meglepő módon úgy járnak, hogy életük alkonyán rá hasonlítanak.”

Azt a jelenetet idézi fel ez a bekezdés, amikor Ferenc továbbáll. Nem is csak a házból megy el, amikor otthagyja az otthont, hanem a kapcsolatból lép ki – vagy pontosabban: tovább. Fontos szempont a táplálkozásé. Hogy a fiúnak önmagáról gondoskodóvá kell nőnie, s amikor eljön ennek az ideje – s hogy mikor, csak ő tudja –, tovább kell állnia. A kapcsolatból való kilépés annak a nehéz ténynek tudomásul vétele, hogy a szülő akadályává válik annak, hogy a fiú magáról gondoskodjék.

Ferenc lépése nemcsak kifelé irányul, hanem fölfelé is. Nem is csak magasabb szintre lép, hanem dimenziót vált. A Ferencről szóló *Nagyobb legenda* mondja: „Eddig téged szólítottalak, atyám a földön. Mostantól teljes bizonyossággal mondhatom: Mí atyánk, aki a mennyekben vagy, mert belé helyeztem minden kincsemet, és belé vetettem minden bizodalmam és reményem.” Ehhez méztelenné kell válni. Különben a továbbállás alternatívája jelenik meg: az apával vívott harc. Az apa legyilkolása.

Akkora feladat ez, hogy talán nem is egyszeri. Mintha nap mint nap meg kellene ismételni. Vagy lehet, hogy öntudatlanul újra meg újra visszakéredzkedünk, hazalopódzunk? Vagy más apákat, más bálványokat választunk magunknak – vagy az újabb apákat bálványozva az eredetit vesszük vissza –, hogy valahol otthon legyünk? De mintha ez rendjén való lenne. Nem ez a baj; a visszalopódzás orvosolható. A baj Bobin szavai szerint a harc: ha beásom magam az apával folytatott küzdelemben.

Talán ezért adja Jézus ajkunkra a mindennapi kenyérért való kérést a Miatyánkban. A dolog nincs elintézve azzal, hogy egyetlen nagy vállalással a Mennyeit mondom Atyámnak. Ahogy nap nap után megéhezek, és újra ennem kell – újra táplálék után kell néznem, hiszen magamat kell táplál-

2. A köpenyből
kivetkőző fiú

nom –, úgy válik ez is mindennapi feladattá: elmenni, továbbállni, kilépni, mert „Atyánk, menyje!”.

A mezítelenség a kenyérre utalhat, a névtelenség meg az elismerésre, a dicsőre, az elfogadásra. Az elismerés táplálék. Leválni erről, függetlenedni tőle paradox módon éppen akkor nehéz, ha elmaradt. Akárcsak az étel esetében, a gyermekkori nélkülözés nehezíti az éhséggel vagy az élelmihiány fenyegetésével való megküzdést, a szabad viszonyt az ételhez.

A Bobin-féle mondatban a továbbállás nemcsak ígéretes lehetőségként jelenik meg, nemcsak úgy, mint az önmagam táplálása és a felnőttiség felé tett pozitív és dicső tett, hanem éppen mint egy rossz elkerülésének talán egyedül lehetséges módja. Csakhogy a Ferenc esetében pontosan azért felszabadító ez az üzenet, mert a hiány, az elismerés elmaradása azt sugallaná, hogy ezt a hiányt pótolni kell, az elismerést ki kell harcolni, hogy nem lehet továbblépni, amíg ezt le nem játszotta. Ferenc példája éppen azért segítség, mert a hiány ellenére is továbbáll.

Nincs felszabadítóbb üzenet, mint az, hogy van választási lehetőség. Hogy az önállóság felé, a felnőttiséghez nem az apával folytatott harc vezet. Éppen ellenkezőleg: főképpen harcolni nem szabad! Továbbállni kell.

3. Az igaz fiú:
örökség és árvaság

Massimo Recalcati írja *A fiú titka* című könyvében (*Il segreto del figlio. De Edipo al figlio ritrovato*. Feltrinelli, Milano 2017, 19.): „Fiúnak lenni – igaz fiúnak lenni – azt jelenti, hogy örökösévé tesszük magunkat a Másiktól való eredésünknek, amelyről nem döntöttünk; újra birtokba vesszük, sajátunkká tesszük. A fiú feladata az, hogy rátaláljon a saját szavára a nyelv törvényei között; hogy egyedileg magáévá tegye azt, amit az apák ráhagytak. Ez azt jelenti, hogy magunkra vállaljuk azt az adósságot, amely az előtünk járó nemzedékekhez köt bennünket. Az igaz fiú örökös [*erede*], de mindig egyben eretnek [*eretico*] is, mert egyetlen valódi örökös sem szorítkozik a pusztá ismétlésre, amikor a múltat értelmezi, hanem a maga módján újra előveszi a múltat, s új értelmet ad neki.”

Fiúnak, örökösnek lenni kettős feladatot jelent: elismerni a soha vissza nem téríthető tartozást, és elutasítani a beleolvadás értelmében vett odatartozást. Nem egymásra következő, hanem egyszerre végrehajtandó feladatok ezek. Ezért elégtelen az utánzás, s aki csak ismétlet, nem hűség, hanem meddő. A hűség nem az ismétlés, hanem az „újra birtokba vétel”, a saját szavam megtalálása és kimondása. Aki az öröklött nyelv szabályait ismétli csupán, az nem beszél.

Pontosan azzal vállalom magamra az adósságot, ha vállalom a beszédre szólító küldetést. Az igazság keresése mindig az örökség kockáztatásával jár.

Massimo Cacciari *Az apák súlya* című tanulmányában olvassuk (Il peso dei padri. In Ivano Dionigi (szerk.): *Eredi. Ripensare i padri*. Rizzoli, Milano 2012, 12.):

„Mégis, éppen az örökös-lét jelenti Szent Pál számára a legmagasabb »címet«: ha fiak vagyunk, akkor örökösök is (*kléronomoi*), Isten örökösői, Krisztus társörökösői. Csakhogy a fiú *tud* az apa felé fordulni, tud *szabadon* visszatérni hozzá – és csak ekkor örököl. Senki sem lesz »természetes módon« örökös, s nincs semmiféle egyszerű születés, amely biztosítja az örökséget – ahogy a nyelv nemességét sem ismerjük meg csupán attól, hogy hallottuk anyánkat beszélni.

Örökös az, aki felismeri önmagában énjének lényegi alkotóelemeként az apával való kapcsolatot, és igyekszik ezt a kapcsolatot kifejezni annak

minden tetemes nehézségével együtt. Ha pedig így van, akkor éppen az örökös az, aki már »kezdetben« tudatában van a maga hiányának s magányának. Csak az teszi magát örökkössé, aki felfedezi a maga elhagyatottságát.

A latin *heres* szónak ugyanaz a gyökere, mint a görög *chéros* szónak, amely annyit tesz: »puszta, megfosztott, hiányos«. Örökölni tehát csak az tud, aki fölfedezi önnön árultságát, *orbis, orphanós* (ugyanaz a gyökere, mint a német »*Erbe*«, örökös szónak). Ahhoz, hogy örökösökké váljunk, át kell élnünk a saját végtelen hiányosságunk felett érzett gyászt. Így van ez Szent Pálnál is: nem lehet örökölni, csak ha Krisztus társörökösévé tesszük magunkat – ami azt jelenti: Keresztjének követésén keresztül.”

Pontosan ezt jelenti az „elmenni”, „továbbállni”. Ez pont nem a tartozás el nem ismerése, pont nem az én belső lényegét alkotó függés visszautasítása. A tartozás el nem ismerése és a függés elutasítása éppen hogy az apával való harc formái lennének, ami mindig az apa legyilkolásától remélné a vágyott szabadság és az önazonosság – az önmagam táplálásának – elérését. Az egybeolvadás – a beletartozás, az apától tápláltság, az identitásvesztés, a meddőség – alternatívája az elmenetel, a továbbállás. Vállalni az önkéntes árvaságot, önmagam lemeztelenítését, névtelenné válását.

Vagy lehet, hogy egy kicsit kevésbé patetikusan a testvérré válás, a testvérnék bizonyulás feladata jelentkezik itt. Pontosán annak a testvériségnek a feladata, amelyet meghonosítani Chouraquei szavai szerint Illés és Elizeus küldetése volt. Véletlen-e, hogy az apátlan s mézítlen Ferenc mindenkit fivérnek-nővérnek kezdett tekinteni – de akkor és azáltal, hogy valóban ki tudta mondani: „Atyánk, mennyei.”

Itt jelentkezik a feladat, különösen is azokban a kapcsolatokban, ahol „a nemzedékek szimbolikus láncolatában” (M. Recalcati) én vagyok a korábbi, én rendelkezem az előbb érkezett tekintélyével. Ez az a terep, ahová összpontosítanom kell a figyelmemet. Akkor tudom gyógyítani – éppé, egészszé, egészségessé tenni – az apa-kapcsolatomat „annak minden tetemes nehézségével együtt” – sebeimet, sérüléseimet, fájdalmaimat, hiányaimat –, azzal lépek előre e kapcsolat „kifejezésében”, ha nem hátrafelé tekintek, hanem arra fordítom a figyelmemet, ami előttem van: arra, hogy hogyan vagyok idősebb testvér, báty.

Három napig keresnek. Nem annyi történik csupán, hogy elmennek, majd dolgavégezetlen visszatérnek. Ez a három nap jelentőségteljes időszak, a változás, a megújulás, a mélyreható átalakulás ideje. A szöveg nem nyitja meg előttünk az átalakulás folyamatát, nem valamiféle, az átadás-átvételhez kapcsolódó átmenetre utal, hanem a jelentős váltásra, egy új kezdetre, mint Józsué és a honfoglalók esetében, akik három napig vártak az Ígéret földjére való bevonulás előtt. Ez az áthatolhatatlan, titokzatos, s főként artikulálhatatlan időszak valamiféle bénultságot is hordoz: az engedetlenség állapota ez. Mozdulatlan, halálközeli. Pontosán ezért nem lehet róla beszélni. Közben pedig feszültséggel teli. Jézus – a másik Józsué – három napja a hagyomány szerint az alászállás ideje. Egy olyan mély, a múltat az eredetig hatóan átjáró belső munkáé, amely megteremti a folytonosságot a radikálisan átalakuló jövővel.

E három nap után egy átformált, új világ és viszonyrendszer kezdődik: Elizeus köpenyét nem örökli már senki, s maga Elizeus sem használja többé, máshogyan tesz majd csodákat. De valahányszor, az első csodánál tanult módon Illés Istenéhez fordul, az ÚRhoz.

III. Vissza Jerikóba

Szilvási Zalán

1979-ben született

Budapesten.

*Kisvállalkozó, akolitus,**a Sapientia Szerzetesi**Hittudományi Főiskola**egykori hallgatója.***ELÉG****EMLÉKEZÉS JELENITS ISTVÁNRA**

Úgy emlékszem, hogy az ősz fényei, ha csak egy pillanatra is, de mindig megállásra és ámulatra készítettek. Valahogy már a kezdetektől fogva úgy tűnt, hogy nem csupán evilági forrásból táplálkoznak a nyár végének olykor álomszerű árnyalatai. Így szeptember végén az egyre vastagabb levéltakaró ráncait egyengetem sepregetve a járda kövein. Persze, az elmúlás... Erről pedig eszembe jut a ma hajnali különös emlékezés. Még inkább emlékeztetés. Az a szívdobbanásszerű és szinte érthetetlenül bennem landoló rád gondolás. Vajon meddig lehetsz még köztünk?

Alkonyattájt pedig megérkezik a hír is. Az egy ideje már erősebben elképzelt, valahol várt, de nem akart, és mára megszülető sorok utolsó szavait olvashatom: „Csendesen elhunyt.” Hát Te is elmentél, drága Tanár Úr.

Aki ismert téged, az mind érezheti: kimozdult a világ egyensúlya egy táguló pillanatra. Mint mikor a révész kilép a csónakból és az megbillen, annak régi és mégis mindig új partot érő léptei előtt. Hát így összetartoztunk volna? Hogy közvetlen indulásod előtt kaphattam én is egy benső, szelíd jelzést? Egy inkább hívogató, mint búcsúzó integetést ébredésem pirkadó idején?

Kinézek a lassan estbe merülő udvarra. A lehulló lombkorona összegyűjtött, egyenként légies volta, úgy tűnik, most súlyos halomként emelkedik és mutat az ég felé.

Úgy sejtem, hogy azokhoz tartozom, akik tanítványaid közül talán a legkevesebb időt tölthették veled földi életedben. A hír után pedig most, hogy olvashatom és láthatom színgazdagságát is a csak egyszer nyíló nekrológok virágfüzérének, egyre inkább megrendülök. Annyi fontosat és megfontolandót, igazat és reményre hívót írnak és festenek meg rólad. Annyi mindent nem tudtam. Elég mindezt most csendben befogadni és hálásnak maradni.

Elég?

Tudom, hogy nem vagyok se méltó, se kellő tapasztalattal bíró, hogy a rád – és most már a veled – való emlékezésem ereje látható legyen a téged ismerő sokak emlékfolyamának medrében.

Mégis pár szóval szeretném én is beleadni, bekapcsolni hálám lehetőségét az elemelkedő lélegzeted utolsó nyomából tovagyrúzó közös emlékezet hullámaiba.

Hogy még a halálon át is kezet nyújtsak feléd, a mostantól végleg megkezdett örökkévalóságodba. Emlékszem, milyen izgatottan vártam a veled való első személyes találkozást. A főiskola első évében valósult meg, egy szintén szeptemberi napon. Ez is csendesen történt meg. Bibliikum-óra előtt álltunk. Olyannyira csendesen érkeztél, hogy nem mindenki vette észre a jelenléted. Engem is csak a téged már évekkal megelőző jóhíred, a tőled olvasottak és így a titkodból valamit már megtapasztaltak tartottak éberebben. Egyfajta előre hálás figyelemben voltam, így tekintetemmel szinte végigkísérhettem megérkezésed első mozdulatait. A kissé hajlott hátú, benső jegyeiben mégis egyenes tartású, határozott léptű járásodat. Jelentéssel bírt már az is, ahogy a kisebb-nagyobb könyvekkel a kezed-

ben eljutottál az ajtótól a katedráig. Megérkeztél közénk, és már ezzel is tanítottál nekünk valami lényegeset.

Vártam azt is, hogy hallhassalak. Valahogy másképp és más pozícióból beszéltél a mélységekről és magasságokról, mint általában szokás. Mintha részükként, belőlük szóltál volna és nem csupán tudva róluk. Ismertem ezt a hangzást már. Akár te, a lelkiatyám is szerzetes volt, bár nem tudós, mégis őt ismertem fel és éreztem meg jelenlétedben. Akkor, ott megsejtettem, hogy nemcsak jó lesz veled lenni, és együtt időt tölteni, hanem otthon is lehetek nálad. Az az otthonosság, amit kifejeztél és Krisztushoz való hűséged által is nyújtottál a közeledben lévőknek, valóban tágassá tudta tenni a látszólag „ólnál is szűkösebb teremtést”. Mert szavaidtól egy idő után olyan kút nyílt meg és engedte, és hívta magába a hallgató pillantását, amely a magasban van. Ha beletekintettem ennek a mélységébe, az égiekről nyerhettem tapasztalatot.

„Hát így...” A hallgatásod is tanító volt, és csendből faragott szava biztos pecsétet nyomott képlékeny és elrendezésre váró gondolataim sorai közé. Olyan gazdagon tele volt csönded a személyes figyelemmel, hogy abban tisztábban megláthattam magam. Akár a felkészültségem hiányát, a készületre való bátorítást, vagy azt is, amire egyedül nem lehet felkészülni. Talán ezért van az, hogy nem annyira a prédikációidra, szavaidra emlékszem, mint inkább arra, amikor a szentmise után, letéve a liturgikus öltözet egyszerű díszét, még egy kis időre csendben visszaültél a főiskola kápolnájába, és volt, hogy ott velünk együtt hallgattál.

De azt hiszem, a kezded emléke az, ami leginkább „fölfénylő” módon maradt meg bennem. Már akkor feltűnt a kézformád különleges mivolta, mikor még nem került sor köztünk a kézfogásra. Szintén az otthonomra és a lelkiatyámra emlékeztetett, aki paraszti származású, a földet szerető és azt művelni is tudó ember volt, és a szerzetesek kitelepítése után még a komlói szénbányákban is éveken át dolgozott. Igen, az, ahogy keziddel bántál, ahogy azok rejtett „parlandó”-ja kísérté mondandód ütemét, egészen megragadott. Az alatt a néhány év alatt, amíg találkozhattunk, én sokat változtam. De a te kézfogásod semmit nem változott. Mindig ott volt benne valami olyan állandó, valami olyan kezdeti, amittől még zuhanás közben is megnyugodtam. Nem értettem, hogy lehetnek ilyen erős, munkás kezei egy tudós és fiatal kora óta a könyvek lapjait szántó piarista papnak. Talán ezt is – ahogy szavaid szerint mindent – a szüleidnek, különösképpen édesapádnak köszönheted.

Mint apámnak köszönöm meg neked én is azt a keveset, amit tőled kaphattam, és ami minden lett nekem. Ez mindenre elég.

Ahogy barátod és barátunk, Pilinszky János, kilépve a „pillanat nyomása alól” szinte „ronggyá” tudott hallgatni egy-egy lemez, úgy hallgatom most én is emléked ragyogó karcolatait, újra és újra megindítva őket szívem gramofonján. Hagyom, hogy most a te emlékezetedre cselekvésben egészen elveszzen időérzésem, és így hozzád, hozzáatok közelebb mehessek. Oda, ahol hazatalálnak az évszakok is, ahol a jövőnek nem hurkot dob, inkább bakot tart a múlt, a végtelen mába, hol a „tapéták nem vérzenek” már, hanem fénylő izzásuk belülről gyújt lángra. Ahol a szinte elfogadhatatlan egészen elfogad és elfoglal magának, örökre.

Tanár Úr, erős kezeiddel, kérek, segíts helyet készíteni számunkra is ott, ahová, mint fel-felhulló falevél, te már megérkeztél.

MÁSOK HANGJÁRA FIGYELNI

Július 17-én nagy meglepetésre Ferenc pápa terjedelmesebb levelet tett közzé az irodalom jelentőségéről. Bár eleinte csak a teológiai és a papképzésben részt vevőkhöz kívánt szólni, idővel felismerte, hogy az egész kereszténység szempontjából lényeges kérdésekkel találta szembe magát, sőt végül az egész mai kultúráról üdítően eredeti és a lemondó borúlátástól mentes képet festett. Az alábbiakban a pápai szöveg négy bekezdését idézzük. Kérjük, tegyen kísérletet arra, hogy párbeszédbe bocsátkozik ezekkel a szövegrészekkel – hagyományainktól eltérően ebben az évben tehát nem kérdésekkel fordulunk azokhoz a személyekhez (köztük Önhöz), akik fontosak folyóiratunk számára, hanem magukat a szövegrészeket kínáljuk fel kérdés, felszólítás, javaslat és tapasztalatomegosztó gesztus gyanánt. Mi a benyomása az alábbi gondolatokról? Egyetért-e velük, vagy vitára sarkallónak tűnnek? Vannak-e hasonló tapasztalatai? Mi a benyomása a pápai látletelekről?

1. A könyvolvasó ember bizonyos szempontból újraírja a művet, amelyet forgat, képzelőereje segítségével kitágítja, képességei, emlékezete, álmái, drámai erejű és szimbolikus töltetű élettörténete révén új világot alkot, s így olyan mű jön létre, amely különbözik attól, amelyet a szerző meg akart alkotni. Az irodalmi szöveg tehát eleven és mindig termékeny szöveg, amely sokféle új hangon tud megszólalni, s eredeti szintézist alkot minden olvasóval, akivel kapcsolatba kerül. Olvasás során az ember gazdagabbá teszi, amit a szerzőtől kap, ami azonban egyúttal azt is lehetővé teszi számára, hogy kibontakoztassa saját személyes gazdagságát, s ezért minden új mű, amelyet elolvas, újjáformálja és kitágítja személyes univerzumát (3. pont).

2. 1964 és 1965 között, huszonnyolc éves koromban irodalmat tanítottam Santa Fében, az egyik jezsuita iskolában. A gimnázium utolsó két évfolyamát oktattam, és rá kellett vennem a diákjaimat, hogy olvassák el a *Le Cidet*. A fiataloknak azonban nem volt ínyére a dolog. Inkább García Lorcát olvasták volna. Úgy döntöttem hát, hogy a *Le Cidet* tanulmányozzák otthon, az órákon pedig azokat a szerzőket fogom venni, akiket a fiatalok a leginkább szeretnek. Persze kortárs műveket is akartak olvasni. Miközben viszont azt olvasták, ami éppen érdekelte őket, általában is élvezni kezdték az irodalmat, a költészetet, és aztán más szerzőket is olvasni kezdtek. A szív elvégre mindig többet keres, és mindenkinek megvan a maga útja az irodalomhoz. Én például szeretem a drámaírókat, mert mindannyian azonosulni tudunk a műveikkel, s felfedezzük bennük saját drámáinkat. Természetesen nem várom senkitől, hogy ugyanazt olvassa, mint én. Mindenki megtalálja azokat a könyveket, amelyek kapcsolódnak az életéhez, és igazi társai lehetnek. Semmi sem terméketlenebb, mint kötelességérzetből és erőfeszítések árán olvasni valamit, csak azért, mert mások fontosnak tartják. Nem – nyitottan, meglepetésre készen, rugalmasan kell megkeresnünk, mit olvassuk (7. pont).

3. Az irodalomról gondolkodva eszembe jut, amit Jorge Luis Borges szeretett mondogatni a tanítványainak: „Az a legfontosabb, hogy olvassunk,

közvetlenül érintkezésbe lépünk az irodalommal, elmerülünk a szövegben, ne pedig eszméket és kommentárokat állítsunk előtérbe.” Borges arra figyelmeztette tanítványait, hogy eleinte talán keveset értenek majd abból, amit olvasnak, de mindenképpen „valaki más hangját” fogják majd hallani. Nekem nagyon tetszik az irodalomnak ez a meghatározása: „valaki más hangját hallani”. Ne felejtjük el, mennyire veszélyes, ha már nem halljuk a másik hangját, aki kérdéseket intéz hozzánk! Nyomban elszigetelődünk, mintegy szellemi „süketség” lesz úrrá rajtunk, amely hátrányosan érinti önmagunkhoz és Istenhez fűződő viszonyunkat, függetlenül attól, hogy mennyi teológiát vagy pszichológiát tanultunk. T. S. Eliot, a költő, akinek hitét tükröző versei és esszéi kiemelkedő helyet foglalnak el a modern irodalomban, joggal állította, hogy a vallás modern kori válsága a széles körben elterjedt „érzelmi bénultsággal” magyarázható. E látélet szerint a hit szempontjából ma nem az az elsődleges probléma, hogy az emberek nagyobb vagy kisebb mértékben hisznek-e bizonyos hittételekben, hanem az a fő gond, hogy kortársaink nagy részét nem fogja el megrendültség Istennel, a teremtéssel, más emberekkel kapcsolatban. Fontos feladatunk tehát, hogy gyógyítsuk és gazdagítsuk érzékenységünket. Japánban tett apostoli látogatásomról visszatérve arra a kérdésre, hogy mit tanulhat a Nyugat a Kelettől, azt válaszoltam: „Azt hiszem, a Nyugattól hiányzik egy kis költészet” (20. és 22. pont).

4. Az irodalom segítséget nyújt az olvasónak abban, hogy leszámoljon a hibás módon önelégült, statikusan konvencionális, önös nyelv bálványával, amelyek időnként még egyházi beszédmódunkat is beszennyezik, mert bilincsek közé zárják az Ige, a Szó szabadságát. Az irodalmi szó olyan szó, amely mozgásba hozza, szabaddá teszi és megtisztítja a nyelvet: végső soron megnyitja saját további kifejezési és tájékozódási képességeire, befogadóvá teszi Isten Igéjére, amely emberi nyelvbe öltözik, de nem akkor, ha az emberi nyelv már végérvényes és tökéletes tudás birtokában véli magát, hanem ha virrasztva figyel és várakozik arra, aki eljön, hogy „mindent újraalkosson” (42. pont).

„CSÜNGJETEK A KÖLTŐKÖN”

Ferenc pápa levele az irodalom jelentőségéről elgondolkodásra készítet, a *Vigilia* folyóirat pedig válaszadásra kért föl. A pápa maga is tanított irodalmat fiatal jezsuita korában gimnazistáknak, és tapasztalatait későbbi olvasói élményeivel gazdagítva mondja el levelében, amelyben azt írja, hogy mindenkinek megvan a maga útja az irodalomhoz. Válaszadásomat én is ezzel kezdeném, az irodalomhoz való kapcsolatomban és szeretetemben történetével.

Minden bizonnyal egyféle adottság is, ha valakinek az érdeklődési körébe kiskorától fogva a humán tudományok, azon belül is az irodalom, a történelem és teológia kerül, s azt lehetne mondani, hogy ez is egy talentum, amit Isten ad az embernek. Ugyanakkor ezt a talentumot mások kezdték kibontani bennem már gyerekkoromtól kezdve, hiszen apám bár parasztember volt, amikor csak tehetett, egész életében olvasott, komoly irodalmi

Bábel Balázs

*Kalocsa-kecskeméti
érsek*

és történelmi műveket is, és magánszorgalomból sok Petőfi-verset tudott fejből. Ebben a légkörben nevelődve a gyóni általános iskolában olyan tanáraink voltak, akik fölfigyeltek fogékonyságomra, szavaló- és prózamondó versenyekre küldtek már nagyon korán, harmadik osztályos koromtól, s ez egészen a katonaság idejéig tartott. Később, amikor már nekem is volt némi ismeretem a vers és a próza világról, magam is keresgettem szerzőket. Egyik könyv hozta a másikat, ha az egyik utalt a másikra, akkor már olvastam is. Sohasem felejttem el: ötödikes gyerek voltam, amikor tehénelgetés közben olvastam Gogol *Tarasz Bulbáját*. Föl is fogtam a lengyel és orosz harcok lényegét, s abban már benne volt mindaz, ami később világtörténelemmé lett.

A faluban egyébként nagyon nagy volt az I. világháború költőjének, Gyóni Gézának a kultusza, akinek a költeményei közül nemcsak a *Csak egy éjszakára* címűt, hanem a többit is olvastam. A költő később is visszatért életében, amikor az egzisztenciális kérdések már engem is foglalkoztattak, s azok a versei, melyek a kétségbeesés, a hitetlenség határán íródtak háborús korszakokban, máig vissza-visszatérnek. Amikor már mint kalocsai érsek, felkérésre az általam kedvelt versekből *A szó ünnepe* címmel először száz, majd később *Magyar zsolnárok* címmel százötven verset válogattam, abba is betettem Gyóni Géza *Tomori úr nagymiséje* című versét elődömrre, Tomori Pálra való emlékezésül.

A kecskeméti piarista gimnáziumban különösen Lukács László tanár úr volt nagy hatással rám – aki a *Vigiliának* is főszerkesztője volt –, hiszen a hittanórákon, művészettörténet órákon, kollégiumi beszélgetéseken sok irodalmi művet elemeztünk, behozta hozzánk Rónay Györgyöt, Buda Ferencet, Pilinszky Jánost. Ettől kezdődően módszeresen olvastam magyar klasszikusokat, de világirodalmiakat is. A versek közül aláhúztam azokat, amelyeket különösen jónak találtam, s ha valamelyikben volt transzcendens gondolat, a tartalomjegyzékben is bejelöltem. Így amikor az említett versválogatásokra került sor, már csak ezeket kellett megnéznem. Általában olyan verset kerestem, amely megérthető, transzcendens, és valamilyen az emberi lét nagy problémáját tárgyalja, értelmezi, magyarázza. Számomra is fontos követelmény, hogy pontos és fajsúlyos szavakból álljon – Degas-nak mondta valamikor a 19. században Stéphane Mallarmé: „nem mindig nagy gondolatokból áll a vers, hanem pontos szavakból”. Én ezt úgy értem, hogy a jó költemény verstanilag is legyen jó, ugyanakkor érezze azt is az olvasó, hogy igen, ezt én is így érzem, csak nem tudtam megfogalmazni. Ezért is mondok köszönetet a költőknek kis írásom címével: „Csüngjete a költőkön”, amely Nagy Szent Vazultól vett idézet.

Mondhatni, napi szükségletemmé vált, hogy szépirodalmat olvassak. Néhai költő barátomnak, Szabó Ferencnek az *ars poeticáját* idézve: „Csak azt mondani mi kimondhatatlan / a költészet nélkül földünk lakhatatlan”.

Papnevelő koromban, ez már a rendszerváltozás utáni években volt, észrevettem, hogy nagyon hiányos a kispapok irodalmi ismerete. Ezért nemcsak lehetőséget biztosítottam arra, hogy a szemináriumban különórákon irodalmat tanítsak nekik, hanem késérükre összeállítottam egy listát a világ- és a magyar irodalomból, amit azért ajánlottam, hogy tájékozódni tudjanak, melyek azok a könyvek, amelyeket egy papnak illik ismernie. Semmiképpen sem csak a vallásos irodalmat vettem alapul, vagy

hogy hívő-e az írója. Jó verseket kerestem, és olyan műveket, amelyekről Pilinszky szavával elmondható: „minden nagy mű az evangélium átírata”.

Ferenc pápa írja levelében, hogy az olvasó mindig újraírja a műveket, s így olyan mű jön létre, amely különbözik attól, amit a szerző meg akart alkotni. Kétségtelen, hogy az olvasásra is igaz a latin közmondás: „Tempora mutantur et nos mutamur in illis” – az idők változnak, és változunk mi is velünk, ezért egy-egy versválogatás mindig akkori élet- és lélekállapotomat is tükrözi. Ha újraolvasok egy művet, újabb szempontok is előjönnek, amire korábban nem gondoltam. Irodalmi érdeklődésemet gazdagította, hogy az idők folyamán több élő költővel, íróval is kapcsolatba kerülhettem, többeknek a gyászmiséjét, benne a prédikációt én mondtam. Legnevezetesebb ilyen temetési beszédem akkor volt, amikor Janus Pannoniust Pécssett újratemették, és engem kértek meg, hogy mondjam a gyászbeszédet. Ehhez újra el kellett olvasnom a műveit, és megvallom, nehéz volt olyat találni – de találtam –, amelyik kifejezetten a vallásra, de legalább az örök életre utal.

Az emberi lét nagyon összetett, s én katolikus egyetemességgel szemlélem a világot, ezért a fenti válogatások a léttel, hittel sokszor kapcsolatosak. Egy új dologra figyeltem fel önmagam kritikai érzékével kapcsolatban, mely a 70. életévemen túl jelentkezett. Korábban mindig azt vallottam, hogy külön kell választani az életet és az életművet, legyen az vers, dráma vagy próza, mert nem az a fontos, hogyan élt a költő, hanem hogy mi maradt meg utána. Egyféle fénytörést kapott bennem ez a szemlélet az utóbbi időben, s talán hozzájárult ehhez az is, hogy mostanában a sajnálatos papi botrányok kapcsán mindig fölróják, hogy mit tanít az illető és mellette milyen élete van. Bár ki lehetne védeni azzal, amit Jézus mondott kora tanítóiról: „Tartsátok meg, de példájukat ne kövessétek” (Mt 23).

Ha elvárják a papoktól, valamiképpen el lehet várni a szellem többi emberétől is. S egy olyan kort hagytunk magunk mögött, amikor az írók és a hatalom kapcsolata irányított irodalmat eredményezett; itt utalok egy irodalomtörténeti műre, Beke Albert *A behódolt velszi bárdok kora* című munkájára. Jean-Paul Sartre sírján találtak egy levelet pár évvel ezelőtt, amelyben ezt állt: „Az irodalom erkölcs is, ön halott, Camus örökre él”. Utalás ez arra, hogy a nagy irodalom akkor válik igazán teljessé, ha azt nagy jellemek alkotják.

Boldog az az ember, akinek lelki szüksége a magasabb irodalom, benne a vers olvasása. Már maga beszéd is csodálatos, mondhatni a legcsodálatosabb képessége az embernek. Gondolatai testesülnek meg benne. A vers ünneppé teszi a szót. A szó érintkezzék Isten világával, mert Isten szava által teremtett. Jézus azt tanította: „Ég és föld elmúlnak, de az én igéim nem múlnak el” (Lk 21,33). Egyszerre titok és teológiai mélység, hogy az isteni szó testesült meg időszámításunk kezdetén Emberré.

A MÁSIK HANGJA MEG AZ ISTEN

Bendl Vera

Író

Könyvtárak tölthetők meg azzal a kérdéssel, hogyan kapcsolódik össze, mennyire válik szét, vagy éppen mennyire folyik össze az irodalom és az élet. Számátalan szerző témája, hogy lehet-e írni és élni egyszerre, vajon nem zárja-e ki egyik a másikat, hogyan fonódik össze kibogozhatatlanul a

VIGILIA
1085

fikció a valósággal, és mennyire tudunk, tudunk-e létezni a fikció segítségével nélkül, ugyanakkor hogyan tudunk élni a fikció néha nagyon is édes, de zavaró terhével, és a végén – nem folyik-e össze a kettő mégis szükségképpen? Ez esetenként az írók nagyon is magánjellegű alkotói problémájának tűnhet, ugyanakkor mégis megvilágítja azt, hogy irodalom és élet között valamifajta, gyakran észrevehetetlen, de mégis létező kapcsolat áll fenn, jobb esetben állandó kölcsönhatás. Valami hasonlóra utal Ferenc pápa is, ha nem is a fikció hatása felől megközelítve. Gondolataiban az irodalom tükör az élethez, egy olyan birodalom, ahol még érzékenyebbé válhatunk a kérdésre, a figyelemre, a másik, számunkra idegen és ismeretlen hangok meghallására, a meglepődésre és a megrendülésre. Tudnunk kell azonban, hogy a hangokat csak akkor halljuk meg, ha kinyitottuk magunkat, ha legalább valamennyi esélyt adtunk annak, hogy a váratlan, az érthetetlen és az idegen elérjen minket. Egy könyv segíthet, ha hordozunk valamennyi nyitottságot, de fal lesz, ha előre kizárjuk az ismeretlent az életünkéből.

Számomra úgy tűnik, hogy bár Ferenc pápa ezekben a bekezdésekben az irodalomról beszél, valójában az életről beszél, igaz, a korábbiakból kiderül, hogy a kettő szétválasztása vagy nem egyértelműen lehetséges, vagy legalábbis nem problémamentes. Ugyanakkor – bár íróként sokak szerint az irodalom felszentelt marketingese kellene, hogy legyek – nem érzem úgy, hogy egyedül a könyvek a lehetséges eszközök arra, hogy felkeltsék az emberben azt, amire itt a pápa felhívja a figyelmet. Ferenc pápa az én olvasatomban azt hangsúlyozza, hogy aki élni akar, sőt, aki Isten hívását szeretné követni, az merjen kockáztatni. Szabaduljon meg a „szellemi süketégtől”. A kockáztatáshoz nem kell leugrani sziklákról, repülni vagy hegyet mászni, a tenger fenekét meglátogatni, elég csak kirakni a saját esendőségünket, és engedni történni az ismeretlent. Vállalni azt, hogy ami jön, azt engedem. Mi a félelmetes, ha nem ez? Elsőre könnyebbnek hangzik, mint felmászni egy vízesésre, de ha jobban megvizsgáljuk, ez maga a legnagyobb kockázat. Amikor elengedjük a berögzült érzelmi és gondolati sémáinkat, új helyen találjuk magunkat, és senki nem tudja, mi érkezik a következő pillanatban: a halál, a kegyelem, az Isten, a vágy, a krízis vagy a rémületes boldogság. Egy gondolat, ami felforgat minden eddigit, ha végigviszem – például egy könyv alapján. Vagy egy tekintet, amelyik az elesettség vagy a szegíven, esetleg a rémület olyan fokát szakítja fel bennem, amivel hirtelen nem tudok mit kezdeni. Például az aluljáróban. Egy lelkiállapot, ami kiforgat a korábbi életemből, egy kapcsolódás, amire nem számítottam. Nem mond igazat, aki azt állítja, ez a könnyű út. Csakhogy enélkül egysíkúvá válik a gondolat, védekezéssé válik az élet, megreked a kapcsolat, és nem marad más az embernek, mint a morális felsőbbrendűség esetenként talán megnyugtató félőrome.

A másik hangjának meghallásához, aki éppenséggel lehet az Isten is ugyebár, véletlenszerűen, egyszer-kétszer, alkalmanként (vagy a másik hangja mindig az Isten?), jó alap az irodalom és az olvasás. Jó a belső ima és a meditáció, jó a figyelem formáinak gyakorlása fizikai gyakorlatokban, jó a zene, jó a festészet, a szimpla beszélgetés, a tánc, és ez a sor még folytatható. Elképesztő, mennyi mindenben lehet megtalálni a meglepetést.

Szóval az irodalom csodálatos, az irodalom hasznos. Aki éppen nem táncol, nem beszélget, nem imádkozik, tegye keze ügyébe T. S. Eliotot. Egész biztosan nem rossz kezdet. Semmiképpen nem az.

AZ OLVASÁSRÓL, A SZÉPIRODALMI ISMERETEKRŐL EGY SZEMINÁRIUMI REKTOR SZEMÜVEGÉN KERESZTÜL

Dobos András

Görögkatolikus pap,
szemináriumi rektor

A *Vigilia* körkérdése engem elsősorban mint a papnevelésben szolgálatot teljesítőt ért. Sokadik éve látok el ilyen-olyan feladatot a szemináriumban, ahol a jövő lelkipásztorai formálódnak. Idővel kezdem megtanulni, hogy ne ítélkezzem a generációk fölött. Persze, eleinte nem tudtam megállni, hogy szóvá ne tegyem, milyen keveset olvasnak manapság a fiatalok, és nem tudtam leplezni megrökönyödésemet, ha egyik-másik neves író vagy költő neve ismeretlenül csengett a növendékek fülében.

Mostanában már inkább *meglepődöm*. Pozitív értelemben. Meglepett, amikor egy héten belül két fiattól is hallottam, hogy „rákaptak” az orosz realistákra. Az egyikük még csak nem is papnövendék, hanem egy érettségizett fiatalember, akit eddig a testedzésen kívül alig érdekelt valami. Meglepődtem akkor is, amikor pár éve a kispapok karácsonyi ajándékba az *Arszenyij atya* című spirituális könyvet kapták. A kötet nem éppen derűs témát dolgoz föl. A könyv hőse egy tudós pap, aki mintegy húsz évet töltött a legkeményebb szovjet büntetőtáborokban. Utólag bevallom, köreinkben nem jósoltam nagy sikert ennek a műnek. Igencsak elcsodálkoztam, amikor több kispapunk is beszámolt arról, hogy szinte egy ültében olvasta végig a könyvet.

Meglepődéseim alapján már értem, olvasni akkor fognak, ha sarkalljuk rá a fiatalokat. Lehet, hogy olykor szó szerint a kezükbe kell adni a könyvet. Előfordulhat, hogy akkor fognak kinyitni egy-egy kötetet, ha picit is sikerül fölkelteni az érdeklődésüket, esetleg némi provokációval hatunk rájuk. Olvasásra bírhat egyeseket, ha az őket unszoló személy iránt egyszerűen szeretetet vagy tiszteletet éreznek. Teljesen azonosulni tudok a huszonnyolc éves Jorge Mario Bergoglióval, aki nem olvastatni akarta a rá bízott gimnazistákat, hanem megszerettetni velük az irodalmat. Egyben megerősítő azt látni, hogy kihívásaink e téren nem az internettel és az okostelefonokkal kezdődtek. A különbség annyi, hogy akkor, hetven évvel ezelőtt nem azt olvasták, amit megköveteltek volna tőlük, ma pedig egyáltalán nehezen veszik rá magukat bármi olvasására. Ezért volt olyan idő, amikor megkísértett a gondolat, hogy az olvasás a múlté.

Magam nem csekély hasonlóságot látok az olvasás és az imádság között. Először is, mert kezdetben mindkettőhöz türelemre van szükség. Amikor először kezembe vettem Dosztojevszkij *Félkegyelmű* című regényét, már a tizedik oldalnál jártam, de még mindig nem kaptam el a fonalat. Nehezen is értettem azt a korabeli orosz közbeszédet, amellyel a regény indul – igyekszem eredeti nyelven olvasni, amit tudok –, meg aztán untatónak találtam a párbeszédet Miskin herceg és útítársai között a Szentpétervárra haladó vonaton. Bárhogy is, kitartottam az olvasásban, és átlendültem egyfajta holtpontra, amely után már élvezetessé vált a regény. Az imádkozó ember gyakran átél hasonlót. Főként az imádság útjának elején. Nagy Szent Teréz írja *Önéletrajzában*: „Néhány éven át nagyon sokszor jobban figyeltem és vágytam rá, hogy leteljen az az óra, amelyet az imádságra kiszabtam, és halljam, mikor üt az óra, semmint más, jobb

dolgokra.” Sok fáradság, megerősítő türelem után aztán változott az imája, és kimondhatatlan vigasztalásokat nyert benne.

Hasonlít az olvasás az imához abban is, hogy rendkívül változatos palletát kínál. Különböző műfajokat. Van, aki egy életen keresztül kitart a versek mellett úgy, ahogy mások a rózsafüzér imájánál. De talán inkább jellemző, hogy hangulatunknak, életkorunknak, élettapasztalatunknak megfelelően változtatunk a műnemek és műfajok között, ahogy a lelki életben előrehaladott mesterek sem vetik meg olykor az egyszerűbb, már gyermekkorban elsajátított imamódokat.

És persze egyáltalán nem mindegy, hogy mivel indít egy kezdő. Nyilvánvaló, hogy minden könyvnek megvan a maga követelménye, nem is annyira az életkor, mint inkább az élettapasztalat tekintetében. A gimnáziumban rendre komolyan vettem irodalomtanárom ajánlásait, és igyekeztem nem csak a kötelezőnek minősített olvasmányokat letudni. Emlékszem, volt egy regény, amibe beletört a bicskám. Kemény Zsigmond Özvegy és leánya sehogyan sem érintett meg akkor. Hosszan gyötrődtem vele, de végül feladtam, és letettem. Évek múltán aztán újra elővettem, és olyan szellemi gyönyört találtam Keménynek nemcsak ebben, hanem más regényében is, hogy nagy meggyőző erővel másokat is rávettem, szánják rá magukat az olvasására.

Nem mindegy tehát, mikor mit olvasunk. Ahogy nem mindegy az sem, mikor hogyan imádkozunk. A tapasztalt lelki írók és mesterek jól tudják, hogy mit javasoljanak annak, aki éppen csak rálépett az imádság újtára. Olykor elcsodálkozom, egyesek milyen magas szintű lelki irodalmat vagy imagyakorlatot ajánlanak olyanoknak, akik még nem értek meg arra. Kár, mert a nem idejekorán adott „szilárd táplálék” megüli a gyomrát annak, aki még nem képes azt megemészteni.

Figyelemreméltó, hogy Ferenc pápa nem dobta sutba a diákok által nehezen emészthető *Le Cidet*, hanem feladta otthoni olvasmányának. Én is hálával gondolok már említett tanáromra, mert ellátott útravalóval, amely egy életre elég. A gimnázium irodalomtanítása éppen csak arra elegendő, hogy megismerkedjünk azoknak az íróknak, költőknek neveivel, akikért tanáraink garanciát vállalnak, és akiknek életműve akkora, hogy sok élet sem volna elég végigolvasni. Márpedig az élet rövid ahhoz, hogy értéktelenre pazaroljuk az időt. Ezért úgy hiszem, elengedhetetlen egyfajta lexikális tudás az irodalomról. Pusztán azért, hogy később tudjuk, mihez nyúljunk.

Az olvasás és az imádság közötti hasonlóság természetesen csak egy a sok szempont közül, amelyből a papnevelés kapcsán meg tudom közeleltetni témát. Az irodalmi ismeretek segítséget nyújtanak a prédikációk, a hallgatókkal kapcsolatot teremtő hangnem megtalálásában, de akár a személyes élettapasztalat pótlásában is. „Az irodalom segítséget nyújt az olvasónak abban, hogy leszámoljon a hibás módon önelégült, statikusan konvencionális, önös nyelv bálványaival” – írja a Szentatya. Ezt a megállapítást is teljes mértékben érvényesnek tartom. Ez érhető leginkább tetten a prédikációkban. Téves az a gondolat, hogy az olvasott pap beszédei nehezen érthetőek, hemzsegek az idegen szavaktól és a versekből vett idézetektől. Aligha csak az én megfigyelésem, hogy aki időt szentel az irodalomnak, természetes módon meg fogja találni azt a hangnemet, amelyet meg kell majd ütnie, érezni fogja, mi való és mi nem való a hallgatók-

zönségének. És ha nem is fűződik, fűződhet személyes élettapasztalat a Szentírás minden helyéhez, az olvasás bizonyos értelemben pótolja, amit nem élhattünk át személyesen, mert abban „valaki más hangját halljuk”.

A BELSŐ HANGOKRA FIGYELNI

Faltisz Alexandra

Illusztrátor

1. A betűk világa elvarázsolt. A tudás fája folyamatosan foglalkoztatta a fantáziámat. Esténként szüleink egy-egy csillagot szegeztek nekünk az égre, mert meséket, verseket olvastak a legnagyobbaktól. Nemes Nagy Ágnes, József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor ily módon napi vendég volt otthonunkban. Izgultunk Péter és a farkas történetén (majd megismertük hozzá a muzsikát is), a magyar nyelv csodás erdejébe kalauzolt Lázár Ervin, és együtt repültünk képzeletben Amáliával, a pegazussá vált konflislóval. Szerettem volna én magam is elsajátítani ezt a csodás tudományt, az olvasás tudományát!

Édesanyám egyre csak szítított. Bennem pedig egyre nőtt a csodavárás izgalma. Azt mondta, meglátod, milyen jó lesz majd az iskolában, ahol megtanulod a betűket.

Szavakkal kifejezhetetlen az a boldogság, mikor először el tudtam olvasni az utcán például azt, hogy ABC... meg azt, hogy KÖNYVESBOLT, és olyan bűvös szavakat is, mint: PAPÍR-ÍRÓSZER BOLT!

Innen kezdve nem volt megállás, olvastam a pad alatt és fölött, földön ülve és állva, betegágyban fekve. Szinte mindegy volt mit, csak betűk legyenek, szavak, mondatok és mennyei könyvillat.

Mikor tehát végre beléphettem ennek a tudásnak a kapuján, egy életre elköteleződtem a könyvek és az irodalom iránt. Mindig vártam a karácsonyt, egy sem telhetett el könyvek nélkül. A fa alatt minden évben ez volt a legszentebb ajándék!

De volt ám még más szerelem is emellett; a ceruzák és festékek mágikus birodalma! Így hát felnövekedve magától értetődően illusztrátor lettem.

Ma, képzőművészként óhatatlanul felvetődik bennem a kérdés, mit jelent az irodalom és a képzőművészet kapcsolata. Azt azonban, hogy valóban át tudjam adni az élményt, amit az olvasás intenzív belső világa jelent, szavakkal nem tudom elég plasztikusan kifejezni.

Illusztrálás előtt többször elolvasom a kéziratot. Addig, míg bennem elevenné nem válik a szöveg, nem mozgok benne kellően komfortosan, nem dolgozom. Aztán belebújok a mesébe, belépek a fejemben pergő képek közé, megélem a történetet karakteres szereplőivel, utcaival, hangokkal, ízekkel, színekkel – mindenestül. Innentől már „csak” az a dolgom, hogy ecsetet ragadjak, és megfessek azt, amit én látok. Így formálom a könyvet saját képeimre, lényegülnek át bennem személyes univerzummá a mesék.

Hítem szerint a gyerekeknek szóló irodalom talán a legfontosabb mind közül. Életre szóló útravaló válhat belőle.

2. Kamaszodtam már, mikor az otthoni tekintélyes könyvtár előtt állva kicsit zavarba jöttem. Bármikor levehettünk a polcra egy-egy kötetet, semmi sem volt megtiltva, de egyszer csak eljött a pillanat, mikor úgy éreztem, elfogytak a nekem szóló könyvek. Napi szinten forgattam a mű-

vészeti albumokat, a *Régészet regényét*, de csak úgy olvasni, l'art pour l'art... Éreztem, valami másra vágyom.

Ekkor édesanyám nagyon jó érzéssel olyan könyveket adott a kezembe, amelyek az ábrándozó kamaszlánynak tökéletes választások voltak. Szelíd terelgetése hatására így hát többek között Szabó Magda, Szergej Jeszenyin, Juhász Gyula vált társamul. Pompás érzés volt álmodozni. Elandalodni azon, ahogy az egymásba öltött szavak dallama úgy gördül, mint hegyipataokban a tökéletesre csiszolódott kövek.

Olyan kivételezett helyzetben voltam, amit akkor talán fel sem fogtam igazán. Szüleim mindig készen álltak egy kis beszélgetésre, és párbeszédeink folyamatosan újabb majd még újabb olvasnivalók felé terelgettek. Az olvasás olyan természetességgel volt jelen az életünkben, mint ahogy levegőt veszünk.

Kivételes egyéniség volt általános iskolai irodalomtanárunk, Jutka néni, aki varázslatos módon úgy tette élettellivé az irodalmat, hogy észre sem vettük, máris a tantárgy szerelmesei lettünk. Leveleztünk vele, dolgozatainkat postán küldtük el neki. Játék volt ez a javából, a szavak játéka! A kötelező irodalom nem nyűgöt jelentett, hanem izgalmakat, felfedezésre váró rejtélyes birodalmakat.

3. A gimnáziumi évek alatt Simone de Beauvoir, Tom Wolfe, Raymond Queneau a szabadság fuvalatát jelentették. Egyszerűen képtelen voltam letenni a könyveket még nyaralásaink alatt is. Édesapánk korholt, mert nem rajzoltam a Magas Tátra lábainál, nem festettem Orfűn, nem vázlatoltam a pécsi vásárban.

„Aki grafikus akar lenni, egy percig nem lankadhat a figyelme, folyamatosan gyakorolnia kell!”

Tökéletesen igaza volt.

Anyu szelíd türelemmel kelt a védelmemre. „Az olvasásnak egész életre szóló haszna lesz!”

Tökéletesen igaza volt.

A főiskolai évek alatt is habzsoltam az olvasmányokat, szinte válogatás nélkül. Minden érdekelt, ami emberi történetekről mesélt, úgy, mint Vladimir Parál, Krúdy Gyula. Bő humorral, fanyar bájjal, mint Bohumil Hrabal, Boris Vian. Okosan, érzékenyen, ismeretlen távoli vidékekre vezetett, mint Françoise Sagan. Különös szerkezetű mondatokkal, mint Jerzy Andrzejewsky. Tömören, szikáran, mint Makay Ida, Ady Endre, József Attila. Emberi történetekre vágytam, különös sorsok szövedékére, ami megerősít az emberekbe vetett hitemben.

A szavak bársonyos ölelése minden mást kizárt, így merítkeztem meg olvasmányaimban minden alkalommal. Figyeltem a szokatlan, különös hangokra, mindegyik másra tanított.

4. Szeretek írni. Gyerekkoromban szertelen örömmel írtam, a felelősség súlya nélkül. Minél idősebb leszek, annál bizonytalanabbá válok. Különös, mert ugyanakkor egyre biztosabb is vagyok saját magam megítélésében.

A leírt szónak hatalma, feszes szerkezete van. Az írás alázatra, könnyörtelen fegyelemre tanít önmagunkkal szemben. Arra int, váljunk meg a sallangoktól.

A kimondott szavak fecsegése, szándéka felesleges luxusnak tűnik mellette.

A könyvek és a hivatásom elválaszthatatlan, szinte intim viszonyban állnak egymással. Ennek a kapcsolatnak alapköve az anyanyelvem. Ez iránti szemérmes szerelmeknek köszönhetek nagyon fontos barátságokat. Hosszú, termékeny beszélgetéseket.

Képek villannak fel.

Kávéillat, együtt gondolkozás játékosan, könnyezve nevetés Lázár Zsófiával, félszavakból is értjük egymást.

Kávéillat, meghitt, napsütéses délután Tarbay Ede loggiáján. Édesanyám és Ede beszélgetnek az újonnan született versekről, játék ez is – 33 parafrázis, félszavakból értik egymást. Jó megmerítkezni fényükben, bevonnak búvkörükbe, megosztjuk egymással gondolatainkat.

Majd egy csodálatos délután. Én írtam (!)... egy mesét. Lázár Ervin illusztrálta (!)... a mesét, amit én írtam (!?). Gyulai Líviusz, a reneszánsz mester... jellegzetes, rekedtes hangján elmesélte (!) a hármunkról szóló mesét. Hát, így játszottunk mi az irodalommal...

Kicsiny reményem, hogy egyszer belőlem válik majd a gyerekeknek az, aki „beszél almafául”, és felszegezi a csillagokat az égre.

Mert „egyszerű ez annak, aki tud almafául” (Lázár Ervin: *Nagyapa meg a csillagok*).

IMPULZUSOK EGYHÁZI BESZÉDMÓDUNK MEGTISZTÍTÁSÁRA

Fekete Károly

Tiszántúli református

püspök

Mint rendszeresen ígét hirdető lelkipásztort, aki hosszú éveken át tanította is az ígéhirdetés tudományát, a homiletikát, mélyen érintett Ferenc pápa *Az irodalom szerepe a képzésben* című levelének a 42. pontja, amelyben elevenbe vágóan tükröt tart az Ige szabadságára nem vigyázó egyház szolgálattevőinek. Le kellene számolnunk „a hibás módon önelégült, statikusan konvencionális, önös nyelv bálványaiával, amelyek időnként még egyházi beszédmódunkat is beszennyezik, mert bilincsek közé zárják az Ige, a Szó szabadságát”.

A Szentírásról beszélő egyház elé tükröt tartanak ezek a szavak. Nem mentség erre a kritikára, hogy korunkban bibliai analfabetizmusban élünk, amely kommunikációs zavarokat idéz elő: nem értjük egymást, mert az egyházi alapfogalmak, a régi teológiai evidenciák és a megfogalmazás (az úgynevezett „kánaáni nyelvezet”) mára sokaknak idegenné vált. Talán fogszthatatlanok is avítt, túl papos, kenetteljes nyelvezetű megszólalásaink.

Nyelvezetünk leleplez bennünket. Magam is sokszor bosszankodom, amikor egyházi beszédmódunk, azon belül különösen is az ígéhirdetés kitapinthatatlan struktúrájú, formátlan masszaként szétfolyó szózuhatag, amely hol archaizálásba, hol modernkedő lezserségbe csap át. Az igénytelen pongyolaság és a szóvirágos-képzavaros kegyességi klisék még tovább rontják az üzenet megértésének esélyét. Ezek a jelenségek tanúskodnak az ígéhirdetés egyértelmű nyelvi elbizonytalanodásáról.

Ha a liturgiában és az ígéhirdetésben csupán bújtatottan, homályosan, sok körítéssel és körülményesen van jelen az információ, az Ige, akkor

VIGILIA
1091

elvéssz az istentisztelet hitelessége. Az alapinformációt semmi nem fedheti el, ezért annak átütőnek, egyértelműnek és világos megfogalmazásúnak kell lennie. Ami pedig még körülveszi a liturgiában az Isten üzenetét, annak a ráarakódás, az elfedés helyett a felerősítést, a mindenén átszólást, a kiemelést kell szolgálnia. Amikor igehirdetésünkben nem hallatszik ki a kortársaink számára életadó mennyei üzenet, akkor érvénytelenítjük Isten akaratát, és egyházi beszédmódunkkal *mi szennyezzük be, mi zárjuk bilincsek közé az Igét, és mi vesszük el az isteni Szó szabadságát.*

Az Ige szabadságára hivatkozva ferdítés, ha az egyház az Ige üzenetéből csak azt hirdeti, ami tetszésének megfelel. Sem idegen rendelkezésre, sem a maga dicsőségére nem redukálhatja és szelektálhatja a reá bízott bibliai üzenetet. Óriási rombolás az egyházban, ha valakiben győz az a gonosz gondolat, hogy ő már annyira bennfentes és egyházas, hogy rajta már az Isten sem kérhet számon semmit, és gőgös önteltséggel, öndicsőítő módon bánik Isten Igéjével és ügyével. Ez egy olyan csapda, ami újra és újra megkörnyékezi a keresztény egyházat.

Pál apostol józanít bennünket: „Isten igéje nincs megbilincselve” (2Tim2,9), ezért még a keresztényen ember vágyai, céljai és tervei sem köthetnek meg Isten igéjé! Istent senki sem kötheti meg, de Isten maga kötötte magát hozzánk, amikor azt ígérte: veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.

A velünk lévő Isten szava folyamatosan mozgásban van: üzenethordozó és gondolatközvetítő feladata van. Útja hol alászálló, hol felemelkedő, hol lesújtó, máskor meg lélekemelő és egekbe törő. Mozgásirányát egyedül az Ige Ura határozza meg, mert Ő tudja megcélozni azt, aki nem is gondol rá, vagy tagadja létét. Ő indul el azért, aki még el sem kezdte keresni Őt. Ő tudja felfrissíteni azt, aki elfáradt a segítségül hívásban, és megeleveníteni azt, aki beledermedt a kötelességszerűségbe. Isten egyetlen szándéka, hogy a statikus tradíciót felváltsa a dinamikus lelkiség.

Ingerszegénységünk és gondolattalanságunk idején Isten eszköztára kifogyhatatlan a motiválttá tételünk érdekében, hogy frissüljön föl megkalkult lelkiségünk, kapjon szárnyat a Lélektől ihletett és vezetett fantáziadús igehirdetés, amely nyelvileg közérthető és felemelően szép.

„Az irodalmi szó olyan szó, amely mozgásba hozza, szabaddá teszi és megtisztítja a nyelvet: végső soron megnyitja saját további kifejezési és tájékozódási képességeire, befogadónvá teszi Isten Igéjére, amely emberi nyelvbe öltözik, de nem akkor, ha az emberi nyelv már végérvényes és tökéletes tudás birtokában véli magát, hanem ha virrasztva figyel és várakozik arra, aki eljön, hogy »mindent újraalkosson«” – emlékeztet bennünket Ferenc pápa (42. pont).

A látható és a láthatatlan világ határmezsgyéjét átlépte az Ige, a Logosz, Isten testet öltött megváltás-akarata: Jézus Krisztus. Mindannyian arra születünk, hogy Krisztus megszülessen bennünk, és így Ő, az Ige, új életet teremtsen bennünk. Már az egyházatyák is így vallották: *a test az üdvösség sarokpontja (caro cardo salutis)*. Az Ige megtestesülése látványos testbeszéd, élet-prédikáció. Minden tetteivel és szavával, gesztusával és szenvedésével, egész jelenlétével és magatartásával Isten szavát demonstrálta. Az Igének ebben a határátlépő, örök mozgásában benne van, hogy lefelé kívánczik, hogy aztán visszajusson. Örömhírt hoz alászállva

és fölemelkedve-áthatolva az egeken, „nem tér vissza üresen” (Ézs 55,11). Ez táplálja a Szentírás dinamizmusát és az Evangélium lelkiségét.

Minden impulzus fontos, ami az egyházban a *spirituális légkörteremtés* ajándékát segít előmozdítani. Nem szégyen rátalálni és támaszkodni az ihletett irodalmi szóra. Az olvasásos társalgás az atyákkal és a kortársakkal: egyházatyákkal, reformátorokkal, teológusokkal, filozófusokkal, tudósokkal, lélek- és társadalombúvárokkal, költőkkel, írókkal és művészekkel, akik között ki-ki megtalálhatja saját észjárása kontroll-gondolkodóit, akikkel párbeszédbe elegendhet, gondolatcserére léphet. Egyértelmű haszon, ha valaki rátalál az evangéliumi töltésű emberi szavakra, amelyek *virrasztva figyelő várakozással készítik elő az újjászületés csodáját*.

Csakis az Isten Igéjének szállást készítő, az újjászületésen munkálkodó egyháznak van joga beleszólni emberek életébe, társadalmi mozgásokba, etikai dilemmákba, akkor is úgy, ha szavainak forrása, megszólalásának indítéka, beszédének aranyfedezete az Isten Igéje. Ehhez pedig méltó köntöst, tisztességes kifejezési formát kell találnia. Egészen konkrétan: szóáradatban gyökeres szavakat. Felvállalni a bibliai nyelv mélységét, amelyhez az emelkedett komolyság és őszinteség hangja a méltó. A szószéki lebeszélés bonyolult szóhüvelyezése helyett az egyszerű képszerűsége kell törekednie. Alfred Dedo Müller német gyakorlati teológus így írt erről: „Az egyház tudatában van annak a helyzetnek, hogy neki, az ige egyházának üzenetét egy olyan világban és egy olyan világ eszközeivel kell hirdetni, amely tradicionális beszédmódját nem érti többé, és nem is kész elfogadni. A világ mássá lett – szociális viszonyaiban, pedagógiai alaptételeiben és módszereiben, lelki szükségeiben, tehát nyelvében is.”¹

A beszéd leértékelése minden kor keresztényeit fenyegeti. Az ember nyelve a gonosz eszközévé lett, s ez a mássá lett nyelv képtelen önmaga megváltására. Külső erő, a Szentlélek ereje kell hozzá. De ami nekünk lehetetlen, az Istennek lehetséges (Lk 18,27).

Isten teheti képessé a megromlott beszédet arra, hogy szólja az Ő nagyszágos dolgait. Mi csak akkor tudjuk ezt megtenni, ha Isten szeretetének tüze megtisztítja a szívünket és a szánkat (Ézs 6,1-7). Erre a bibliai igazságra érzett rá Pilinszky János, amikor így írt: „A szeretet elhalása minden nyelvromlás igazi gyökere, s az így támadt betegséget nem gyógyíthatja semmiféle tudós kezelés, nyelvészkedő gond, szerkezeti elemzés. Mindez azt is jelenti azonban, hogy a beszéd véghetetlenül több is, mint a szigorúan filológiai értelemben vett nyelvi kifejezésformák. A világ is »beszél«, csak meg kell hallanunk a szavát. Sőt: ezzel kezdődik minden beszéd. Hallgatással. Meghallgatással. Tehát újra csak: nyitottsággal, vagyis szeretettel.”²

Nem több tanácsra, hanem több erőre van szükségünk. Nem új információra van szükségünk, hanem arra a bátorságra, szabadságra és cselekvésre, melyet az evangéliumból kaphatok. Az emberi vágyak, szándékok és tervek Krisztus nélkül elemésztenek. Ezért a keresztyén igehirdetés sorsdöntő feladata, hogy a vágyaival, szándékaival és terveivel küzdő modern kori embert életszerű találkozásra segítse Jézus Krisztussal, *aki az első karácsonykor eljött, hogy mindent újjáteremtse*. Átala van esélyünk

1 Alfred Dedo Müller: *Die Sprache als Problem der praktischen Theologie*. Berlin, 1959, 86.

2 Pilinszky János: *Szög és olaj*. Vigilia, Budapest, 1982, 223.

egyházi beszédmodunk megtisztulására. *Laus viventi Deo!* – Dicsőség az élő Istennek!

Ferencz Győző

Költő,

irodalomtörténész

VALAMI AZ OLVASÁSRÓL

Nemrég egy könyvkiadó, aki szokatlan formátumú sorozatával fiatalokat szeretne megszólítani, és akivel egy irodalomtörténetileg kényes mű kiadásáról beszélgettünk, azt mondta: olvasni, olvasni, mindegy, hogy mit, csak olvassanak. Bosszantott, hogy a jó ügy iránti lelkesedésében ilyen egydimenziós és kiadóként korántsem veszélytelen közhelyet képes mondani. Nana, feleltem, azért nem mindegy, hogy mit. Hazugságokat inkább ne olvassanak. Kelletlenül egyetértett, én viszont még bosszúsabb lettem, hogy indulatból egy másik, az övénél semmivel sem épületesebb közhellyel válaszoltam. Végső soron igaza van: mindegy, hogy mit olvasnak, feltéve, hogy tudnak olvasni. Ennyit kellett volna hozzáfűznöm. Aki tud olvasni, eligazodik a szövegekben, meg tudja ítélni minőségüket, felismeri a szerző manipulációit. Csak hasznára válik, ha elmeélet distinkciókon köszörüli.

De az olvasáshoz nem elég a betűk ismerete. Nemzedékek óta könyv-olvasó családba születtem, rácsos ágyamból is könyvekre láttam, mégis, emlékszem, milyen volt olyan könyveket olvasni, amelyekben csak a betűket ismertem fel. Tizenegy éves koromban iskolából hazamenet megvettem Tadeusz Dołęga-Mostowicz *Karrier* című regényét, mert olyan vidám volt a címlapja. Fogalmam sem volt, mit olvasok, pár oldal után abba is hagytam. A *Svejk*et tizenhárom évesen végigolvastam, szórakoztató volt, a következő évben Pierre Boulle *Híd a Kwai folyónja* ijesztő. Sok részletre emlékeztem belőlük, de csak évekkel később, újraolvasva jöttem rá, mit is olvastam. Ennek a lassú folyamatnak is megvan az értéke, de az olvasást tanítani kell.

Általános iskolában olvasónaplót kellett vezetnünk (persze nem ezekről a magánolvasmányokról): a szerző élete, a mű tartalma, a főbb szereplők jellemzése, eszmei mondanivaló. Akit ez nem tántorított el az olvasástól, az jó eséllyel már magát is meg tudta tanítani.

*

Friss diplomával 1978-ban magyar irodalmat tanítottam egy gimnáziumban egy hatalmas gyártelep mellett. Az iskola vonzáskörzete kiterjedt a környékbeli településekre, így mindenféle háttérű diákok jártak oda. Már a nyár elején, a beiratkozásnál találkoztam velük, szüleikkel jöttek, kedvesen, izgatottan, elfogódottan. Sporttagozatos osztályt kaptam. Ahogy az egyetemi világból érkező rájuk néztem, felrémlt, hogy valószínűleg én leszek az első és az utolsó, akitől Berzsenyi Dánielről hallanak. Hogy jutott ez akkor eszembe, nem értem. Nem készültem tanárnak, véletlenül adódott ez az állás. Akkoriban a tanárok nagy része már nem használta az egyetlen, kötelező tankönyvet (pár évvel korábban én is abból, pontosabban már én sem abból tanultam), nem lehetett eltagadni, mennyire silány.

Helyette meg kellett tanítani az osztályt, hogy leírják, ami az órán elhangzik. A jegyzetelés voltaképpen szövegértelmezés hallás után. Olvasniuk kell

az elhangzottakat. Időnként beszédtem a füzeteket, végigjavítottam. Ez elég jól ment, nehezebb kérdés volt, hogy megtanítsam, mire jó, és főleg hogyan kell irodalmi műveket olvasni. A gimnáziumi tananyag nem volt tekintettel életkori sajátosságokra. Nem volt szó szövegértési technikákról, az értelmezések pluralizmusa fel sem merült, nem kritikai gondolkodásra ösztönzött. A világirodalom történetét kellett megtanítani az ókortól a huszadik század közepéig. A tankönyvet ki lehetett iktatni, de a tantervet nem: a negyedik év végén érettségizniük kellett az előírt tételekből.

Nem maradt más választás, a tananyagban kellett megkeresni azokat a részeket, amelyeken át hatni lehetett egyrészt hormonálisan felfokozott kamasz érdeklődésükre, másrészt szélsőségek között vadul kilengő érzelmeikre. Nem volt régen, jól emlékeztem ezekre, homéroszi harcolók egymást becsmérése, lovagi szerelemmé absztrahált testi vágy, apellálás az erkölcsi igazságérzetre, hangsúly kérdése volt az egész. De sokszor tanácstalan voltam. Mihez kezdjek Dante *Isten színjáték*ával tizenöt éves fiúk-lányok előtt? Elovashatják a szemelvényeket, de sokra a magyarázataimmal sem mennek, inkább csak jegyezzék meg, hogy van ez a hatalmas mű, és ha az emberélet útjának felén esetleg eszükbe jut, tudják, hol találják. Félek, ezek után senkinek nem jutott eszébe.

Sok memoritert adtam fel, sokkal többet, mint amennyit annak idején tőlem kértek. Ha megtanulják, gondoltam, talán hatni kezd. Belső olvasás. Pótolhattam saját hiányosságaimat is, mire mindenki felmondta Balassi *Egy katonaénekét*, én is tudtam. Valami olyasmit szerettem volna ezzel megmutatni, hogy a versek (és persze a regények, drámák) használati tárgyak, méghozzá személyes használati tárgyak: nincs két ember, aki egyformán használná őket, sőt, különböző élethelyzetekben ők is más-más, előre nem látható módon fogják használni. Az irodalmi mű véges számú szavakból áll, kötött sorrendben, mégis végtelen variációkban alkothatja meg magának az olvasó. Fel is rajzoltam a táblára egy szemléltető ábrát.

Érettségi után az osztály jóindulatúan felvilágosított, hogy az egyik nagyon helyes kézilabdás lány négy év alatt egyetlen kötelező olvasmányt sem olvasott el. És ezzel aligha volt egyedül.

*

Múlt nyáron egy kis tóparti szállodában töltöttem néhány napot. Medence is volt a kert közepén, egy fiatal pár alig néhány hónapos kisbabáját valami ügyes kosárszerű szerkezetben tologatta a vízben. Velük volt egy nagymama is. A nyugágyban olvasgatva hallottam, hogy egy műanyag leporelló képeit mutogatja: kutya, cica, madár, virág, labda. Gyere, most elolvassuk ezt a könyvet, na mi van ebben a könyvben, hát ezt jól kiolvastuk, olvassuk el újra – úgy beszélt, mintha olvasni akarná tanítani csecsemő unokáját egy vízhatlan, betűk nélküli játékkönyvből. Néztem a fiatal párt, beszélgetésfoszlányaikból úgy sejtettem – valami kvantummechanikai tétellel tréfálkoztak –, hogy fizikusok lehetnek. Milyen megadóan türelmesek ezzel a furcsa olvasásmániás nagymamával.

Hazafelé ugyanazon a vonaton utaztunk, a nagymama nélkül. Baleset miatt le kellett szállni, pótlóbuszokra várni, beszélgetni kezdtünk. Kiderült, az egyikük fizikus, a másikuk informatikus. A férfi kérdezte, mivel

foglalkozom. Angol tanszék, irodalomtanítás, írás, kiadói munkák. Szóval én könyveket olvasok? – csodálkozott el. Kedves volt, értelmes, érdeklődve nézett rám: íme, valaki, aki könyveket olvas. Hogyhogy számomra ez élvezet? Próbálta összeszedni irodalmi élményeit, meghatóan igyekezett. Londonban tévedésből beült egy Macbeth-előadásra, de vígjátékot akart, ezzel nem tudott mit kezdeni. Látta viszont Dickens házát. Az iskolai magyarórákra leplezetlen viszolygással gondolt: az egyetlen kötelező értelmezés mellett nem maradt helye más megközelítéseknek. Túl okos volt az egydimenziósra szűkített irodalomórákhoz, elvesztette érdeklődését. Nem tanították meg olvasni, magától pedig nem érzett rá késztetést.

Elkezdtem mondani valamit arról, hogy ez is elsajátítható, és hogy az olvasás kiemeli az embert önmagából, képessé teszi, sőt, talán csak ez teszi képessé önreflexivitásra, ami a másik megértéséhez is oly nélkülözhetetlen. Azt, hogy apaként erre mekkora szüksége lesz, csak magamban gondoltam. És hirtelen megértettem az elszánt nagymama vízi hadjáratát a műanyag leporellóval.

Talán az egykori osztályból a kézilabdás lánynak is van már unokája.

Fűzfa Balázs

Irodalomtörténész

OTTHON

A „teremtett világ” kifejezés már régóta bevett fogalom az irodalomtudományban. Cs. Gyimesi Éva kiváló könyvet is írt ezzel a címmel, amely az ezerkilencszáznyolcvanas évek magyar szakos egyetemi hallgatóinak és magyartanárainak alapolvasmánya volt a szocialista realizmus totalitáseméletének és ízlésdiktatúrájának fogságából végre kifelé kecmergő egyetemi kurzusokon. Üdítően nyitott felfogásával, a befogadói szabadság újraértelmezésével egy addig ismeretlen világra nyitott ajtót, egy olyan világra, ahol derűs volt az ég, zöld a fű, és csak úgy áradt befelé a tiszta levegő. Boldogan olvastuk éjjel-nappal, mert mindaddig egészen mást hallottunk az irodalomról, és mindaddig valami egészen mást olvastunk a tankönyveinkben. 1983-ban jelent meg az első kiadása ennek a csodás kis könyvnek a Kriterionnál, melyet annak idején szinte úgy kellett átcsépeztetni a határon Magyarországra. Jómagam akkor még csak csodálkoztam ezen, aztán később rájöttem, hogy a romániai magyar irodalomtudomány korszerűbb volt a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években, mint a magyarországi. A kolozsvári egyetem tanárai ugyanis a nyugati elméleteket el tudták olvasni a román nyelv közvetítésével, merthogy románra sok mindent lefordítottak. Ugyanez volt a helyzet az Újvidéki Magyar Tanszéken is, mivel szerbre is lefordították a fontos elméleteket. Idehaza például szinte még azt sem tudtuk akkor a szűk szakmán kívül, hogy kicsoda Ottlik Géza, jóformán még ekkor is csak azon vitakoztunk, hogy az *Iskola a határon* „ifjúsági (diák)regény”-e vagy „a Horthy-rendszer bírálata”. Ehhez képest döbbenettel kell megállapítanunk utólag, hogy még csak egy évtized sem telt el Hankiss Elemér MTA Irodalomtudományi Intézetéből való kirúgása óta (1975), és a „periférián” – azaz Kolozsváron és Újvidéken – már nem is strukturalizmust, hanem hermeneutikát és dekonstrukciót tanítottak!?

Bányai János ugyanis Újvidéken 1971-ben tartott először egyetemi előadást Ottlikről, Láng Gusztáv pedig Kolozsváron ugyanekkor már a

hermeneutika elméleti megfontolásait felhasználva beszélt Adyról, Dsidáról, Babitsról, Radnótiról. Sőt, tegyük ehhez azt is hozzá, ami Ferenc pápa akkori és mostani örvendetes éleslátása szempontjából ma a legfontosabb számunkra: a romániai magyar iskolákban már – nem utolsósorban a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években Kolozsvárt végzett magyartanároknak köszönhetően, akik voltak bátrak végigvinni ezt a harcot – bő két évtizede nincsen irodalomtörténet-központú irodalomtanítás (!), és ott is meg Szabadkán is olyan szerzőket olvasnak a diákok 7–8. osztályban, és olyan szerzőkkel vannak tele a tankönyveik, akikről a mi gyerekeink itthon még 12.-ben sem – vagy alig – hallanak, mint például Grecsó Krisztián, Dragomán György, Tóth Krisztina, Esterházy Péter, Petri György – hogy Domonkos Istvánt, Gion Nándort vagy Szilágyi Domokost és Kovács András Ferencet ne is említsem... Ottani kolléganőink és kollégáink azért tehetik ezt meg, mert a határainkon kívül sokkal-sokkal nagyobb a (magyar) tanárok szabadsága (*nota bene*, egyszerűen nincs Nemzeti Alaptanterv által rájuk erőltetett „nemzeti kánon”!).

Ebben a szép és derűs világban ugyanis kék az ég, zöld a fű, és friss a levegő: nincsenek mindenki számára kötelező szerzők, és nincsenek – magyarországi értelemben véve – kötelező olvasmányok, nincsenek kiemelt szerzők, preferált stílusok, és legfőképpen nincsenek Herczeg Ferencek a tananyagban! – Abban a világban azonban, amelyben mi élünk – a határainkon innen –, minden, ami az irodalomtanítást illeti, kényszeredett, kötelező és unalmas, és eme bizonyos Herczeg nevezetű szerzőről immár tudományos konferenciákat rendeznek – úgy mond „a középiskolai tanárok megsegítésére”. Hiába kínlódnak vele még a tankönyvszerzők is, hiába utálják és nem olvasták a tanárok, hiába mondja a szülő és a tanár mély egyetértésben, hogy egy mai gyerek számára irreleváns és élvezhetetlen minden témája és szava, a hatalom – az őt befolyásoló, véleményét és döntéseit meghatározó „szakértő” nyomására – mégis lenyomta mindannyiunk torkán.

Nem látni még pontosan, mennyi kárt okoz a magyarországi irodalomtanításának az a fajta felfogás, amelyben szükség van Herczeg Ference, és nincs szükség Kertész Imrére, Esterházy Péterre, Ottlik Gézára. – Persze ne panaszkodjunk, utóbbi végül is majdnem 40 évig legalább választható szerző volt a középiskolákban! És hát azért se nyafogjunk, mert a *Sorsalanság* is vagy két évtizedet eltölthetett ebben a tudatlan boldogságban, sőt, maga EP mester is nagyjából ugyanennyit – vagy talán egy kicsivel még többet is. Ám úgy látszik, hogy ebben az itteni világban – 2020–2024-ben legalábbis – még a Nobel-díj sem elég ahhoz, hogy valaki része legyen a (magyarországi!) tananyagban.

Mіндеzekből az a legszomorúbb következtetés adódik, hogy Ferenc pápa – Borges-zel a háttérben persze azért egy kicsivel könnyebb lehet az élet – friss gondolatait az irodalom értelméről és lényegéről a romániai és a vajdasági magyar iskolák diákjai pontosan értik 2024-ben. (Ne feledjük azt sem, hogy a pápa tanítási tapasztalatai ugyanabból az évtizedből, 1965-ből valók, a romániai és a vajdasági magyar irodalomtudomány fon-
tebb jelzett hasonló, mondhatnánk borgesi virágzásának idejéből!) Sőt, nemcsak megértik, hanem számukra egészen természetes az irodalmi mű
lényegének és magának az irodalomnak ekként való felfogása. Az ottani

– s számoljuk hozzájuk nyugodtan a kárpátaljaiakat meg a felvidékieket, és bár sokkal kevesebben vannak, a burgenlandiakat is – magyartanárok ugyanis már két-három évtizede ezen felfogás szerint tanítják őket. Az erdélyi és a vajdasági, felvidéki, kárpátaljai és burgenlandi magyar gyerekek tehát már régóta „valaki más hangján” is képesek gondolkodni – mert egyszerűen így érzékelik az életet, hiszen eleve kétnyelvű közegben élnek.

Mindezeket számtalan személyes tapasztalattal tudom megerősíteni, mivel mindegyik szomszéd országban tartottam nem kevés irodalomtudományi és irodalomtanítás-módszertani előadást. Sőt, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen öt évig tartottam magyar irodalmi kurzusokat, és egyértelműen az volt a benyomásom, hogy a Romániában érettségizett diákjaim sokkal olvasottabbak és érzékenyebbek bizonyos irodalomtudományi (!) és irodalomesztétikai problémákra, mint a magyarországiak. Ráadásul gondolataikat szaknyelven is meg tudják fogalmazni! (Aligha sejtheti a kedves Olvasó, hogy egy évtizedek óta a pályán lévő magyartanár, irodalomtörténész számára micsoda reveláció volt ennek meg tapasztalása!) S íme, a legkézenfekvőbb, szemléletes és konkrét, saját „kutatáson” alapuló példám: Marosvásárhelyen egy egyetemi csoportban 18 színész, rendező, teatrológia szakos egyetemi hallgatóból egy kivétellel mindenki (!) elolvasta a *Száz év magányt* elsőéves korára, míg idehaza 12 másodéves magyar szakos tanárjelöltből (!) egyetlenegy sem.

Azért is idéztem García Márquezt, hogy maradjunk Latin-Amerikánál, a posztmodern kezdeteinél, amelynek születését Ferenc pápa élőben nézhette végig nemcsak Borges-zel és García Márquezzel, hanem Vargas Llosával és Cortazárral is a „szomszéd”-ban! Modern és üdítő nézeteiben szerintem ez a tény – a mágikus realizmus születésének ugyanabban a kulturális közegben való megélése – is szerepet játszik, hiszen ez az egy-két évtized az irodalom történetének mégiscsak az egyik legszebb szabadságdajkáló korszaka volt.

Visszatérve a nem Magyarországon nevelkedett magyar olvasókhöz: számomra magától értetődik, hogy az irodalommal kapcsolatos, fentebb leírt érzékenységre könnyebben ráakodik a művészeti jellegű egyetemeken már évtizedek óta jelen lévő modernebb, szabadabb életfelfogás és gondolkodásmód, illetve a magyar nyelv kisebbségi helyzetben megélt identitás meghatározó szerepének fontossága is. Mindezeknek köszönhetően teljes meggyőződéssel állítom tehát, hogy a nem Magyarországon, de magyar iskolában irodalmat tanuló középiskolás diákok és egyetemi hallgatók már ma is a Ferenc pápa javasolta módon érzékelik az irodalmi műveket és az irodalom életünkben betöltött nélkülözhetetlen szerepét. Számukra az irodalom ugyanis nem menedék, mint nekünk, idehaza élőknek egy szabadsághiányos világban, hanem otthona a nyelvnek és a lélek nyugalmának – és persze legfőképpen a szabadságnak.

AZ IRODALOM, VAGYIS AHOL KETTEN VAGY HÁRMAN EGYMÁSHOZ SZÓLNAK, OTT VAGYOK KÖZTÜK

Gloviczki Zoltán

*Klasszika-filológus,
oktatáskutató*

Vajon mi teszi fontossá százezrek számára, hogy komoly kiadás és fírasztó türelem árán, hosszas sorban állás után néhány percig a Sixtus-kápolna freskóinak közvetlen látványába merülhessenek? Kiváló reprodukciók, akár a mesterséges intelligencia által animált változatai érhetőek el bárki számára. Kizárólag egyfajta kivagyiság, a freskók turista-bakancslistán elfoglalt helye okozza ezt a tömeges vágyat? Bízunk benne, hogy nem. A műalkotással való találkozás egyúttal találkozás a művésszel, a művész és a képpé álmódott téma metszéspontjával. Michelangelo ott és azzal a tárgyi valósággal üzent nekünk. Valamiért a művészi alkotással való személyes találkozásunk teremt lehetőséget az élményre, az igazi párbeszédre.

Műveltségünk, művészi alkotások befogadásában szerzett készségeink azonban éppúgy az irodalmat teszik e szempontból a leginkább megközelíthető anyaggá számunkra, ahogy emberi kommunikációnk legfinomabb és legvilágosabb üzenőfala is a nyelv. Az irodalmi szöveg élménye is az alkotóval való párbeszédünk. A találkozás éppoly mély és egyedi, mint a megbabonázott utazó élménye egy-egy letaglózó festmény, szobor előtt. Hiába látjuk a reprodukciót, ahogy hiába ismerjük a művészi szöveg tartalmát, kommentárjait, tankönyvi interpretációját. Az igazi találkozás varázslat, legalábbis a varázs lehetősége. Ha igazi találkozás, ha igazi rácsodálkozás.

A vágy, az élmény lehetősége általános emberi. De ahogy sok emberi lehetőségünk a felegyenesedett járástól a beszédig, a családi együttéléstől az imáig, ez is olyan antropológiai lehetőség, amely nevelés nélkül potenciálítás marad. Sokat beszélünk ma gyermekgenerációk olvasástól való eltávolodásáról. Felnőttként, szülőként, nevelőként azonban súlyos önvizsgálatra szorulunk: a metaverzumba szippantott gyermekek ugyanis nem maguknak teremtettek csábító virtuális valóságot, hanem felnőtt anyagi és kényelmi törekvések áldozatai – és a felnőtt felelőtlenségé. Az irodalmi nevelés, az irodalommal való találkozás élményétől fiataljainkat saját képmutatásunk fosztja meg. Könyvet lát-e kezünkben gyermekünk? Mesével és esti beszélgetéssel kezdődik-e eszmélése? Ölünkbe vagy a képernyő elé ültetjük őt?

Az irodalmi kommunikáció csodájába alapos és türelmes bevezetés szükséges. Ahogy képmutatás az is, ha az irodalmi kommunikációt és a találkozás gyönyörűségét a vélt irodalmi „műveltség” igényével keverjük. A kép, a zene, a vers, a mese élménye minden ember számára élmény, aki megízlelte azt. Aki valóban élményként találkozik vele. Születésétől kezdve. Nem elvárásként, s főként nem egy kizárólag rá vonatkozó elvárásként.

Posztmodern korunk első évtizedeiben sok téveszme kelt az ember idegéletteni változásairól. Gyorsulás, a felületi információszerzés igénye, a *multitasking*. Ma már tudományosan is bizonyosak lehetünk abban, hogy nincs ilyen típusú antropológiai ugrás. Agyunk linearitása, elmélyülő, koncentrációra edzett működése ma is adottság, mely kijátszható a metaverzum dopamin-fröccseivel, de időben meg is erősíthető, hogy ismerjen al-

ternatívát, ahová kapaszkodhat, ahová menekülhet és ahol az építő emberi kapcsolatok biztonságát is ajándékba kaphatja. Az irodalmi szöveggel való találkozás csodájának persze más feltétele is van: az irodalmi szöveg művészi értéke. Megküzdhetnek gyermekeink a műalkotás befogadásának rögzös útjával, ha nincs csúcs, amire feljutnak, nincs élmény, és elmarad a lendület a következő csúcs meghódítására. Kisgyermekkel beszélgetni csak értékes meséről és annak értékes illusztrációjáról lehet és érdemes. Ami fordítva is igaz: amiről beszélgetni lehet és érdemes, az a szöveg a művészi érték csíráját sejteti. Az vezetheti be a cseperedő embert a szöveggel később folytatott saját párbeszédébe, már önálló olvasóként, ami bennünk élhet, ami kinek-kinek, ekkor és akkor újabb és újabb titkokat rejthet. Amin lehet és érdemes majd magunknak is töprengenünk, hogy ezáltal épüljünk magunk is. A művészeti és irodalmi nevelés elengedhetetlen része tehát a műalkotásokról való beszélgetés és beszélgetés. Nem a kikérdés, nem a megtanítás, hanem a beszélgetés és az önálló gondolatok körüli bábáskodás.

A művészet nyelvei, így az irodalmi szöveg alkotásának és befogadásának lehetősége a teremtés egyik különleges ajándéka. Az Istennel való kapcsolatteremtés különleges formája – éppúgy, ahogy a matematika vagy a természet rendjének megismerése és csodálata, egyúttal azonban az Emberrel, éspedig a teremtett emberi lény különlegességével való kapcsolatteremtés kivételes lehetősége is. A művészi alkotásra való rácsodálkozás egyúttal rácsodálkozás arra is, hogy az életben maradás feltételrendszerén túl a teremtés aktusának lehetőségében is Isten képmására teremtettünk. Ahogy minden ember Isten egyedi és megismételhetetlen képmása, úgy a művészi szöveg is az ember egyedi és megismételhetetlen képmása. Északfok, titok – de nem feltétlenül idegenség. Ahogy emberi kapcsolataink építése kiüresedést, befogadást, szabadságot és erőfeszítést igényel, melyek során magunk is épülünk, gazdagodunk, változunk, s amelynek gyümölcseként, szeretetkapcsolatunkban Isten országa jelenik meg köztünk, úgy kíván kiüresedést, befogadást, szabadságot és erőfeszítést a műalkotással, a művészi szöveggel való kapcsolat építése, melynek során épülünk, gazdagodunk, változunk, párbeszédbe és kapcsolatba kerülünk az alkotóval – de Istennel is, aki nem csupán az Igazság, a Szeretet, a Bölcsesség, de a Szépség is. És számunkra keresztény-katolikus olvasók számára így a művészi szöveg értékének egy újabb ismérve is megfogalmazódik. Az a szöveg, melyről a Szentatya beszél és amelyről most diskurzust kezdünk, lehet a pusztas szépség megtestesítője. Mert iménti gondolatmenetünk szerint szépségével is betölti szerepét. Teljessége azonban az igazságnak, a szeretetnek és a bölcsességnek olyan nyelvi megjelenése, amely mindezekén túl a szépség erényét is hordozza. Ebben a pillanatban pedig nem csupán az idegétletan vagy a kognitív pszichológia biztat minket arra, hogy emberi fajunk sajátossága az ilyen szövegekkel való találkozás vágya, hanem a transzcendensre való nyitottságunk hite is megerősíti: a Vele való találkozásnak ez a formája is belénk ültetett egyértelműség. Vágy: lehetőség. Lehetőség, amelyet megragadhatunk, lehetőség, amelyet feltárhatunk gyermekeink előtt.

ELAVULT TEVÉKENYSÉG VAGY ÉGETŐ EMBERI SZÜKSÉGLET? IRODALOM ÉS OLVASÁS A 21. SZÁZADBAN

Goretity József
Irodalomtörténész,
műfordító

Napjainkban, amikor olyan világot élünk, amelyben domináns, sőt hegemón szerepbe került a természettudományosság, a technokrata szemléletmód, és olyannyira eluralkodott az utilitarista álláspont, hogy Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének egyik szereplője, a nihilista Sigaljev (aki szerint egy pár csizma szebb, mert hasznosabb, mint Shakespeare művei) e világ láttán élvezettel nyalná meg mind a tíz ujját – egyszóval mindezt érzékelve különös jelentősége van annak, hogy Ferenc pápa, talán a huszonnegyedik órában, az olvasás és az irodalom fontosságára hívta fel a figyelmet. A humán műveltség és a kultúra háttérbe szorulása (háttérbe szorítása) egyenes következménye annak a legalább több évtizede tartó gyakorlatnak, hogy a nagy pénzelosztó rendszerek erre a területre módszeresen a maradványelv alapján juttatnak forrásokat: aminek nincs közvetlen, kézzelfogható és szinte azonnali anyagi haszna, az nem érdemes a befektetésre, a támogatásra. Mindeközben – meggyőződésem – az irodalom olyan „fölösleges” dolog, amely nélkül nem képzelhető el emberi élet.

A humán műveltség, az olvasás, az irodalom jelentőségének rohamos csökkenése – paradox módon – úgy zajlik, hogy valószínűleg soha annyi könyv (papíralapú és digitális formátumú) nem létezett a világban, mint manapság. Talán soha annyi író sem működött, mint napjainkban. (Az írás fogalma a közösségi oldalak elterjedésével akár odáig is terjedhet, hogy nemcsak olvasóvá, hanem íróvá is válhat bárki.) A könyvkiadók szellemi-irodalmi műhelyekből javarészt hatalmas könyvgyárákká váltak, amelyekben a könyvkiadási stratégiát elsősorban az anyagi haszon határozza meg, a PR-tevékenységgel és marketingfogásokkal felfuttatott, népszerű, magas eladási mutatókat produkáló szerzőktől évente új könyv megírását követelik meg, hogy aztán néhány éves sikertörténet után új, friss szerzők után nézzenek. A művek megírásában és megjelentetésében alig-alig marad hely a maradandó értékeknek, az esztétikai szempontoknak (nem is beszélve egyéb, morális vagy transzcendens értékekről).

Mindez összefüggésben áll azzal a tágabb értékrendi kérdéssel, hogy miként határozható meg, meghatározható-e egyáltalán, mely alkotások nevezhetők valóban művészeti alkotásnak, ezen belül irodalmi műnek. Hogy valami nincsen rendben ezzel az értékrenddel, jól példázza egy kortárs orosz író, Jurij Poljakov még 1994-ban írott szatirikus regénye, a *Gödölye tejben* (magyarul 2011-ben jelent meg), amelyben egy majdhogynem analfabéta „író” hangzatos címmel ellátott, néhány száz üres lapból álló „regénye” az irodalmi életben zajló machinációknak, érdekeknek, reklámtevékenységnek köszönhetően hatalmas nemzetközi irodalmi elismerésben részesülhet.

Nem azt akarom ezzel mondani, természetesen, hogy manapság nem születnek értékes irodalmi művek, hanem csupán azt, hogy roppant bonyolulttá, minden eddiginél kétségesebbé vált a meghatározhatóságuk.

Amikor Ferenc pápa az üzenetében megosztja velünk 1964–1965-ös irodalomtanítási tapasztalatait, értem és elfogadom azt az álláspontját, hogy a diákjainak választási lehetőséget és szabadságot adott arra vonatkozóan,

mit olvassanak. És ha nem akarnak Corneille-t olvasni és megvitatni az órákon, akkor beszéljessenek Garcia Lorcáról. De mégiscsak arról volt szó, hogy egyik kétségtelen (bár a korabeli ifjúság körében esetleg unalmasnak ítélt) irodalmi érték helyett egy másik (a tanulók szemében nyilván frissebbnek és érdekesebbnek ható) irodalmi érték került az irodalomórák középpontjába. Az azóta eltelt hat évtized alatt, azt hiszem, annyiban változott a helyzet, hogy a kortárs kínálatba elképesztő mennyiségű könnyen befogadható, értékesnek hazudott, talmi mű kerül be, amelyeket a fentebb említett okok miatt nehéz, vagy szinte lehetetlen elválasztani a valóban értékesektől. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy aki még egyáltalán olvas, és ezeket olvassa, ezeken „szocializálódik”, annak vajmi kevés átjárási lehetősége (szükséglete) nyílik komolyabb irodalmi művek olvasására.

Ebből következik az irodalmi mű befogadásával kapcsolatos problémám is. Ferenc pápa arról ír – véleményem szerint abszolút helyesen –, hogy az irodalmi mű „eleven és mindig termékeny szöveg”, amely „eredeti szintézist alkot minden olvasóval”. Vagyis: ahány olvasó, annyi új mű, annyi olvasat. Ez odáig is mehet, hogy akár egyetlen olvasónak is többféle értelmezése lehet: Pavel Baszinszkij, korunk egyik legjelentősebb Tolsztoj-kutatója számol be arról, hogy egy időben évente újraolvasta az *Anna Kareninát*, és minden alkalommal úgy érezte, mintha egy másik regényt olvasott volna. Az új olvasat, következésképpen az új mű azonban komoly szövegértelmezői (hermeneutikai) munkával alakítható ki (akár tudatosan ez az olvasóban, akár nem). A gondot azonban manapság az okozza, hogy az olvasók egy jelentős része az „ahány olvasó, annyi olvasat (annyi új mű)” elvre hivatkozva a szöveggel egyáltalán nem alátámasztható véleményt alakít ki a műről, és e véleményt értelmezésnek igyekszik elfogadtatni. Vagyis olyan egyéni véleményt alakít ki, amely nemcsak hogy eltér a szerző eredeti szándékától, hanem független magától a szövegtől is. Nem tagadom: a szövegnek természetesen lehet végtelen számú és egészen újszerű, első pillantásra akár meghökkentőnek is tetsző értelmezése (ebből a szempontból „eleven” és „termékeny”), ám kizárólag a szöveg értelmi körén belül – azon a körön belül, amely a szöveggel magával igazolható és alátámasztható.

A saját értelmezésnek – újra csak egyetértve Ferenc pápa megállapításával – abból a párbeszédből kell kialakulnia, amelyet az olvasó közvetlenül a szerzővel, illetve a művel folytat. Igen, az a legfontosabb, hogy magát a művet igyekezzünk minél „szorosabb olvasatban” felfogni, megérteni. Igen, ehhez érzékenységre, a másik hangjának meghallását célzó igényre és képességre, ha úgy tetszik, nem műkedvelő, hanem professzionális olvasásra van szükség. Ebben persze segíthetnek más olvasók véleményei, irodalomtudósok szakmunkái, irodalomkritikák, irodalomórák, de a legfontosabb mégis az marad, hogy tudjunk intim közelségbe kerülni magával az irodalmi alkotással. És mindenképpen párbeszédre lépni vele, mert a valódi irodalmi mű mindig kérdez (életünket meghatározó fontos dolgokra kérdez rá), de sohasem ad *ex cathedra* kijelentéseket, megoldásokat vagy válaszokat – azokat az olvasónak kell kialakítania a művel folytatott párbeszédből.

A valódi, esztétikai értékeket hordozó irodalmi mű nyelve eleven, kreatív, vagy inkább olyan nyelv, amely tulajdonképpen nem is létezik. Valójában imaginárius nyelv, amellyel imaginárius értelem kifejezésére törekszik. Valahogy úgy, ahogyan Robert Musil kisregényében a címsze-

replő, a művésszé formálódó Törless igyekszik megfejteti a $\sqrt{-1}$ értelmét és jelentését. Nincs, de mégis van. Vagy ahogyan Henri Meschonnic megfogalmazza: az irodalmi mű „csak akkor az, ami, ha tevékeny (*actif*), alakító (*transformateur*) nyelv, és az is tud maradni”. A valódi irodalmi mű, álljon bármennyi szóból is, egyetlen egységes tömbként, egyetlen szóként működik. Olyan, mint a tulajdonnév: csak az adott személy megjelölésére szolgálóan létezik, de kifejezi annak állandóan változó, ezerarcú, váratlan-ságokkal teli, „illogikus”, csodás személyiségét.

FERENC PÁPA GONDOLATAI MELLÉ: AZ IRODALOMRÓL

Háy János

Író, költő

Az irodalmi mű az a konstruált valóság, amiben mindenki megtalálhatja önmagát. Nem a benne rejlő tárgyi tudásért, nem a cselekmény és a jellemek megismeréséért olvassuk, hanem azért, hogy mélyebben megismerjük magunkat.

Az irodalmi mű nem pusztán lehetőség arra, hogy feltárjuk a bennünk zajló folyamatokat, hanem eszközt is nyújt a feltárára: a nyelvet.

Az irodalmi mű olvasó nélkül nem létezik. Az olvasó építi fel ezt a virtuális valóságot, amelynek végül szereplője lesz. De mivel mégsem konkrétan róla szól, így kap egy olyan lehetőséget is, hogy rálásson önmagára.

Az irodalmi mű ebből a szempontból hasonlít Istenre, hiszen Isten ajánlotta fel először az embernek, hogy láthassa önmagát, láthassa reflexíven a benne zajló folyamatokat, s ezt megismerve, ennek tudatában képes legyen változtatni.

Az irodalmi mű befogadásának alapja az olvasás. A mit olvasunk kérdésénél fontosabb az olvasás tradíciójának fenntartása. Ezért mindennél jobban kéne akarnunk, hogy az oktatásban a tanárok, miképpen Ferenc pápa tette tanárként, megválaszthassák, hogy a gyerekekkel mit és mikor kell olvasatni. Mást kell választani egy tatabányai szakközépiskolában, mint egy budapesti elit gimnáziumban. Minden választás érvényes választás, hiszen az olvasásról szól.

Becsukjuk a könyvet, de az elolvasott mű nem itt ér véget. Nem ott, ahol az utolsó mondat van. Az elolvasott mű addig tart, amíg beszélünk róla. A mű és a róla való beszéd adja ki a teljes műalkotást.

Ebből következik, hogy időnként méltatlannak tartott sorozatok és regények is képesek felkapaszkodni a jó minőség mellé. A róluk való minőségi beszéd révén. Mert a róluk való minőségi beszéd oka, hogy magunkról akarunk valóságos tudáshoz jutni.

Amikor elkezdtem olvasni, a regények világa volt az otthonom. Ott találtam olyan támaszra, hogy lehet másképp is élnem, s hogy van remény erre az életre. A tudat olyan mérhetetlenül tágra nyílt, hogy nagyobb lett a kinti valóságnál a benti valóság.

Amikor a kint, az áru, a termék és a látvány ilyen mérhetetlen agresszióval tör ránk és csábít minket, elengedhetetlenül fontos megtartanunk azokat a dolgokat, amelyek a belső mélység felé vezetnek, mert csak úgy tudunk azonossá válni a sorsunkkal, csak úgy tudjuk elkerülni, hogy a létünk a modern csábítások eszközévé váljon.

Heidl György

Eszmetörténész

IRODALOM ÉS TÁPLÁLÉK

Irodalomszakosként elképesztő mennyiségű szépirodalmat kellett elolvasnunk az 1980-as években. Ekkoriban nagyjából el is dőlt, kinek lesz életformája az olvasás, és ki az, aki egy életre megcsömörlött az egészszól. Nekem már-már beteges szenvedélyemmé vált minden elem kerülő szöveg elolvasása a téziszacsok apróbetűs ismertetéseitől kezdve a postaládába bedobott reklámújságokon át a nagyregényekig. Ebből a nyavalyából hosszú idő után sikerült kigyógyulnom, mégpedig nem csupán a látásom romlásának köszönhetően, hanem a fiktív irodalmi szövegekhez fűződő viszonyom megváltozása miatt is. Minél több antik filozófiai és ókeresztény irodalmi szöveget olvastam, annál kevésbé kötöttek le a szárnyaló írói fantázia szülte szépirodalmi alkotások. Így például a Ferenc pápa által hivatkozott Borges magyarul megjelent novellagyűjteményét, a *Titkos csodát* óriási lelkesedéssel olvastam 1986-os megjelenésekor, majd a kedves emlék hatására néhány éve izgalommal vettem kézbe újabb gyűjteményes kötetét, amely viszont már messze nem jelentett akkora élményt, mint hajdanán. A Borgestől idézett tanács arról, hogy közvetlenül a művekben merüljünk el, ne az eszméknek és kommentároknak adjunk elsőbbséget, megszívlelendő, ha kommentárokon és eszméken az irodalmi művekről szóló értelmezéseket és szakirodalmat értjük. Olyan ez, mint amikor Friedrich August Wolf a *Prolegomena ad Homerum*ban ízekre szedte a homéroszi eposzokat, azt állítva, hogy azokat különböző énekekből fércelték össze, amit Goethe, aki korábban lelkesedett ezért az eszméért és kommentárért, Homérosz és az irodalom elárulásának tartott.

„A tisztelettől éles ésszel
óvott minket sok ókorász,
s mi aláírtuk könnyű kézzel,
hogy fércmű csak az Iliász.

Ne sértsen senkit árulásunk;
mert meggyőzőbb az ifjúság,
kedvesebb őt egészbe' látnunk,
és mint egészet élni át.”

(*Ismét Homérosz. Ford. Szijj Ferenc*)

Valóban nagyobb élmény Homéroszt olvasni, mint Homéroszról szóló magyarázatokat. Ha azonban jobban belegondolunk, a kommentár nem kifejezetten filológiai műfaj, hanem az irodalom, a filozófia és a teológia lényegi sajátossága. Voltaképpen Borges egész életműve kommentár, a hagyomány nagy témáinak és jelképeinek sajátos újrafogalmazása. A számomra kedves patrisztikus irodalom sem más, mint kommentár a Szentíráshoz, mégpedig a legtöbb esetben nagyon szépen megírt/elmondott kommentár.

figyelmét, a képzelőerőt tápláló, az érzelmeket mozgásba hozó kifejezés-módra, ami a retorikai és irodalmi szövegek sajátossága. Igaz, az olvasás során „valaki más hangját halljuk”, de ez a hang nem attól lesz izgalmas és épületes a számomra, hogy valaki másé, hanem elsősorban attól, amit az a valaki mond és ahogyan mondja. A képzelőerő és az érzelmegek gyakorlatoztatása önmagában nem elegendő, hiszen az értelem keres táplálékot a szövegben, sőt valamiképpen az értelem táplálja, vagy ha tetszik, „újraírja a művet”, amint Ferenc pápa fogalmaz. Szent Ambrus mondja egyik levelében a Kárit-pataknál elrejtőzött Illésről és a neki ételt hozó hollókról (1Kir 17,3-6), hogy az olvasók adnak eledelt a prófétának azáltal, hogy megértik és megtartják azt, amiről a prófétai szöveg szól. Az olvasók hite itallal, tökéletesedése étellel látja el a prófétát, aki gondolatainkkal táplálkozik, és akinek a beszéde értelmünkben tart lakomát (lásd Ambrus Ep 14 [63], 77-81). Az igazság kedvéért tegyük hozzá, hogy Ambrus szerint mindez azért lehetséges, mert a Szentírás olvasója az evangéliumi beteljesedés alapján maguknál a prófétáknál is jobban megérti a prófétai könyvek valódi üzenetét. Fontos a megszorítás, ami azonban feltűnően hiányzik az olyan jellegű állításokból, hogy „minden új mű, amelyet [az ember] elolvas, újáformálja és kitágítja személyes univerzumát”. Vannak a személyes univerzumot beszűkítő irodalmi művek is.

A Ferenc pápától vett idézetek a legelső lépés megtételére buzdítanak: olvassunk irodalmat! A következő lépésről alig esik szó, tudniillik, hogy mit olvassunk. Bármit, amit a kiadók, az erre szakosodott intézmények vagy a közvélemény és annak formálói egykor és ma szépirodalomnak tartottak? Ferenc pápa válasza annyi, hogy keressük meg az életünkhöz kapcsolódó könyveket. Különösnek tűnhet, amikor a római pápa az életünkhöz kapcsolódó könyvekről a Könyvek, a Biblia olvasásának említése nélkül beszél. A negyedik idézetből azonban kiderül, hogy pedagógiai és propedeutikus szerepet tulajdonít az irodalmi művek olvasásának. A profán irodalom ismerete, egyáltalán a műveltség, felszabadíthat a belterjes egyházi beszédmód alól, amely az Istenről való beszéd és így az Ige szabadságát korlátozza, s ezzel együtt felkészíthet a teremtető Szó befogadására. A hazai katolikus egyházi beszédmódnak, megannyi prédikáció nyelvi-tartalmi színvonalának és a hivatalos egyházi megnyilatkozások minőségének ismeretében azt kell mondjam, Ferenc pápának ez a gondolata rendkívül időszerű.

A HIÁNYZÓ KÖLTÉSZET

Hernádi Mária

Irodalomtörténész

Mi lehet az „a Nyugatból hiányzó költészet,” ami miatt lassan leszokunk még az olvasásról is? Talán éppen az *odaadás* és az *önfeledtség* hiányzik ma belőlünk? Enélkül pedig nem létezhet játék, alkotás, művészet.

Az olvasás: önmagam *beleengedése* egy történetbe, ami nem az anyém, egy lelkiállapotba, amit még sosem éltem át. Az időm és a figyelmem önkéntes *odaadása*. Olvasni *önfeledten* érdemes, megfelelkezz a saját helyzetemről, aktuális gondjaimról, aggodalmaimról. Ez felszabadító, sőt, pihentető, hiszen olvasás közben kívül kerülhetek egy tehetetlen vagy

VIGILIA
1105

szorongató állapoton, s távolságot vehetek mindattól, ami nyomaszt. S gyakran előfordul az is, hogy a könyv elolvasása után már egy új, általában magasabb nézőpontból tudok az életemre tekinteni, s magától kínálozik a megoldás egy addig megoldhatatlannak tűnő helyzetre. Amikor alámerülök egy könyv olvasásába, valami hasonló történik velem, mint a népmese hőisével, akihez a lehetetlennek látszó próbatétel előtt így szól a segítője: „Feküdj le aludni, édes gazdám, s mire reggel felkelsz, el lesz végezve minden.”

X-generációs, közép-európai értelmiségiként és keresztény emberként is úgy tapasztalom, hogy könyvek nélkül nem lehet felnőni, nem lehet magasra eresztetni életünk lombkoronáját. Egyik könyv vezet a másikig, s miközben rákapok egy szerzőre, egy témára, mindig új és új ablakok, ajtók nyílnak, amelyek egyre tágasabb terekbe vezetnek. A felnövekvés, az érett és teljes személyiséggé formálódás azt is megköveteli, hogy mindig felül tudjam írni a korábban kialakult gondolati rendszereimet – az erre való nyitottságot pedig éppen az olvasással lehet megőrizni. Ennek során megtagadnom semmit nem kell, csak folyton átrendezni a belső tereket, tágítani a horizontot. A könyvekkel való találkozás megakadályozza, hogy saját gondolati-nyelvi rendszereimbe záruljak, vagy jól bevált eszméim, fogalmaim fogságába essek.

Martin Buber perszonalista filozófus szerint emberi életünket elsődlegesen a *viszonyulásaink* építik fel. Eredendő, nyelv előtti viszonyban vagyunk a természettel, környezetünk élő és élettelen lényeit is beleértve; és viszonyokat ápolunk embertársainkkal. Ugyanígy eleven viszonyulásokat építünk ki a kultúránk részeit képező alkotásokkal – ezeket nevezi Buber szellemi létezőknek –, köztük az irodalmi művekkel is. Mindhárom szféra (emberek, természet, szellemi létezők) találkozásai Istenhez, az „örök Te”-hez vezetik a viszonyba lépő embert.

Ilyen módon válhat egy könyv is – mint szellemi létező – messzemenően *személyessé*. Egy saját világot rejt, amiben elidőzhetek, és amihez viszonyulhatok – s pont ez az elidőzés és ez a viszonyulás fog eloldozni gondjaimtól, s kiszabadítani szorongásaim magam építette börtönéből. A könyvet megsimíthatom, beleszagolhatok a lapjai közé, elvihetem magammal mindenhová, hosszabb-rövidebb ideig szoros közelségben élhetek vele. Ha pedig felkerül a könyvespolcra, továbbra is fontos lesz számomra, hogy az a könyv *ott van*, s bármikor leemelhetem, sőt, ha le sem emelem, már az ismerős könyvgerinc pillanatnyi észlelése is felidézi azt az elrejtett világot, amit bejártam vele. A könyvekkel teli dolgozószoba vagy nappali meghitt tér: az ember akkor is jó társaságban, üdítő vendégségben érzi magát, amikor éppen egyedül van.

Ha olvasni ennyire jó, akkor miért nem olvasunk? Mi akadályoz meg oly sokakat abban, hogy olvasóvá váljanak? Úgy gondolom, hogy pontosan a Szentatya által is említett „szellemi sükettség” amely mögött a posztmodern kor alapbetegségei állnak. Az *egocentrizmus*, amelyből az együtttérzés és a másik felé való megnyílás képességének hiánya fakad. A *pénzközpontú fogyasztói szemlélet*, melynek hatása alatt mindent birtokolni akarunk, vagy elfogyasztani, s egyre kevésbé vagyunk képesek érdek nélkül gyönyörködni, vagy tisztán szemlélődni. Az *anyagelvűség*, a *régi-új materializmus*, amely beszűkíti a világlátásunkat, vakká tesz a

valóság szellemi és spirituális dimenziói iránt. Ugyanezt műveli velünk az az *egyoldalúan racionális gondolkodás*, ami csak azt veszi figyelembe és fogadja el, ami számszerűen mérhető, vagy fogalmi-logikai úton bizonyítható, s ezzel a vakfolttal éppen a lélek határtalan valóságát takarja ki az emberi tapasztalás köréből. A szemlélődésre és gyönyörködésre való képtelenség vezet el ahhoz a kortünethez, ami talán a legsúlyosabb az összes közül: a *jelenlét- és valóságvesztés*hez, amit az IKT-eszközök hathatósan támogatnak és fenntartanak. Végül pedig a *vallástalansággal, a hagyományoktól és a természetből való elszakadással* – amely egyszerre előzménye és következménye a jelenlétvesztésnek – a gyökereinket is elveszítjük.

Gyökereinkkel kapcsolódunk Istenhez, s vele együtt a valóság transzcendens dimenziójához (*vallás*); elődeink bölcsességéhez, értékeihez, tapasztalataihoz, és magához a kultúrához (*hagyomány*); végül pedig létünk forrásához, a *természethez*. Ez a három gyökerünk táplál, megtart, megszilárdít és kiegyenesít bennünket, s mindenkor ahhoz a valósághoz vezet vissza, amiben élünk. S csak ha már szilárdan és egyenesen, a valóságba gyökerezve állunk, akkor tudunk tovább kapcsolódni-növekedni embertársaink és a világ felé, mindezek által és mindezeket túl pedig Isten felé, aki a jelenben vár ránk. Megőrzött gyökereinkből és mindenkor kapcsolódásainkból tudjuk – akár a fa – felépíteni a lombkoronánkat, vagyis életünknek azt a teljességét, ami – Pascal szavaival – egyszerre létezik a test, a szellem és a lélek rendjében.

A fenti kortüneteknek és gyökereink elvesztésének a következménye az az „érzelmi bénultság,” amiről a Szentatya T. S. Eliotot idézve ír a levelében: a képtelenség a meghatottságra, a megrendültségre, a csöndes rácsodálkozásra, vagyis a *megérintődésre*. Pedig – ahogy Mustó Péter atya mondja – csak a megérintettség képes összekapcsolni az embert a saját lelkével, s elvezetni lényének spirituális kijáratai felé.

Egy könyv is megérinthat, amennyiben hagyom magam felkavarni, megrendíteni, a megszokott nézőpontomból kimozdítani. Ha nem biztosítom be magam az ellen, hogy valami változásnak, alakulásnak induljon bennem, ha nem csapom le a könyvet, amikor nem azt kapom, amire számítottam, hanem kíváncsian olvasok tovább, megyek az ismeretlen úton arrafelé, amerre a mondatok sora vezet. Ha hagyom magam vezetni: olyan tájakra, amiket még sose láttam, olyan érzések közé, amiket még sosem éreztem – ehhez persze bátorság kell és bizalom. Ha olvasás közben kinyitom a szemem, és látok. Ha nem elfogyasztani és felhasználni akarom a könyvet, hanem egyszerűen elidőzni szeretnék benne.

Az odaadó és önfelédtt olvasás – ami nem egocentrikus kattintgatás és fogyasztói szőrflés – abban is segíthet, hogy ráleljek a saját szavaimra. A szavakra, amelyekkel kifejezhetem – önmagam és mások felé – életemnek azon tartalmait, amik kimondhatatlannak látszottak, vagy éveken át kimondatlanok maradtak. Ha megtalálom a szavakat az életemhez, tisztábban fogom látni az utat, amin járnom kell.

Kocziszkó Éva
Irodalom- és
filozófiatörténész

TRAGÉDIA AVAGY KOMÉDIA? OLVASÁS A BŰNTELENSÉG VILÁGKORSZAKÁBAN

„For sweetest things turn sourest by their deeds:
Lilies that fester smell far worse than weeds”
(William Shakespeare: 94. szonett)

Az úgynevezett szépirodalomnak, s ezen belül is a költészetnek egyenetlen az európai művelődésben betöltött szerepe. Ismeretes, hogy Platón nem tulajdonított semmilyen igazságot a költészetnek, s Arisztotelész *Poétikája* ugyan a történettudományok igazsága fölé helyezte az eposz és a tragédia fiktív cselekményében megmutatkozó igazságot, de végül is elsősorban terapeutikus, lélekgyógyító képességet tulajdonított az irodalomnak.

Ezen a filozófiai szkepszisen nagyot fordított a reneszánsz gondolkodóknak (Ficino, Bruno etc.), majd a (kora) romantikus filozófusoknak (Hamann, Coleridge, Friedrich Schlegel, Schelling etc.) a költészet iránti elragadtatott tisztelete, hiszen a költészetben a teremtés ősnyelvét, sőt egyáltalán az ádami, még paradicsomi ember beszédét vélték felfedezni, olyan igazságok megszólaltatójaként emelték piedesztálra, amelyet a mi hétköznapi nyelvünk (már vagy soha) nem képes megszólaltatni.

Mai olvasási kultúránk mérhetetlen távolságba került ettől a gondolkodástól, s ezt a változást elsősorban az olvasás módjának és médiumainak átalakulásával szokták összefüggésbe hozni. Én most nem erről szeretnék szólni. Például veszem a drámai költészetet, azt, amit hagyományosan tragédiának és komédiának szokás nevezni. A tragédia mindenekelőtt *genuin* formája, az ókori görög tragédia révén több évszázadon át formálta a modern kori szubjektum önismeretét, olyan tükörként szolgált, amelyben minden kor embere feltehetette magának a nietzschei kérdést, hogy ama elementáris másság, az az átsajátíthatatlannak tűnő idegenség közepette, amelyet a görög tragédiák sugároznak, hogyan és miért ismer rá ezekben az emberi sorsokban magára az olvasó, illetve a néző, miért válhatott ez az irodalom mindig újra az önmegértésünk eszközévé, miért kínálta fel újra és újra azt, hogy a tükrében megítéljük saját korunkat, és ezáltal tőle távolságot tudjunk venni. És vajon miért érezzük ma úgy, hogy ez a kérdés számunkra történetivé vált, hogy avítt lehet, hogy ma már nem olvassuk, nem rendezzük, nem nézzük a két évezreden át mindig kortársunknak tekintett antik drámákat?

A 21. századi gondolkodók némelyike, mint például Giorgio Agamben, azt gondolja erről, hogy idegenné vált számunkra a tragikus hős ethosza, nem tudunk azzal a bűnösséggel ma mit kezdeni, amely szándékolatlan, és mégis objektíven létező, amely nem tudatosan elkövetett, és mégis vállalt, mint mondjuk Oidipusz királyé. Sőt tovább menve, egyáltalán a bűnösség mint olyan csak mint büntetőjogi kategória létezik, bűnös az, akit a bíróság bűnözőnek nyilvánít és elítél. A bűn nem egzisztenciális, hanem a kriminalisztika felségterülete. A jog relativitásának és mérsékeltségének hatáskörében nem lehetséges tragédia, írja Alain Badiou, mert a tragédia

vagy csak a jog eredetéről tud beszélni (Aiszkhülosz), vagy pedig annak hanyatlásáról (Shakespeare), de nem állhat be a neki való hízelgésbe. A 21. század társadalmának alanya meg van győződve arról, amit Slavoj Žižek frappáns meghatározása úgy fejezett ki, hogy ma egyetlen tilos dolog létezik, ez pedig maga a „tilos”. A „tilos”, az a tilos. Márpedig a tragédia nem létezhet annak elismerése híján, hogy a bűn mint az istenvilággal való konfliktusba kerülés még a legigazabbat is csapdába ejti, hogy a hübrisz mint az ember folyamatos határátlépési vágya pusztuláshoz vezet. Hogy tehát vannak olyan törvényszerűségek, melyek nem relativizálódnak egy felbomló jogi-etikai környezetben sem.

A tragédia halálából Agamben azt a következtetést vonja le, hogy egyetlen drámai műfaj lehet a ma emberének tükre, és pedig a komédia. A komédia vált az egyetlen filozofikus műfajjá, érvel az olasz filozófus, egyedül a komikus szerep illik a mai kor emberére, mert a komikus szerep egy olyan karakter, amely többé már nem individuum, nem a tetteiért és döntéseiért felelősséget vállaló személy, hanem csak egy „sors komikus aspektusa”. Lénye mereven maszkos, javíthatatlan, az általánosnak és az egyszerűnek a vegyüléke. Amiképpen a tragikus éthosz helyére a komikus maszk lép, ugyanígy lép a tragikus történet helyére a komédiában a játék, a tréfa. Ez a műfaj felel meg a mai szórakozás-ipar által táplált társadalomnak, mely egyedül a jó gagben, a viccben, a tréfában leli örömét. Agamben kritikai szemlélete azonban lát valami önmagán túlmutatót, valami ígéreteset is a komédia gerjesztette bolondozásban. Abban reménykedik, hogy felszabadítja az emberi szót a nevetésre, a gúnyra és az őrülségre. Az ilyen szó azonban, folytatja, magába fogadhatja azt a messianisztikus logikát is, hogy azért, mert szabad szó, egyszer majd átválthat a megváltó szóba.

Különös, hogy Agamben messianisztikus komédia-elmélete ezzel a fordulattal a párját alkotta meg Walter Benjamin és egykori lelkész barátja, Christian Florens Rang tragédia-elméletének: mindketten úgy közelítették az antik tragédiát koruk még létező keresztény szellemiségéhez, hogy a tragédiában az ádami ember önmaga reménytelen állapota elleni lázadását látták meg, amellyel ki akar törni a sors, a bűn révén előálló kényszerűségek hálójából, s ezért a tragikus hős szava, állítják, prófécia, sorsa pedig egy remélt *paruzsiára* való várakozás. A tragédia és voltaképpen a drámai irodalom ezért csak amiatt lehet halott számunkra, mert Istent magát halottá nyilvánítottuk.

Miért érdemes tehát a drámai műfajokon ma is elgondolkodnunk, 2024 adventi időszakában? A tragédia és a komédia irodalomolvasásunk lakmuspapírja lehet. Az elszíneződés pontosan mutatja, hogy feltesszük-e magunknak az ilyesféle kérdéseket: tudunk-e még az irodalomban próféciaikat olvasni? Képesek vagyunk-e a bűnt, az igazságot, és az éthoszt egyaránt lenullázó korunkban kitartani amellest, hogy lehetséges minden irodalmat abból a nézőpontból is olvasni, hogy Isten nem halott? Tudunk-e ráhagyatkozni arra, hogy a komédia olykor ironikus, gunyoros, sőt olykor kegyetlenül sebző szava felszabadítson minket a nevetésre, az evangéliumi szabadságra?

Komálovics
Zoltán

Költő, kritikus

NYITOTT NYELVTANOK

Ferenc pápa *Az irodalom szerepe a képzésben* című levele az olvasó ember ars poétikája. Szilárd meggyőződésből fakadó vallomása megpróbálja újrarajzolni azt a társadalmi alak(zat)ot, amelyik a kultúra hagyománytörténetében azáltal vált meghatározó tényezővé, hogy létrehozta a Gutenberg-galaxist, amely egyfelől táguló tudástérként az *olvasás szellemének* otthonává vált, másfelől az *olvasó szelleme* számára a benne rögzített tartalom elsajátítása révén az ön- és világértés, az önképzés (*bildung*) elsődleges praxisa lett. Ebben a hagyományos praxisban az olvasás valójában egzisztenciális esemény: az egzisztencia megképzésének tudatosan koordinált története. Ferenc pápa levelében az az alak nyer kontúr, aki a csend és a nyugalom terében és idejében könyve fölé hajolva elmélyült figyelemmel van jelen saját életvalóságában. Éber és érzékeny szemmel figyeli, miként formálja és alakítja személyiségét az olvasott világ. Ferenc pápa olvasójának az irodalommal való találkozása arisztotelészi értelemben véve katartikus esemény. Ahogy az athéni polgárok számára a színpadon látott „selekvésutánzások” minden esetben saját egzisztenciális helyzetük felülvizsgálatára szolgáltak, hiszen a színpadi esem „a részvét és a félelem felkeltése által éri el az ilyenfajta szenvedélyektől való megszabadulást”, úgy Ferenc pápa levelében „minden új mű, amelyet elolvas (az olvasó), újjáformálja és kitágítja személyes univerzumát”. E belátáshoz kapcsolódik a levélben az irodalomnak az a funkciódó meghatározása, miszerint az irodalom olvasása „a másik hangjának meghallása”. Az irodalom a Másik/Mások hangjának érzékelése, optimális esetben megértő meghallása. „Nekem nagyon tetszik az irodalomnak ez a meghatározása: valaki más hangját hallani. Ne felejtsük el, mennyire veszélyes, ha már nem halljuk a másik hangját, aki kérdéseket intéz hozzánk!”

Ez a szép viszonytételzés a szöveg és az olvasó között azonban számol egy olyan csendkontextussal, melyben a megszólaló hang hallhatóvá válhat, és „kihangosulva” a környezetéből önmagára irányíthatja a figyelmet. Ezzel szemben a harmadik évezred a hangok/hangzások végtelenített sokaságát hozta létre és kínálja fel az ember számára. A társadalom olyan akusztikus univerzummá (is) vált, amelyben mindenki hangját lehet hallani. Pontosabban nem lehet nem hallani. Mindannyian kiszolgáltatott célpontjai vagyunk a minket (is) megszólítani akaró hangok özönének, egyfajta globális-kozmosz morajlásnak, melyben az egyén a rá irányuló hangok, megszólítások potenciális felvevő felületévé válik. A *bildung*-eszmény korában a *bildung* a társadalmi közösség önértelmezésének és önépítésének természetes kiindulópontja volt. Ha azonban a társadalmi tudat értékrendjében ez az önértelmező, önépítő kíváncsiság már nem jelenik meg, akkor nem is teremődnek elvárások egy ilyen kommunikációra az egyén és a közösség között. Nem érkezik meghívás az önmagát a közösség építő tagjává képző egyén felé. Sőt teljesen másfajta hangok és meghívások érkeznek, olyanok, amelyek az olvasás kulturális attitűdjére mint irreleváns valóságviszonyra tekintenek. Ebben a helyzetben az olvasás esemény képtelen felismerni önmaga érvényességét, hiszen nem tud része lenni a társadalmi dialógus nagy egészének. Nem érkeznek felé

elvárások, meghívások, ajánlások. A dialógusok más közegekben, más értékrendekben, más valóságsíkokon, más ajánlatok feltételrendszerében jönnek létre. És ezek erős meghívások: magas bér ajánlatokat, kitüntető társadalmi presztízst, anyagi érvényesülést, sikert ígérnek. A verseny világból érkező szíréhangok csábítása elemi erővel mozdítja ki az egyént az olvasás idejéből és teréből. Ferenc pápa szerint azonban a világ szíréhangjainak morajló sokféleségében kiszolgáltatottá váló egyén saját „érzelmi bénultságának” is áldozata. Az érzelmi bénultság az önmegvalósítás társadalmának egy olyan válságtünete, melynek legtragikusabb következménye, „hogy kortársaink nagy részét nem fogja el megrendültség Istennel, a teremtéssel, más emberekkel kapcsolatban”. Az arisztotelészi *eleosz* és *phobosz* katarzisteremtő érzelmkomplexuma helyébe lépő érzelmileg semleges, „tárgyalási” logikára és stratégiára építő „lelki szárazság” valójában a teremtett ember sokszínű gazdagságának önfeladása.

A pápai levélből úgy tűnik, hogy az „érzékenyítés kultúrájának” a tréningesemények professzionalizmusába artikulálódó valósága éppen a lélek megmunkálására vált képtelenné. Éppen emiatt lát lehetőséget Ferenc pápa „az olvasási érték” visszanyerésére, hiszen az irodalom olvasásával olyan valódi személyes univerzum teremthető meg, melyben teljes odaadással, megrendültséggel, szinte „észrevétlenül” halljuk és figyeljük valaki másik hangját. Az olvasásban a lélek mindig a másikra nyílik. Azonban ez a kinyílás is igényli az önmagunkon végzett munkát. Az olvasás eseményét, a másikra irányuló megértő kíváncsiságot fel kell szabadítani. Ahogy Maurice Blanchot nagyon pontosan fogalmazta meg: „Ami leginkább fenyegeti az olvasást, az az olvasó valósága, személyisége és szerénytelensége, az a megátalkodottság, amellyel mindenáron meg akarja őrizni önmagát, azal szemben, amit olvas – az, hogy olyan ember akar lenni, aki általában tudja, hogyan kell olvasni.” Az olvasó ember kivonul a világból, felfüggeszti valóságviszonyait, s egy fiktív tér viszonyai közt telepedik meg. Sokszor órákra, félnapokra. A fikció kedvéért, valaki más hangjának kedveléséért megvonja magát az öt körülvevő valóságtól, és egy láthatatlan világ része lesz. Az olvasás az életünk idejét követeli. A cselekvés lehetőségének reális idejét veszi igénybe. Mindig valami helyett olvasunk. Sokszor nehéz döntést jelent az, hogy időt nyerjünk erre a kivonulásra. Az olvasás ideje ezért sajátos idő. Az életünkéből van kimetszve. Az olvasó tehát eltűnik a világból. A szöveg elragadja őt, azaz előállítja az elragadtatottság, megrendültség állapotát, melynek hiányát Ferenc pápa oly kétségbeejtőnek mutatja. Ráadásul az elragadtatott eltűnés mégsem üres időt teremt, hiszen a művel zajló párbeszéd a valóságba visszatérve folytatódik. Belül is és kívül is. Az olvasás befejeztével a mű megmarad, az olvasó eltűnik, ám egyik sem marad érintetlen, hiszen létük az olvasás során összekapcsolódott.

Ferenc pápa éles szemmel mutat rá arra a tipikusan posztmodern hermeneutikai helyzetre, melyben egyének, csoportok, platformok, közösségek létrehozták saját lexikájukat és grammatikájukat, az „önös nyelv bálványait”, amelyekkel bilincsbe zárták az Ige és a Szó szabadságát. „Az irodalmi szó olyan szó, amely mozgásba hozza, szabaddá teszi és megtisztítja a nyelvet: végső soron megnyitja saját további kifejezési és tájékozódási képességeire, befogadóvá teszi Isten Igéjére, amely emberi nyelvbe öltözik.” Napjainkban az önmagukra záruló, egyre inkább párbeszédkép-

telen (kis és nagy) diskurzusok a logosz eredendő létmódját számolják fel azzal, hogy önmagukat az Érvényes Nyelvtan hordozónak kiáltják ki. Ferenc pápa nagyon fontos meglátása, hogy az irodalmi mű nyitott (mindig születésben lévő) nyelvtana az egymást kizáró diskurzusrendekkel szemben az egyik legfontosabb ellenállási erő lehet. Valószínűleg ebből a belátásból fakadt, hogy a pápa, bár eredetileg a papképzésben résztvevők számára írta volna ezt a levelet, végül úgy látta, hogy minden keresztény képzésére is vonatkoztathatók a levélben leírtak. Valóban, az irodalom és az olvasás kérdésköre nem választható le az oktatási-nevelési folyamatról. Fiatalkori tanári tapasztalatait megidézve Ferenc pápa hangsúlyozza, hogy az olvasás öröme csak akkor lehet teljes, ha nem válik kötelességszerűvé: „Semmi sem természetlenebb, mint kötelességérzetből és erőfeszítések árán olvasni valamit, csak azért, mert mások fontosnak tartják.” Az én magyartanári tapasztalatom azt mondhatja, hogy az iskolai oktatásban szükségszerű az olvasás irányítása akár a kötelező olvasmányok számonkérésén keresztül is. Véleményem szerint az irodalom művek hatalmas tengere, mélységgel, magassággal, horizontokkal, világítótornyokkal. Az irodalomtanítás feladata ezek olvasása, a világítótornyok jeleinek értelése, a mélységek bejárása, horizontok felismerése, s ezeken keresztül a művek köré írható dialógusok kiépítése. A kultúra csak közvetítéseken keresztül jut el a befogadóhoz. A tudatosan irányított és felépített olvasáskultúra birtokában, ahogy Ferenc pápa hangsúlyozza, „mindenki megtalálja azokat a könyveket, amelyek kapcsolódnak az életéhez, és igazi társai lehetnek”.

Lapis József

Kritikus,

irodalomtörténész

VÁLASZ A VIGILIA KÖRKÉRDÉSÉRE

Ferenc pápa levelében számomra először is nem annak tartalma – amelyhez irodalommal foglalkozó szakemberként csak valamiféle alapvető egyetértéssel tudok viszonyulni – a lényeges, hanem a kontextusa. Egy levélről van szó, amelyet a katolikus egyház feje és legfőbb papja, Krisztus helytartója írt. Ennek tekintélye és súlya van. Erre oda kell figyelnie a levél címzettjeinek. Hogy ez nyilvánossá lett téve a világ keresztény és nem keresztény odahallgatói számára, az számomra azért fontos elsősorban, mert eredendően nem ilyen értelemben nyilvános levélről van szó. Számomra az üzenet nagymértékben származik abból az aktusból, hogy az eredetileg egyházi szolgálattevők, a papképzésben résztvevők iránymutatásául szolgáló gondolatok mindenki számára hozzáférhetőek lettek. Ebben van egy olyan üzenetérték, mely szerint a levél szerzője fontosnak tartja, hogy a világ közvéleménye tudjon arról, hogy és miért üzent a teológiai képzésben lévők számára: hogy mire van szüksége kifejezetten a (leendő) papoknak – az irodalom segítségével. Ez pedig nem más, mint a nyitottság, a másik és mások hangjának meghallása, a szemlélet tágitása, a világgal történő dialógusban való aktív részvétel.

A felhívás 3. pontjához kapcsolódom itt elsősorban: „Ne felejtjük el, mennyire veszélyes, ha már nem halljuk a másik hangját, aki kérdéseket intéz hozzánk! Nyomban elszigetelődünk, mintegy szellemi »süketség« lesz úrrá rajtunk, amely hátrányosan érinti önmagunkhoz és Istenhez fűződő

viszonyunkat, függetlenül attól, hogy mennyi teológiát vagy pszichológiát tanultunk.” Az irodalom Ferenc pápa olvasatában nem más, mint olyan különleges és egyedi eszköz, amely szinte elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük a világot, amellyel kapcsolatban állunk, jobban értsük magunkat a mindenkori másikhöz fűződő viszonyunkban, és elmélyítsük saját Isten-kapcsolatunkat ebben az összefüggésben. Vályi Nagy Ervin, a 20. század második felének egyik legösszetettebben gondolkodó református teológusa idén kiadott, 1966-ban készített doktori értekezésében (*Az egyház dialogikus lényege*. MRE Doktorok Kollégiuma, 2024) Ferenc pápa sorával hatékonyan párbeszédbe lépő gondolatokat fogalmaz meg. Vályi Nagy szerint ahhoz, hogy a mindenkori dialógus létrejöhessen egyház és világ között – s az igehirdetésnek szükséges táplálkoznia ebből a dialógusból is –, „a kor szószólóit” – művészeit, költőit, filozófiai gondolkodóit hasznos és kell megismernünk, hogy az ő közvetítésükben megismerjük és megértsük az embert. „Náluk derül ki, miről is szól valójában a világ; ők nemcsak jegyzik a napi eseményeket vagy a »világtörténelmet«, hanem a lényegyet mutatják meg: mi az, amitől a ma embere úgy érzi, hogy megszólítja, hajtja és meghatározza, *hogyan* reagál a világ önfejlesztő, egységesítő tendenciáira. Náluk *az* az ember is szóhoz jut, aki történelmi korától meggyötörve szótlanná vált, elnémult. Az idegenek és közömbösek, az alkalmazkodók és kívülről irányítottak, vagy bármi is legyen a nevük, akik elérhetetlenek bármilyen vallásos válasz számára, mert »metafizikai« kérdések nélkül léteznek, ők azok, akik kérdéses voltukban itt szóba kerülnek. *A világról* van itt szó, azaz az emberről, a történeti ideje által meghatározott emberről. *Erre* a világra vonatkozik az »egyház« alapvető eseménye, *ezt* az embert kell Istentől megszólítottak tekintenünk” (55.). A világ és az ember – művészen keresztül közvetített – megértése nélkül az egyházi szolgálat – Krisztus ügyének szolgálata – nem hatékony. Mi több: célt téveszthet. „A művészi és költői alkotás lényegi vonása [...], hogy mindenekelőtt nem azt hirdeti kortársainak, mi legyen, hanem azt próbálja meg felmutatni, ahogyan vannak. A művész és költő hivatása nem az, hogy megmondja az embereknek, *mivé legyenek*, hanem az a nehéz feladata, hogy segítsen kifejezni azt, hogy *kik valójában*” (61.). Az irodalom azt közvetíti, azt jeleníti meg, azt teszi megérthető valósággá, ahogyan létezik a kortárs világ – Ferenc pápa szavaival, ahogyan a másik hangja megszólal. „Ezzel nem azt mondjuk, hogy az Isten ismeretének feltétele az ember előzetes, autonóm megismerése, hanem hogy Jézus Krisztus Istene mindaddig ismeretlen marad, míg nem az emberrel, a maga valóságában létező emberrel kapcsolatban értjük meg” – fogalmaz Vályi Nagy (42.). Mind a katolikus egyházfő kortárs levelében, mind a református teológus bő fél századdal korábbi dolgozatában hangsúlyos egyfelől az, hogy szembesülünk valamiféle metafizikai érzéketlenséggel, „érzelmi bénultsággal” – és mindkettőben hangsúlyos, hogy *éppen ezért* fontos megértenünk az adott kor emberének állapotát; nem pedig elzárkózni előle, elutasítani, vagy akár megítélni azt. A kontextus, amelyre utaltam, ezért lényeges: míg Vályi Nagy az igehirdetés élő valósága szempontjából fogalmazza meg gondolatait, Ferenc pápa a leendő papok számára ad esszenciális feladatot azzal, hogy az irodalomról beszél.

A 4. pontban szereplő, a nyelvre vonatkozó sorok pedig egy kortárs református író, teológiai gondolkodó, Visky András erőteljes szavaival csengenek

egybe, aki az Élő Ige Évének záró rendezvényén, az Élő Ige Napján, október 26-án beszélt arról, hogy egyházi megújulás nem következhet be addig, amíg ugyanazon nyelv, ugyanazon szavak csapdájában vergődünk, mint az utóbbi évszázadokban bármikor; egy új nyelvre van szükség ahhoz, hogy új rendszert építhessünk. Nem véletlen, hogy egy író fogalmazza meg ezt a szempontot. Más nyelvet lehet tanulni az irodalmi gondolkodásból. Ferenc pápa levelében tartalmi értelemben számomra ezek a legfontosabb és legnagyobb hatású sorok: „Az irodalom segítséget nyújt [...] abban, hogy [az ember] leszámoljon a hibás módon önelégült, statikusan konvencionális, önös nyelv bálványával, amelyek időnként még egyházi beszédmódunkat is beszennyezik, mert bilincsek közé zárják az Ige, a Szó szabadságát. Az irodalmi szó olyan szó, amely mozgásba hozza, szabaddá teszi és megtisztítja a nyelvet”.

A másik, az idegen megértése; a világ és önmagunk jobb értése; párbeszédbe lépés a világgal; egy más megszólalás, más nyelv felszabadító, vitalizáló, erőteljes hatása. Mínderre szüksége van korunk keresztény egyházainak – és mindebben olyan segítséget nyújt az irodalmi nyelv közvetítőrendszere, amelyről vétek volna lemondani.

Lukács Flóra

Költő

KÜLVILÁG, BELVILÁG

Valaki másnak a hangját hallani számomra leginkább azt a belső hangot jelenti, amelyből kifelé legtöbbször alig hallatszik valami. Az elmúlt évben láttam Wim Wenders lenyűgöző *Tökéletes napok* című filmjét, Reigl Judit Kiscelli Múzeumban és a Múcsarnokban kiállított képeit, Kulka János *Halál Velencében* feldolgozását, egyszemélyes performanszát, újranéztem Tarr Béla és Tarkovszkij filmjeit (most először mozivászonon és nem laptop-képernyőn). Olvastam újjörög költők érzelmi, zsigerileg ható verseit, az Áthosz-hegyen járt férfiak útinaplóit, sok egyéb mellett, és azért említtem most ezeket, mert van bennük valami közös. Mind-mind vallomások belvilág és külvilág határáról. Monstruózus képek, morajló monológok, töredékes párbeszéddek, cserépdarabok, emlékjelek, amelyek újra eszembe juttatták, miért is fordultam kamaszként az irodalom felé, mi vonzott benne igazán, és hogy miért szerettem befogadóként a filmet és a képzőművészetet. Mert akkor is, most is az érdekel igazán, amit El Kazovszkij a Rádai Eszter készítette 2008-as interjúbán úgy fogalmazott meg, hogy *az emberben zajló rettenet, amiből semmi nem látszik*. Az ember érdekel, és az olvasás módot adott rá, hogy olyan mélységekig merüljek egy másik lény tudatába, érzelmi világába, életébe, ami semmilyen más formában nem lehetséges. Nem is igazán az a fontos, hogy a másik kicsoda, én ki vagyok, az ÉN – az mindig valaki más, ahogy Arthur Rimbaud írja, de hogy mit érez, mit gondol, mi gyötri belülről, mi mozgatja, az borzasztóan izgat.

Ma egyre konkrétabb, egyre szűkebb identitáskonstrukciókat hozunk létre, és ezek amennyire felszabadítóan is képesek hatni, be is zárnak, ha bélyegekké, címkékké válnak, az embereket, a személyiségeket dolgokká redukálják, degradálják. Mindig azok az alkotók vonzóttak és olyan művek szereplői érdekeltek, akik mint Bahtyin írja Dosztojevszkij hőse-

íról: ádázul rúgkapálnak, valahányszor más emberek szájából hallják személyiségük efféle meghatározását, még módjuk van belsőleg túlnőni önmagukon, és módjukban áll bármely reájuk vonatkozó, őket külsővé-idegenné és befejezetté tevő determinációt hazugsággá tenni. Mert azok a szerzők, akik *az eleven embert a kívülről szemlélődő és lekerekítő tudat élettelen objektumává átalakítják* számomra mindig idegenek voltak, azok a regények, amelyek szereplői pusztán egy eszmét, egy ideológiát, egy társadalmi osztályt képviseltek és nem az énné a sokféleségét, a körülvevő világgal történő ütközéseit, azok taszítottak.

Őszintén szólva, *valaki más hangját* szeretem hallgatni írás közben is, dalokat, interjúkat, beszélgetéseket és sokszor elég egy gondolatfutam, egy szó, aminek akár nem is a jelentése, de a hangzása elindít bennem valamit és abból születnek versek, szövegrészletek. Szintén Rimbaud: *Előttem nyilvánvaló: külön személyként vagyok jelen gondolataim kibomlásánál: nézem, hallok őket: húzok egyet a vonóval: a szimfónia a mélyben kezd mozdulni, vagy egyetlen szökkenéssel kiperdül a szívre.* Hiszek abban, hogy ezek a gondolatok nem a semmiből születnek, hanem akkor, ha párbeszédbe lépünk más emberekkel, alkotásokkal és megadjuk annak a lehetőségét, hogy gondolataik, szavaik, cselekedeteik újraakerezessék, formálják, alakítsák, roncsolják azt, akik vagyunk.

Mindenki megtalálja azokat a könyveket, amelyek kapcsolódnak az életéhez, és igazi társai lehetnek. Semmi sem természetlenebb, mint kötelességérzetből és erőfeszítések árán olvasni valamit, csak azért, mert mások fontosnak tartják. Nem – nyitottan, meglepetésre készen, rugalmasan kell megkeresnünk, mit olvassunk. Azt gondolom, hogy ezek a legvitathatóbb mondatok a pápai levélből. Az oka pedig ennek az, hogy ha minden elérhető, akkor tulajdonképpen semmi sem érhető el, hogy a miriád szövegből főleg gyerekként, kamaszként megtaláld azokat a szerzőket, akik hozzád szólnak, ahhoz igenis segítség kell. Itt most nem merülnék el a közoktatás mindenki által ismert és tapasztalt problémáiban, az évtizedek óta alig változó kötelező olvasmányok listájában és abban, hogy kortárs irodalommal lényegében tizenkét év alatt a legtöbb iskolában nem találkoznak a diákok. Nem háritánám azonban ezt a feladatot kizárólag az iskolákra, a tanárookra. Egy szülő, egy barát, de – bővítve a kört – akár egy a gyerek, a kamasz számra jelentős író, költő, zenész vagy youtuber által a közösségi média felületein ajánlott olvasmányok már elindíthatják a fiatalabbakat is egy úton, segítséget és kapaszkodót adhatnak. (Azt, hogy erre igény van, alátámasztja valamelyest az is, hogy egyre több olvasókör, olvasást népszerűsítő csatorna, íróműhely alakul.) Nem mondom nagy újdonságot azzal, ha azt állítom, a kamaszokban olvasott első művek akár egy életre is elkísérhetnek, meghatározóbbak lehetnek minden azt követő műnél. Tudom, milyen elementárisan hatott rám akkor Nadas Péter *Emlékiratok könyve*, Arthur Rimbaud költészete mennyire felszabadított, vagy a *Látáscsapda*, ami az El Kazovszkijjal készült beszélgetéseket tartalmazza. Az idézet azon részével viszont messzemenőig egyetértek, hogy ha olyan szöveget olvasol, amihez közöd van, amit a magadénak érzel, amihez kapcsolódnál tudsz, az rengeteget tud segíteni abban, hogy legyenek szavaid, fogalmaid, képeid arra, hogy kifejezd magad, képes legyél artiku-

látni a benned zajló folyamatokat, *kibontakoztasd magad a nyelv szabad aktusaiban*, ami – amellet, hogy iszonyú erőt tud adni – a mélyebb emberi kapcsolatok kialakításának a lehetőségét is megadhatja.

M. Nagy Miklós

Műfordító, szerkesztő

A PÁPÁNÁL SZIGORÚBBAN

Magam is csodálkozom: én – agnosztikus liberálisként – szigorúbb leszek a pápánál?

A gondolatairól – főképp arról, hogy „a könyvolvasó ember bizonyos szempontból újraírja a művet”, „új világot alkot” stb. – a skolasztikus filozófusok úgynevezett univerzália-vitája jut eszembe. Csak itt nem az a kérdés, hogy az „egyetemes fogalmaknak” van-e reális létük, valóság-értékük, illetve hogy, *horribile dictu*, Istennek van-e, lehet-e, mármint a konkrét anyagi-szellemi megtestesüléseitől független, netán személyes létezése, vagy Ő csak panteista módon afféle sokasággá-oldódott elvont Egy(ség) lehet, ha lehet egyáltalán bármi, hanem az, hogy akkor létezik-e mégiscsak az irodalmi mű, mármint önmagában, mint afféle idea, amely felé az episztemológus olvasónak (még ha nem is tudja ezt magáról) legalábbis törekednie kell; vagy ösztönösen törekszik (mármint a jó olvasó).

Tegyük fel, hogy igen, létezik, s hogy az irodalmi műnek van olyan világa (s az írónak olyan határozott intenciója), amelyet inkább – vagy először is – empatikusan megismernünk kell(ene), mintsem a segítségével avagy az ihletésére valami saját „új világot alkotni”. Igen, de akkor mi is az a világ? Az írói intenció teljessége? Nyilván nem, hiszen a művész – a jó művész – gyakran kitarja magát a befogadónak (bár, hadd tegyem hozzá: lehet a jó művész diktátor is), valósággal provokálja az értelmezést: ahogy az Isten a teremtés végtelen változatosságán, úgy a mű az olvasatok meghökkentő sokféleségén ismeri meg és teljesíti ki magát: „kiágyazódik”, bábból lepke lesz.

De jó-e ez a metafora? Nem túl általános-e – s emiatt hamis? És gyakran nem épp az ellenkezője történik-e? Azaz hogy a művet az olvasat – a rossz olvasó! – cikázó lepkéből rút bábbá változtatja, a saját egójának kemény kintintokjába szuszakolva valamilyen „message”-dzzel, eszmével, tanulsággal. Egyáltalán rá lehet-e bízni az olvasóra az értelmezést? Vagy az az irodalomtudomány felkent papjainak a dolga? Mert az értelmezésnek, mint tudjuk, vannak határai.

Ezzel nyilván Umberto Ecót idéztem meg, mert ide kívánczik akkor is, ha, gondolom, e cikk szinte valamennyi olvasója tudja (valamilyen felszínes tudással többnyire, homályos olvasmányemlékként, mint ahogyan én is), hogy a Ferenc pápa által fölvetett gondolat elég régi: részben Eco 1962-ben megjelent, *A nyitott mű* című könyvének köszönhetően lett az esztétikai gondolkodás termékeny közhelye – mármint, kicsit leegyszerűsítve, az, hogy egy műalkotás annyi változatban létezik, amennyi befogadói aktus vagy értelmezés (irodalmi mű esetén olvasat) kapcsolódik hozzá. S aztán Eco 1990-ben megírta az *Értelmezés határai* című tanulmányát, amely az addigra klasszikussá vált könyvének fő gondolatát azzal egészítette ki, hogy bár értelmezés végtelen számú lehet, de nem mindegyik legitim. Azaz vannak viccesen buta, rossz, hamis, sőt erkölcstelen vagy erkölcsileg vak értelmezések is.

Ha most újraolvasnám Ecót, nyilván találnék a könyveiben valami választ a kérdésekre, amelyeket Ferenc pápa gondolatai ébresztettek bennem – de (most egy kicsit mégiscsak egyetértve vele; bár micsoda hübrisz ez: hogy kegyeskedek egyetérteni a pápával!) mégiscsak jobb, ha nem a nagy tekintélyek gondolatait veszem kölcsön, hanem anélkül próbálom – próbáljuk – végiggondolni a nagy kérdéseket. Például azt, hogy akkor valójában létezik-e az irodalmi mű mint valami idea, melynek megértésére törekednünk kell. De hadd tegyem hozzá rögtön: Eco mégiscsak tekintély nekem – nagyobb tekintély, mint a pápa. Jóllehet őt különben csodálom: valami derűs, jó dolognak érzem ebben a hanyatló világban; de hát nem vagyok keresztény. Szóval Eco könyveit valamikor olvastam, sokat alakított ő a gondolkodásomon – s azt hiszem, némi tekintélytisztelő és a nagy elmék gondolatainak felhasználása és továbbgondolása nélkül aligha lehet érdemben beszélni, mondjuk, az irodalomról.

Az biztos szerintem, hogy bármilyen szabadságot adunk, mármint elméletileg, az olvasónak – aki különben úgyis szabad, és azt gondol, amit akar, de mi (bár ugyan ki az a „mi”?) gondolhatjuk, hogy butaságot vagy akár gonosz gondolatot gondol –, azért mégsem lehet (vagy lenne szabad) eltekinteni az írói intenciótól. És az írói intenció most elsősorban nem azt értem, hogy milyen „nagy gondolatot” közvetít Ő, az Író Úr, hanem az eszközeit, mondjuk, a mű finom motívumrendszerét, amellyel, ha úgy tetszik, belakható világot teremt nekünk. Hogy egy példát is mondjak: a *Háború és béke* esetén fontos, hogy az olvasó felfogja Tolsztoj „nagy” gondolatát, miszerint a történelem menetét nem a nagy emberek, nem a Napóleonok szabják meg (s persze vitatkozhat is vele, mert miért ne gondolhatná ezt másképp?), vagy hogy a kifürkészhetetlennek tetsző történelmi események mögött van valamilyen isteni elképzelés (ezzel is vitatkozhat, ha épp ateista vagy agnosztikus), de még fontosabb, hogy a regényben zajló nagy pszichológiai drámákat és az azok ábrázolására szolgáló finom művészi eszközöket érezze, igyekezzen érezni, érteni, tegyen érte egy kis erőfeszítést – vagy ez túl nagy kérés?

Ez a kis írás, már a terjedelme folytán is, inkább csak felvet, mintsem megválaszol bizonyos kérdéseket, de végül azért igyekszem dióhéjban megfogalmazni berzenkedésem okát. Mert igen, berzenkedtem magamban: ennyire azért nem lehet liberális egy pápa! – hogy mindenki olyan világot alkosson magának, amelyet csak akar? Hova jutnánk akkor? Mi ez a szélsőséges individualizmus? Hát már ekkora egókultúrában élünk, hogy a pápa is ilyeneket mond? Amit csak az árnyal, hogy Ferenc pápa szavai szerint azért kell ez, hogy a gondolatok és a nyelv szabad s ugyanakkor empatikus áramlása révén Istenhez közelebb kerüljünk. Ez például tetszett: ebben mégiscsak van valami, ami túlmutat az egón, a vak dión, amibe be vagyunk zárva, s amibe, az egónak ebbe a vakdiós szabadságába, ah, de beleundorodtunk.

Szóval, dióhéjban: úgy gondolom, ha igazi irodalmat, nagy művet olvassunk (s gondolom, erről beszél a pápa is, és nem arra biztat minket, hogy olvassunk akármit és gondoljunk akármiről akármit), akkor mégiscsak annak a nagy művet alkotó különleges elmének a működését kell megismernünk, amennyire ez lehetséges: ez az, ami segít, hogy empatikusabbak legyünk, és nem az értelmezés és a sajátvilág-teremtés végtelen szabadsága.

Ferenc pápa Borgest is említi, s erről jut eszembe, hogy szerinte a világ is egy könyv. Ennek a könyvnek a megismerése, értelmezése egyszerre szabad és szigorúan korlátozott. Lehet azt mondani, és talán igaz is, hogy annyi világertelmezés van, amennyi gondolkodó ember (bár ez is nagy kérdés: hogy mekkora a ténylegesen gondolkodó emberek aránya), de mégiscsak létezik valami konvergencia legalább az azonos – tudományos, keresztény, buddhista, szinkretista stb. – világnézetű értelmezésekben: azaz talán, talán – bár már, úgy tetszik, kevés időnk maradt erre – progresszív módon közeledünk egy teljesebb és hitelesebb világmegismerés felé – ahogy egy különleges elme által alkotott nagy irodalmi művet is idővel, közösen, egymás értelmezéseire empatikusan reagálva, gazdagabb – teljesebb? a zseniális művész intencióit jobban tükröző? – módon tudunk értelmezni.

Még egy utolsó gondolat: ha a világ egy könyv, amit meg akarunk ismereni, akkor alighanem jogosan lehet érvelni amellett, hogy ez a megismerés progresszív, és nem fér bele minden olvasat: például nem fér bele az, hogy a világ úgy jött létre, hogy Zeusz felvágta Kronosz hasát stb., vagy hogy Isten hat nap alatt teremtette a világot, s a hetedik napon megpihent stb. (bár ezt természetesen allegóriaként lehet, sőt – ma már – kell értelmezni): és az is elég bajosan fér bele, hogy Isten mindenható és jóságos teremtményként létrehozta az életet – miközben sok százmillió év kellett hozzá, hogy az evolúció akár csak az első egysejtűeket megteremtse. A neotomisták – például Teilhard de Chardin – gondolatai az evolúció és a kereszténység összebékítéséről ennek az isteni – vagy túlságosan is emberi? – progresszív önmegismerésről legitimek, azaz értelmesek, gondolatébresztők, vitathatók ma is. De hogy minden értelmezés – minden „saját világ” (az is, amiben létezik például pokol) – ugyanolyan legitim lenne? Vagy bármilyen „szent” szöveg – a Biblia vagy a Korán – szó szerinti, fundamentalista értelmezése épp olyan érvényes? Hát, az nem. Nem. Nem. Nem. Még ha nem is tudom, most kivel is vitatkozom. Mert hogy nem Ferenc pápával, az biztos.

Madocsaí Bea

Rádiós újságíró

AZ IRODALOM ÉS ÉN

Szinte látom magunkat: a sezlónon ülünk, édesapám közepén, kétfelől ketten-ketten mi, gyerekek, négy-, öt-, hét-, nyolcévesek. Hallgatjuk a felolvasást. Szívom magamba a szavak ritmusát, dallamát, még ha nem is minden kifejezést értek, nem számít, mivel sokkal fontosabb édesapánk hangja, dohányos illata, lélegzetvételének üteme, szívének lüktetése, hiszen egészen hozzá simulva adom át magam a pillanatnak. A könyv, amit kezében tart, még az ő diákkorából való példány: Arany János: *Toldi*. Csoda-e, hogy amikor már ismertem a betűket és rákaptam az olvasásra, Arany-balladákkal aludtam el? Családi legendáriumunk őrizte meg az iskolaérettségi orvosi vizsgálaton történeteket, amikor a „fizikai alkalmasság” felmérése után Gorove doktor bácsi megkérdezte, tudnék-e mondani neki egy verset, belefogtam: „Ágnes asszony a patakban / Fehér lepedőjét mossa...” S egy évtizeddel később a Toldy Gimnáziumban épp az Arany-balladák kapcsán jegyzem föl Freisinger tanár úr szavait: „a bűn önmagában hordja büntetését”. Ez a kamasz-lelkemben elraktározott gondolat segít, hogy sose gondoljak Istenre úgy, mint aki azt lesi, hogyan to-

rolja meg a hibás cselekedeteket, öklével mikor sújtson le az elkövetőkre. Miért is tenné, az ember elbánik saját magával! Különben is: „Ő nem az a véres Isten: / az a véres Isten nincsen” (Babits).

Bár a televíziózás kezdetétől volt készülékünk, semmit nem engedtek nekünk megnézni, ami nem volt az életkorunknak megfelelő, így a krimiket sem. Ez bölcs korlátozás volt, mivel amúgy is igen félős kislány voltam. Móricz elbeszéléseiben azonban borzongva olvastam szörnyű gyilkosságokról. Hogy a rémtettek elkövetőit árnyaltan ítéljem meg, talán épp ezekből a művekből kezdtem megtanulni. Hogyan is lehetne irgalom nélkül tekinteni a háború borzalmaitól elborult elméjű fiatal katonára, a megélhetésért küszködő férjre, édesapára, aki két kislány meggyilkolása után a bölcsőben felriadó csecsemő szájába véres kezével visszateszi a cumit, hogy ne sírjon? A szegények szenvedésének megértését Móra Ferenc művei nem akkor segítették, amikor azokat kötelező olvasmányként – túl korán – olvastatták velünk, hanem később, amikor már nemcsak részvétet tudtam érezni, hanem valódi kompassiót a kiszolgáltatottak, nyomorúságban élők, elutasítottak iránt.

A regények lehetőséget adnak, hogy mások szemével lássak egy-egy helyzetet. Szívesen rákiabálnék Kárász Nellire az *Iszonyból* (Németh László), mielőtt „belesodródna” a házasságba, és annyira viszolyogna a testi kapcsolattól a férjével, hogy végül egy szerencsétlen pillanatban kioltja annak életét: ne engedje, hogy a környezete nyomást gyakoroljon rá, és ne akarjon külső elvárásoknak megfelelni. Nellik azóta valóban vannak az életemben, akik nem tudnak kívülről tekinteni a saját helyzetükre. Hogy megértsem őket, az ő szemszögükből kell nézmem, ami velük történt.

Egyetemi éveim során élvezettel olvastam a drámákat. A művek képzelettel színpadán keltek életre. Miller, Dürrenmatt... A párbeszédekben érzelmek, játszmák, félreértések: a szereplők számára láthatatlanul vagyok ott életük egyik-másik jelenetében, hogy megértsem, mi munkál bennük. És Ibsen műveiből rádöbbenjek, hogy óvatosnak kell lenni az igazság kimondásával. Mert olykor úgy működik egy családi rendszer, hogy ha senki nem beszél arról, ami a mélyben meghúzódik, amiről talán maguk sem tudják, miért nyomasztó, és a hallgatásban látják a mindennapok folytatásának egyetlen lehetőségét; ilyenkor megjelenik a vendég, a rég nem látott rokon vagy barát, és leleplezi a hazugságot, rányitja a szemüket az elviselhetetlen valóságra. Fontos felismerés volt számomra, hogy nem az igazság feltárásával van a baj, hanem hogy az érkező nem számol azzal, ezek az emberek olyasvalamivel kénytelenek szembesülni, amire nem állnak készen. Az életüket már nem folytathatják úgy, mint ha nem tudnák azt, amiről eddig nem vettek tudomást, de képtelenek az igazság fényében átalakítani a kapcsolataikat. A helyzetből segítségnyújtás nélkül kísértáló látogató pedig talán nem is tudja, mekkora károkat hagy maga után.

A kívülről megtanult versek akkor kaptak nagyobb szerepet, amikor az élet úgy hozta, hogy külföldre kerültem – akkor azt hittem, örökre. Milyen jó, hogy húgommal versengve tanultunk verseket, nehogy egyikünk kevesebbet tudjon, mint a másik. Arany, Babits, Ady, József Attila, Pilinszky versei zengtek bennem, bármikor fennhangon tudtam mondani ezeket, amikor magyar szóra vágytam. És igen, hálát adtam Istennek gyönyörű

anyanyelvünkért és a költőkért, akik csodálatosan szavakba tudták önteni mindazt, ami alig csak sejtésként kavargog bennem.

A Szentírás sorai, mondatai is akkor válnak igazán belsővé, ha fejből (pontosabban „szívből”, ahogy a franciák mondják a „kívülről”-t) tudjuk azokat. Átjárja az elménket, lelkünket, egész valónkat. És átalakít, mert az Ige élő és ható. Az ihlet valahogyan a természetfelettiből fakad. Sokan Isten szépségét a zenén, egy-egy festményen, szobron vagy a természet gyönyörűségén keresztül fedezik fel. Számomra a természetfelettit a szavakból álló műalkotások tükrözik.

A ritmusból, dallamból, rímekből, varázslatból bőven tudtam juttatni a gyerekeimnek is Weöres Sándor jóvoltából. „Amikor paripám ballag, / Odanéz valahány csillag, / Amikor paripám táncol, / Odanéz a nap is százszor.”

Ahogy öregszem, még meg is tudom könnyezni egy-egy sor gyönyörűségét. S olykor váratlanul felötlik bennem egy-egy verssor, és szétárad a lelkemben: „Mert nincs meg a kincs, mire vágytam, / A kincs, amiért porig égtem” (Kosztolányi); „Inkább egyenek meg a férgek, / Minthogy a férget megegyem” (Karinthy Frigyes); „Hozzám már hűtlen lettek a szavak” (Babits); „Az Isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot” (József Attila).

Mártonffy

Marcell

Teológus,

irodalomtörténész

A SZINTÉZIS ÉRVÉNYE ÉS MELANKÓLIÁJA

Ferenc pápa 2024 augusztusában közzétett (nem mellesleg üdítően olvasmányos) gondolatmenete a legáltalánosabban vett szépirodalom áldásairól talán már témájánál fogva is megengedi, hogy nyelvi és retorikai különössége felől közelítsünk hozzá. Rögtön a második pont mintegy öntükröző és játékoságot sem nélkülöző módon villantja fel lassan múló, belátást érlelő nyarak hangulatát és prousti emlékezetét – talán az idős pápa kontúrját is, amint kezében „egy jó könyvvel” maga is „nyugalmat talál”. Igaz, esetében nem lehet szó „a vakáció unalmáról”, kivált nem „elhagyott városnegyedek forróságában és magányában” (*Ferenc pápa levele az irodalom jelentőségéről a képzésben*,²), abban viszont biztosak lehetünk, hogy az irodalom kedvelőjeként, sőt, egykori irodalomtanárként (vö. 7.) valóban elgondolkodott a „regények és versek értékéről”. Nyilván alapos megfontolás után jutott arra a következtetésre, hogy a képzés, közelebbről a „papképzés” valódi értelme „a személyi érlelődés útjának” szabaddá tétele (vö. 1. és 14.), és aligha kétséges, hogy a keresztény spiritualitás, a hit és az olvasás mélyebb összefüggéseit is igyekezett megragadni. Kevésbé valószínű, hogy a nagy terheket hordozó, noha erején felül aktív pápa számtalan napi teendője mellett irodalomtudományi stúdiumokban is alámerült volna, hogy azután tanító iratban rögzítse búvárkodásának eredményét. A szövegben szemléletmást jelen van valamely tudós *ghost-writer*, ám akárki legyen is filológiai értelemben a szerző, Ferenc lelkéből beszél. Bátran kijelenthető, hogy a levél alapgesztusa, egy hagyományosan alárendelő, „ancilláris” viszony megkérdőjelezése, az irodalom, s tágabban a kultúra mint szolgálóleány felszabadítása – a *Gaudium et Spes* kezdetű zsinati konstitúció nyomdokain – beláthatatlan távlatot nyit.

Híszen korlátozhatatlan sugallatával és minden kategoriális szűkítésnek ellenálló látóhatárával maga az irodalom válik benne *locus teologicusszá*, a hit és a gondolkodás, az emberismeret és a teremtett világ mélységeit feltáró tapasztalat hiteles forrásává, mondhatni a teológiai reflexió antropológiai feltételrendszerének megkerülhetetlen összetevőjévé. Sokatmondó, hogy az írás szerzője a tradíció – a szentírási kinyilatkoztatás és a szekuláris megértés között zajló párbeszéd folyamat – korai történeti stádiumához fordul vissza, amikor előképet keres mondandójához: a 4. században élt Nagy Szent Baszileiosz fiatalokhoz intézett intelméből a klasszikusok olvasásának üdvös hatására vonatkozó részt emeli ki. A pogány irodalom a „kívülállók” szavát hozza közel, és épp idegenségének befogadása válik a keresztény művelődés vándorútján olyan eledellé, amely egyaránt táplálja a szent tudományok *logosát*, valamint az erkölcs és az aszkézis *praxisát* ⁽¹¹⁾. Ennél is lényegesebb azonban, hogy nem a felismert azonosságok, hanem a művek saját hangjában megszólaló *más* (a mindenkori másik és az egészen Más) az, ami az olvasás poétikai tapasztalatát a hit megértésének médiumává teszi. „Borges arra figyelmeztette tanítványait”, olvassuk, „hogy eleinte talán keveset értenek majd abból, amit olvasnak, de mindenképpen »valaki [más] hangját« [*la voce di qualcuno*] fogják majd hallani” ⁽²⁰⁾. Az ismeretlen műalkotás messze többet hordoz a bevezetésben vázolt tartalmas kikapcsolódás élményénél vagy, előrehaladván, a bővebb szókinccs és a csiszoltabb intelligencia, az elevenebb képzelet és az edzettebb koncentrációs képesség, a nagyobb fokú kreativitás és a jótékony feszültségoldás ígéreténél ^(vö. 16).

Az önmagukban is tanulságos lélektani szempontok felsorolását, egyfajta olvasásterápiái útmutatót követően hirtelen mélyülni, helyenként örvényleni kezd a szöveg: az „irodalmi szó olyan szó, amely mozgásba hozza, felszabadítja és megtisztítja a nyelvet” ⁽⁴²⁾ – vajon nélküle milyen a hitről való gondolkodás? Ráadásul az irodalom mint emberi szó „felbontathatlan szakramentális kapcsolatban van az isteni szóval” ⁽⁴⁴⁾ – mintha Pilinszkyt hallanánk. Amikor „a megértés lassúságára nevel” ⁽³⁹⁾, óhatatlanul az isteni nézőpont szuverenitásának védelmezőjévé is válik. Elhamarkodott ítékezés helyett „szakadatlan figyelemre” ösztönöz, óva int attól, hogy elvont képletté silányítsuk „a világ és az emberi lény misztériumát” ^(vö. 40). Az irodalom szövegtengerében ott morajlik minden kérdés, minden gondolat és sugallat, amely szót kér magának a létezésünk jelentéséről és értelméről, drámájáról és örömről folytatott végtelen beszélgetésben. Minél inkább megterheli a hit beszédét a megfellebbezhetetlen igazság tudata, annál inkább kiszorulnak belőle az árnyalatok: elhalkul, s végül elhallgat a polifónia, megszűnik a halk zengés, amelyben és amelyen keresztül a tapasztalás szavakon túli többlete hírt adhat magáról. A levél mindezt szigorúbb teológiai keretbe is foglalja: az irodalom segítségünkre lehet abban, hogy ne tévesszük szem elől „Jézus Krisztus testét, amely szenvedélyekből és érzelmekből, érzésekből és konkrét történetekből áll, kezekből, amelyek megérintenek és gyógyítanak, tekintetekből, amelyek szabaddá tesznek és vigasztalnak, vendégszeretetből és bűnbocsánatból, felháborodásból és rendíthetetlen bátorságból, egyszóval szeretetből” ⁽¹⁴⁾.

Miközben őszinte és indokolt lelkesedéssel tűnődhetünk el a dokumentum megannyi emlékezetes észrevételén és az ezeket megvilágító idézeteken (részben olyan szerzőktől, akik nem tartoznak a katolikusnak

tekinthető irodalomhoz, de a nézőpont mesteri megfordítása nyomán ők azok, akik a középpont felé invitálnak), nehéz elhessenetünk a kérdést: lehet-e egyáltalán hatása a pápa meglepően eredeti kezdeményezésének? Akik régóta hozzá hasonlóan gondolkodnak, méltán örvendhetnek annak, hogy a katolikus egyház egy fontos kérdésben immár tanítóhivatali nyomatékkal is előbbre gördítette dialógusát a modern és a posztmodern tudásformákkal. De milyen út vezet vajon a megrendítően nagylelkű látomástól az eleven tapasztalatig a megkésettiség korszakában, amikor a humanista műveltségismerő és a világirodalom kínálatába belefeledkező olvasó ugyanolyan szórványos alkotóeleme csupán a kulturális összképnek, mint amilyen fiktív vonásokat hordoz az ismereteit Celan vagy Borges alkotásain átszűrő papnövendék alakja? Napjainkban mintha másfajta identitásképleteknek volna nagyobb hivatásmozgósító ereje. Megállítható-e az egyházi hagyomány dekulturációja, és ha igen, milyen intézményi és közösségi környezetben? Mindenesetre a nyitott kérdések közepette Ferenc pápa (szelleme) mások mellett egy nagy hittudóst is idéz, akire biztonsággal hagyatkozhat. Karl Rahner szerint egyedül a szentírási ige és a költői szó kölcsönössége „válthatja meg némaságából azt, ami a valóság mélyén, még kimondatlanul, Istenre utal” (25).

Nacsinák Gergely
András

Ortodox pap, teológus

A SZÓ FELTÁMASZTÁSA

„Az irodalom segítséget nyújt az olvasónak abban, hogy leszámoljon a hibás módon önelégült, statikusan konvencionális, önös nyelv bálványaival, amelyek időnként még egyházi beszédmódunkat is beszennyeznek, mert bilincsek közé zárják az Ige, a Szó szabadságát. Az irodalmi szó olyan szó, amely mozgásba hozza, szabaddá teszi és megtisztítja a nyelvet: végső soron megnyitja saját további kifejezési és tájékozódási képességeire, befogadóvá teszi Isten Igéjére, amely emberi nyelvbe öltözik, de nem akkor, ha az emberi nyelv már végérvényes és tökéletes tudás birtokában véli magát, hanem ha virrasztva figyel és várakozik arra, aki eljön, hogy »mindent újraalkosson«” (42. pont).

A fent idézett szöveg szerint „az irodalom mozgásba hozza, szabaddá teszi és megtisztítja a nyelvet”, mert máskülönben annak hétköznapi használata során hajlamosak vagyunk azt „statikusan konvencionális”, „önelégült és önös” módon használni, így szorítva korlátok közé „a Szó szabadságát”. A kép egy megkérgesedett, megkövült, paralitikus nyelvhasználatot idéz: olyan viszonyulást a szóhoz, amely sablonos, rutinszerű, tehát mindenekelelt: személytelen – vagy legalábbis elszemélytelenedő. Egy tetszhalott nyelvet, amely benuultságában engedi, hogy betokosodjon, és így, megfosztva az eleve ségtől, mozgástól, végső soron képtelenné válik arra, ami pedig belső lényege volna: a szabad cirkulálásra személy és személy között (szándékosan nem azt írom: ember és ember közt, hiszen nem csupán erről van szó), amely mozgást csak a semmitmondó „kommunikáció” névvel szoktunk illetni. Pedig a megszokás iszaprétege alatt ott szunnyad az eredeti értelem: a *communio*, a közösség, a közösségre lépés, a kapcsolat lehetősége. Eszerint az irodalom, minthogy nem veti alá magát ennek a megállapodott nyelvhasználatnak, elég szabadon

viszonyul még a szóhoz ahhoz, hogy képes legyen „megmozdítani” az autarkia béklyójában vergődő, egyre kommunikáció-képtelenebb megszólalást, új teret adva neki: egy könyv, egy vers, egy regény terét, ahol mintegy virgoncan és fickándozva magára eszmélhet, visszatérhet önmaga eredeti képességeihez és távlataihoz. Ez szép. Érdekes belegondolni viszont, hogy milyen magától értetődően azonosítjuk ma már a nyelvnek ezt a feleszmélését vagy feltámadását az írott szóval (lásd „irodalom”). Holott az orális kultúrák felől nézvést (lásd W. J. Ong) sok évszázadon át szinte közmegegyezésnek számított, hogy az írott szó kvázi halott: a szabad gondolat a kimondott gondolat, a párbeszédbe vont szó; az a szó eleven, ami lélekkel-lehelettel telített (van ebben némi mágikus felhang is). Amihez képest a monologizáló gondolkodás, a „könyvmagány” (talán Kerényi nevezte így), az alexandriai típusú ember e kedvenc létformája már leírt, rögzített, változni nem képes szavakból épül ki. Amely „alexandriai én” nagyjából a modern individuuum. Talán nem véletlen, hogy a papiruszon, pergamenen – azaz kimondottan holt anyagon, szárított nádon, leölt állatok bőréen – tárolt gondolatok gyűjteményének (=könyvtár) ősképe mindmáig Egyiptomhoz kötődik, az alexandriai könyvtár archetípusához. Bebalzsamozott szavak. A könyv mint sírhely. (A metafora visszafelé is működni látszik: a piramisokat sokáig bölcsesség-foglatoknak, kő-könyveknek tekintették, amelyek a vízözön előtti tudás megőrzését szolgálták.)

De még ennél is lényegesebb ennek az észrevételnek a következménye: hogy ugyanis amellet, hogy az „irodalom” mint a felszabadított szó *par excellence* tere csakis írott lehet – és nem mondjuk énekelt –, és hogy ez a szó szabadságának alapvető formája. Nem pedig – teszem azt és miért is ne – a teológia.

Jobban belegondolva nem is csoda: mert teológia-fogalmunk maga is átesett ezen a kulturális mumifikáláson (hasonlóan létezésünk sok más alapszavához, lásd például: *Isten*). Tanúi ennek mindenekelőtt a bornírt, semmitmondó hitankönyvek, a száraz katekizmusok, lapos prédikációk, mindazon egyházi szövegek sora, amelyek a megrendülést kenetteljességgel, a komolyságot pedig arroganciával helyettesítik. A bonyolultságot, sokrétűséget, a teológia hiátusait, befejezetlenségét pedig egyfajta kinyilatkoztató és kioktató hangnemmél, amellyel sikeresen távolítják el ezeket a megnyilatkozásokat az embertől, aki se nem befejezett, se nem tévedhetetlen, de pontosan kihallja belőle a szellemtelenséget.

Csupa válasz, semmi kérdés-típusú szövegek ezek. Amelyek elkövetik a lehető legnagyobb hibát, azt az ősbűnt, hogy a teológiát és az egyházat unalmassá teszik. Könyörtelenül elmagyarázzák az Istent, még mielőtt kérdezhettél volna bármit is. (Hogy az erkölcsi fölény ingatag tudatából eredő passzív-agresszív hangnemről ne is beszéljek.) Megnyitni, elbizonytalanítani – vagy akár bizonytalanságot, kétkedést mutatni –, mi sem áll távolabb ezektől a szövegektől, mint éppen ez a fajta bátorság. Ezáltal pedig távol állnak tőlünk is. Mert az ember (szerencsés esetben a teológia is) nyílt rendszer (már amennyiben él, mert amikor megszűnik élni, akkor tényleg zárt rendszerré lesz), és ezt az egzisztenciális nyíltságot kell felvállalnia. Aminek kifejeződése a megrendülés, a döbbenet, az ámulat – nagyjából azok a dolgok, amiket klasszikusan a „szent” megtapasztalá-

sához társítunk Rudolf Otto óta. Kellemetlen helyzet: a *szent* menekül a konvencióktól, tehát nemigen fog helyet találni a közhelyek között.

Pedig lehetne a teológia beszéd másfolyan. Nem csak lehetne, szokása is másnak lenni, minthogy legjobb formájában a Szó szabadságának helye, fészke, vagy inkább: az emberi szó kitérésének *módszere* az isteni távlatok felé. Folyamat, nem pedig diszciplína. Vagy, ahogy pedzegették egyes régiek: himnusz, a felfoghatatlan és kimondhatatlan Isten számára írt dicsőítő ének. De semmiképpen nem definíció-gyűjtemény – a Meghatározhatatlanra –, hanem akkor már inkább költészet. Amitől nem azt várjuk el, hogy pontos, hanem hogy szép legyen és mély, és nem baj, ha nem következetes, sőt, még az sem, ha esetleg néma. Szavakkal is szóltan. És hogy ebben a kimondhatatlanban legyen igaz.

A teológiai beszéd leíró – tehát konvencionális – jellege nem csak azért önköltő, mert megfosztja az emberi szót annak szabadságától, és nem is csak azért, mert notóriusan szépségrezisztens, és módszeresen ki van gyomlálva belőle minden kétkedés és döbbenet (ilyen bonyolultan is körülírható az unalom), hanem amiatt is, mert a sablonok és általánosságok a személy elvét (a személyes megszólalás hitelét és esetlegességét) küszöbölik ki a nyelvből. És itt a legkevésbé arról lenne szó, hogy a teológiának szubjektívnek kellene lennie. Személy és személyiség – és ez a keresztény tapasztalat számára alapvető distinkció – nem feleltethető meg egymásnak maradéktalanul; és a kettő összemosása számos, a kereszténységet általában érintő félreértés forrásának tűnik. Mivel az individuális megszólalás egy adott egyén sajátja és legfeljebb csak kevesekre tartozik, ezért az úgymond általános érvényű igazságok, elvileg mindenki számára lényeges kérdések esetében biztosabbnak tűnik általános megfogalmazásokra hagyatkozni, eliminálva a személyt. Próbálna csak meg így működni az irodalom. A személytelenített szöveg – egy tájékoztató, egy recept, egy használati útmutató – magától értetődően nélkülöz minden megszólító erőt, mert megszólítani csak személy képes egy másik személyt. (A hivatal privilégiuma a *felszólítás*.) A teológiának nem kell mindenáron kikezdetlennek, mozdíthatatlannak és érinthetetlennek lennie, legalábbis nyelvileg és logikailag semmiképp. Elevennek viszont igen. Élő szó pedig csak eleven személytől származhat. Az egyházatyák szemében a teológia forrása és mércéje sosem az értelem, célja pedig szintúgy nem a rendszerbe foglalt kinyilatkoztatás; forrása és mércéje az egyházi tapasztalat és az aszkézis, célja pedig az átistenülés. Tehát megint csak: az emberi szó megnyitása, és a megnyitott szó által az ember megelevenítése.

Olyan beszédnek kell lennie, amelyben az Ige testté lesz, és a test Igévé.

Nádas Péter

Író

TANÍTVÁNYAI TANÍTOTTÁK

Elbűvölő a pápa az irodalomról szóló levelével, egyszerűen elbűvölő. Nincsen más szavam. Váratlanul ért. Világosan felismerem benne őt. Irodalomtanítói tapasztalatai, lám, életre szólók, s minden bizonnal áthatják pontifikátusát. Ami azt jelenti, hogy az irodalom értésére tanítványai tanították meg az ifjú embert, aki egykor tanár volt a jezsuita iskolában. Valaki más hangját hallani, valaki más hangját követni a magam értelmével és szellemével.

vel. Virrasztva figyelni és várakozni arra, aki eljön. Átírni a művet a magam tapasztalati anyagával, alkalmazni a magam tapasztalati anyagára, nyelvet tanulni tőle, nyelvet keresni hozzá, valóban minden olvasó önkéntelenül ezt teszi. Ha úgy beszélhetnék vele, ahogy egykori tanítványai a jezsuita iskolában, akkor azért elmondanám, hogy a napnyugati elbeszélő irodalomból nem a költészet hiányzik, hanem a saját spiritualitása. De értem őt. Amilyen mértékben túlteng az analízis, olyan mértékben hiányzik a szeretet. A napnyugati elbeszélő irodalom csontig ható analízist művel, élveboncolást merő emberszeretetből, nincs érzelem, melyet alkotóelemeire ne bontana, ám boncnoki szaktudása szükségszerűen felülkerekedik az empátián.

„IDŐNKÉNT MÉG EGYHÁZI...” GONDOLATOK FERENC PÁPA LEVELÉRŐL

Nádasdy Ádám

Költő, nyelvész,
műfordító

A pápa egész levele rokonszenves, emberi és közvetlen, amilyen ő lenni szokott (és most mellékes, hogy ki fogalmazta a szöveget). Nem egy idős főpapot, hanem egy nyugalmazott irodalomtanárt vélek kihallani a sorokból – ő maga mondja, hogy (nyilván spanyol) irodalmat tanított fiatal korában.

Az első idézett bekezdésben az egyéni olvasás fontosságát, egyben elkerülhetetlen velejáróit írja körül, ahogy azt az irodalomelmélet jó ideje hirdeti: ahány olvasó, annyi mű. Szép gesztus, ha az olvasót – akár az egyszerű, mezei olvasót is – alkalmasnak találjuk arra, hogy „új világot alkosson”, ami prózaian fogalmazva annyit jelent, hogy mindenkinek véleménye lehessen más emberek (például regényhősök) sorsáról, lelkéről, cselekedeteiről. Például mit csinálna döntéshelyzetben: ő is semmibe venné elhunyt férje végakarátát, mint özvegy Baradlayné? Én elvből üdvözlök mindent, ami a pluralizmus felé, az egyéni, helyi különbségek felismerése (és meghallgatása) felé mutat, s a pápai szövegből ezt hallom ki. A magánvélemény elfogadása a szodalitás világa felé mutat.

Ezzel párhuzamosan hangsúlyozni szeretném a kollektív olvasás gyakorlatát, mely nagyon jó élmény, akár úgy, hogy ténylegesen egy légtérben ülve olvassuk ugyanazt (én szoktam ilyet csinálni, főleg klasszikusokkal meg a Bibliával), akár úgy, hogy egy külön-külön elolvasott könyvről osztjuk meg tapasztalatainkat. Ilyenkor kétségtelenül kibukkannak az egyéni legkülönböző „kreatív” olvasatok, másfelől roppant örömteli felismerés, ha kiderül, hogy a többiek is ugyanazt olvasták ki belőle, amit én. Ezen alapulnak a sokhelyütt népszerű könyvklubok, olvasókörök.

A levél „irodalmi szövegekről” beszél – mégis megkérdezném Őszentességét, hogy ide sorolja-e a Bibliát is (legalábbis a benne lévő bőséges irodalmi részeket), és ha igen, nem tart-e attól, hogy a buzgó hívők „beleolvasnak” mindenfélét, ami a tanítóhivatal álláspontjától eltér. Hiszen évszázadokig ezért tartózkodott a katolikus egyház attól, hogy a Bibliát népnyelvre lefordítva a hívek kezébe adja. Gazdagítjuk-e, gazdagíthatjuk-e Isten szavát azzal, hogy egyénileg vagy kis körben olvassuk?

Azt is mondja a pápa, hogy az ember „drámai erejű és szimbolikus töltetű élettörténete révén új világot alkot”. Azért ez meg van szépítve, mert rengeteg ember él, akinek szürke és unalmas az élete, szó sincs drámai erőről és szimbolikus töltetről. Persze ők is Isten gyermekei, életük

ugyanolyan értékes, mint bárkié – no de dráma? Fogadjuk el, hogy sokan azért olvasnak, hogy sivár életükbe valami színt, eseményt vigyenek, és erre a célra általában az alacsony művészi színvonalú lektűrök kínálóznak. Ismerjük el ennek a nívótlan és passzív befogadásnak is a létjogosultságát, amikor tehát aligha beszélhetünk az eredeti műnek az olvasó által való gazdagításáról. Nem baj: csak olvassanak. Állítom, hogy a tévéfilmek, sorozatok nézése, különösen ha irodalmi művön alapulnak, megközelíti az olvasás hatását a lélekre. Nem teljesen azonos, mert a film a fantáziát jobban kielégíti, s így kevesebb teret hagy az egyéni képzeletnek, viszont ugyanúgy alkalmas arra, hogy a mások sorsa, baja és öröme iránt közöséget, tehát empátiát (vagy éppen elutasítást) érezzünk, azaz érzelmileg és erkölcsileg aktivizál. A közönnél minden jobb.

A levél szerint (eredeti 7. pont) fiatal korában Bergoglio el akarta olvasatni a *Le Cid* című régi művet a diákjaival, akik berzenkedtek ez ellen. Itt talán valami félreértés csúszott a fordításba, ugyanis a *Le Cid* egy francia darab, melyet Corneille írt 1637-ben; a darab egy középkori spanyol eposz, az *El mio Cid* (1200 körül) témáját dolgozza fel. A tanár úr feltehetően ezt az óspanyol eposzt – vagy annak modernizált spanyol változatát? – szándékozott elolvasatni, nem a francia drámát. No de félretéve a filológusi szőrszálhasogatást: jól tette, hogy nem erőltette. A magyar *Szigeti veszedelem* Corneille darabjával egyidős, az is áthághatatlan olvasási akadályt jelent a mai ifjúságnak. Viszont a *Harry Pottert* milliók olvassák, és a képregények (legutóbb a *Heartstopper*) népszerűsége is hozzájárul, hogy sok fiatal – a tartalmi nevelődés, épülés mellett – megismeri a lapozás gyönyörűségét, a papírról való olvasás taktilis örömét.

Azt is mondja a levél (20., 22. pont), hogy a „Nyugatból hiányzik egy kis költészet”. Ez annyiban igaz, hogy gyerekkoromban, az 50-es években még sok idős embert ismertem, akik a *János Vitézt* vagy Arany balladáit kívülről tudták – ezek az idők csakugyan elmúltak itt Nyugaton. De vegyük észre, hogy a rappelés és különösen a slam poetry népszerűsége mutatja, hány fiatalban él az igény, hogy versben fejezze ki az érzelmeit, és ezt megossza kortársaival.

Az utolsó szemelvényben (42. pont) csak bólogatni tudok, amikor a pápa „az önös nyelv bálványairól” ír, amelyek „időnként” (!) fellelhetők az egyházi beszédmódban. Mindazonáltal nem könnyű megkülönböztetni egyfelől a rituális nyelvhasználatot, mely megnyugtat és fölemel, mert eltávolít az élet zajától (istentiszteleten vagy azon kívül), másfelől a statikusan konvencionálisat, az egyháznyelvi kulisszát. Bevallom, én szeretem a nyelvi kulisszákat (ahogy a díszes templombelsőket is, katolikus ízléssel), de kétségtelen, hogy a megszólaló papon, püspökön múlik, hogy a ritualizált mondatok (mint például „Az Úr adta, az Úr elvette”) mint ilyenek hangozzanak el, és töltsék be megnyugtató vagy felemelő funkciójukat. De ehhez az kell, hogy ugyanaz a pap előtte-utána emberként is, személyes hitelességgel is meg tudjon szólalni.

A *Vigilia* szerkesztősége a pápai levelet – igen helyesen – „lemondó borulástól mentesnek” mondja. Ez így igaz; de miért kell ezt leszögezni? Nos, azért, mert az egyház mifelénk, a nyugati világban visszaszorulóban van, és ezt sokan lemondó borulással nézik. Üdítő, amikor valaki nem így tesz. Ráadásul tegyük hozzá, hogy az idős emberek még a felívelő tör-

ténelmi korokban is romlásra, értékvesztésre szoktak panaszkodni. Ezt a szöveget egy nagyon idős ember (Isten tartsa meg!) adja közre, levele mégsem panaszlevél. Örülök ennek.

KILÉPNI A NÉMASÁGBÓL

P. Müller Péter

*Irodalom- és
színháztörténész*

Ferenc pápa negyvennégy bekezdésre tagolt írását az irodalom nevelődésben/formálódásban betöltött szerepéről egyszerre volt megható és bátorító olvasni. 1980-ban kezdtem irodalmat tanítani, két évig általános iskolában, azóta pedig a felsőoktatásban. A levélből az itteni körkérdés számára kiemelt részletek visszaigazolnak és megerősítenek számos tapasztalatot, amelyeket olvasóként, tanárként, szövegek értelmezőjeként e közel négy és fél évtized során szereztem. Az alábbiakban az egyes bekezdésekhez fűzök néhány észrevételt.

1.

A levél harmadik bekezdése (a teljes változatban) az audiovizuális médiával állítja szembe a könyvolvasást, ebben a relációban emeli ki a befogadó aktivitásának (újraírás, kitágítás, világalkotás) az erejét. Amit a levélnek ez a passzusa állít, azt egybehangzón erősíti meg a befogadói tapasztalat, a korszerű irodalomelméletek és a tanítási gyakorlat. Amivel ezt a megállapítást kiegészíthetőnek vélem, az a tapasztalat (megélés, belső gazdagodás) némaságának a bensőből történő kiszabadítása, és párbeszédben történő kölcsönös megosztása. A némaságból való kilépés összefügg a tanítással, és egyben a liturgia hangzóságával is. Az irodalmi műveknek az egyén formálódásában játszott szerepe elválaszthatatlan a személyközi kapcsolatoktól, az egymásra hatástól. Az olvasói tapasztalatoknak az egymással történő kölcsönös megosztása, megvitatása a dialógust mint a demokrácia iskoláját is működéskébe tudhatja hozni. Ebben jó szolgálatot tehet az irodalmi művek nyitott olvasása, ami egyúttal a tanár formálódására is hatással van.

Ehhez kapcsolódik az a mozzanat, hogy tanári pályámnak mintegy a tizedét külföldön, illetve külföldi hallgatók tanításával töltöttem. Olyanokéval, akik számára az olvasott mű eredeti nyelve, kontextusa, kultúrája nem volt ismerős. Velük különösen inspiráló volt irodalmi művekről párbeszédet folytatni. Ebben a helyzetben új felismerések, tapasztalatok, hatások értek az általuk az adott mű kapcsán megélt, megfogalmazott élmények és értelmezések nyomán, olyanok, amelyek számomra felnyitották az addig csak a saját kultúrája közegében látott műnek a jóval tágabb horizontból való megismerését, megélését.

2.

A levél hetedik fejezetében igen fontosak és meggyőzőek a tanítás tapasztalatairól mondottak, amelyekben Ferenc pápa saját példáját idézi. Ennek a passzusnak a drámákra vonatkozó része számomra különösen fontos és kedves, mivel egész tanári és kutatói pályámon drámákkal foglalkozom; egyetemi óráimon itthon és külföldön drámák közös megbeszélése, elemzése, akár mikro színrevitele zajlik. Ebben az antik tragédiáktól 21. századi

színdarabokig terjed a „válogatás”. A kortárs művek kiválasztása kapcsán az először általam összeállított lista mellé elfogadok a hallgatók által adott javaslatokat, akár órai megvitatásra, akár (szak)dolgozati témaként.

Hogy Corneille vagy Garcia Lorca? Ebben a szembeállításban a tovább hagyományozódó (bár szükségképpen módosuló) műveltséganyagnak és a személyes érdeklődésnek a feszültsége mutatkozik meg. Ez a felvetés azért is érdekes, mert a levélnék ez a részlete implicite szót emel a kötelező olvasmányok ellen: „Semmi sem természetlenebb, mint kötelességérzetből és erőfeszítések árán olvasni valamit, csak azért, mert mások fontosnak tartják”. Ezt a szempontot érdemes árnyalni, hiszen ez a mások (elődök, hivatásos olvasók) által összeállított „lista” nemcsak a szépirodalomra (az alapvető nemzeti és világirodalmi műveltséganyagra) áll, hanem a kanonikus teológiai szövegekre is. Nyilván vannak olyan szövegek, amelyeket muszáj ismerni, még akkor is, ha azok nem azt a fajta személyiségformálódást szolgálják, melyről a pápai levél beszél, hanem amelyek ismeretanyagul szolgálnak.

3.

A 20. és 22. pontokban Jorge Louis Borges és T. S. Eliot kapcsán az irodalmi művek és a bennük megszólaló hangok iránti nyitottság, valamint az irodalom érzékenyítő szerepe kerül előtérbe. Mások hangjának a meghallása a vers- és prózaolvasás mellett eminens módon jellemzi a drámák polifon világgalkotását. Talán nem véletlen, hogy Borges az irodalom hangzóságát említi, amit érthetünk metaforikusan is (hiszen a néma olvasás során ez a hang bennünk születik meg), de érthetjük akként is, hogy a szeme világát veszített író számára ez a hang akusztikusan is megszólaló.

A fejezetben említettekkel egyetértve azt a kiegészítést tenném, hogy ezek az egyetemes érvénnyel megfogalmazott megállapítások nincsenek tekintettel az irodalmi művek közötti minőségi különbségekre, és ez az érzékennyé tétel, a mások hangjára való nyitottság nem vonatkoztatható a vacak, közhelyekre épülő, kommersz alkotásokra, mivel azok nem tudják ezt a pozitív értelmű személyiségformáló szerepet betölteni. Az effajta művek esetében az a helyzet, hogy mint a tömegirodalom (tömegkultúra) termékei, ezeknek a fogyasztása semmilyen (pozitív) nyomot nem hagy a befogadóban (nem hat építőleg), sőt, nem egyszer regrediáló hatású.

4.

Az önös nyelv bálványairól és az irodalom által ki- illetve felszabadított nyelvről nemcsak a nyelvet kreatív módon megújító írók és műveik juthatnak eszünkbe, hanem a nyelvben (gyakran elfeledetten) megőrzött emlékezet is, amelynek mélyéről érdemes felszínre hozni az elhomályosult jelentéstartalmakat és kapcsolódásokat. Ennek illusztrálására álljon itt egyetlen példa, a „szöveg – szövet – szövetség” szavak kapcsolatáról. „Az a szó, hogy szöveg, még mielőtt az írott, beszélt, nyomtatott vagy kézzel írott szövegre vonatkozott volna, azt jelentette, hogy »összeszőni«” – kezdődik a *Dramaturgia. Akciók működés közben* című fejezet Eugenio Barba és Niccolò Savarese *A színész titkos művészete* című könyvében (saját fordításom). Textúra és textus, azaz szövet és szöveg nyelvileg is egymásba fonódnak.

Innen csak egy lépés annak kiemelése, hogy a *textus* kifejezés a prédiáció alapjául szolgáló evangéliumi szövegrészt is jelenti. Ez pedig elvezet bennünket a Szentíráshoz, amelynek két fő részét lehet testamentumnak is nevezni, de a *szövetség* szó plasztikusabban fejezi ki a Biblia szövegiségét, és Istennek a keresztény egyházzal kötött szövetségét. Ferenc pápa levelének a magyar nyelvi univerzumba történt átfordítása ezeket a vonatkozásokat is láthatóvá teszi számunkra.

A HAGYOMÁNYOS KÖLTÉSZET SORSA

Pálfalvi Lajos

Irodalomtörténész,
műfordító

Összeszorult szívvel gondolok arra, hogy miként alakul a hagyományos költészet sorsa – akkor sem mondhatnék ilyet, ha lennének hasonló aggályaim. Furcsán néznének rám. De ismerek olyat, ha nem is személyesen – száz éve született, ezen a napon –, aki tudott olyan beszédhelyzetet teremteni, ahol ez nem hangzik nevetségesen, patetikusan, inkább ironikusan méltóságteljes, megfontolandó. Megtalálhatjuk az irodalomban megfelelően artikulálva azokat a gondolatokat, amelyeket akkor sem hirdethetünk a sajátunkként (hisz nem is azok), ha vannak hasonló elképzeléseink, de kiegészíthetnek minket, idézni pedig mindenkinek szabad, akár nyersfordításban is.

Középiskolás koromban kivettem a pécsi Megyei Könyvtárból Vszevolod Ovcsinnyikov *A cseresznyefa ága* című könyvét, melyben a hatvanas évek Japánját mutatta be a moszkvai *Izvesztijja* tudósítója (akkor még eredetinek találtam a címét, ma már tudom, hogy annyira eredeti, mintha *Piros paprika* címmel írna könyvet Magyarországról a *Pravda* tudósítója). Elolvastam Miklós Pál könyvét a zen és a művészet kapcsolatáról, és azt hittem, képbem vagyok, a múltban és a jelenben is. Úgy képzeltem, hogy az irodalmi érdeklődésűek a Magvető és az Európa kiadónál megjelent távol-keleti és latin-amerikai könyveket olvassák, messziről jött hangokat is tisztán hallanak. Pár évvel később ébresztettek rá arra egy szemináriumon – Ki olvasta *A tulajdonságok nélküli embert*, milyen nyelven, magyarul? Ne legyen olyan biztos abban, hogy tényleg azt olvasta –, hogy a szomszédba is a nyelven keresztül vezet az út. Már azt sem olvastam el Japánról, ami elérhető volt, mert hát mit is mondhatnék róla, ha ilyen nehezen jut el hozzám a hangja.

Aztán ebben is segített az irodalom, megismertem Szekigucsi Tokimaszát, elolvastam lengyelül írt esszéjét – japán esszét fordíthattam eredetiből! –, és végre úgy éreztem, tisztán hallom azt a távoli hangot. Nem, nem a 17. század óta ismeretes, plebejus eredetű haiku az igazi, amivel tele van a magyar, a szlovák és a többi környékbeli irodalom, hanem a 6. század óta létező ősi, arisztokratikus tanka. Olvashatunk 19. századi konzervatívokat, de egy japán elbeszélő már a 11. század végén azt írta, hogy „amikor trónra lépett Reizei mikádó, olyan légkör alakult ki, mintha bealkonyult volna”. A „szent idők” évszázadokkal korábban voltak. Conrad *Nostromo* című regényéből is az maradt meg a legmélyebben az emlékezetemben, hogy azt a címet adta a hazai tapasztalatait összegző művének a Costaguanából Párizsba menekült emigráns, hogy

A rossz kormányzás ötven éve – ezt nem tudnám ilyen sallangmentesen megfogalmazni, pedig érdekel a téma.

1988. január 12-én huszonkilenc tankát szavaltak el a tokiói Császári Palota Fenyőtermében, ebből tizennégy volt a királyi család műve. Emellett kiadtak még tizenhat kitüntetett verset. Zbigniew Herbert mind a negyvenötöt ismerte angol vagy francia fordításban. Ez nagyon más világ, mint a haikuhoz (mifelénk) társított időtlen természeti környezet. Az egyik költőt az ihleti meg, hogy fölsegítik a repülőre az 1926 óta uralkodó idős Hirohitót, aki „kerekes székben száll az égen”, a másik meg azt a pillanatot ragadja meg, amikor megcsillan a napfény az exportra gyártott, hajóra rakott japán autókon. Közülük tízezer tankát írt a császár, ebből nyolcszázhatvan-kilenc jelent meg négy kötetben. Ezt építi be Herbert *Kocsi* című versébe: „amikor felszállok / az állami vasút szerelvényére / uralkodó nagyapám Meidzsi / világára gondolok” (Karaba Márta fordítása). Feltűnik az európai költőnek, hogy nemcsak melankólia, hanem „megbánás és remény sincs” benne, ezért annyira „más / mint a modernnek / szégyentelenül nedves / diadalmas üvöltéssel teli irományai”. Ha pedig mindezt végiggondoltuk, látjuk az élettől búcsúzó százéves császár lárvaszerű arcát, és próbáljuk kitalálni, miért került ez a vers a lengyel költő *Búcsúélegia* című kötete közepére, akkor rá tudunk hangolódni ezekre a sorokra: „elszorult szívvel / tűnődöm / a régi költészetnek / min megy majd sora”.

De az irodalom nemcsak magányos olvasásban létezik, oktatják is, ilyenkor pedig különös dolgok történnek. Egy évig tanítottam magyar irodalomtörténetet a kilencvenes évek első felében a krakkói Jagelló Egyetemen. Máig emlékszem, hogyan küszködtek a diákok a magyar nyelvvel. Senki sem mondta, hogy tanulmányozzuk buzgón, ha nem is a *Cidet*, de a *Szigeti veszedelmet* és a *Bánk bánt*. A diákok kortárs irodalmat sem akartak inkább olvasni, mert az sem lett volna könnyű. Mivel fordítóként gyakran ütköztem abba a problémába, hogy pont a legkevésbé tudós utalásokat nem tudom követni, mert nem olvastam azokat a könyveket, amelyekeken felnőnek a lengyel gyerekek, próbáltuk együtt olvasni azokat az egyszerűnek tűnő verseket, amelyek régebben benne voltak az alsó tagozatos kisiskolások tankönyveiben (*Ej, mi a kő! tyúkanyó*).

Az ember gyerekkorában még gyanakvás nélkül fogadja a költészetet, szívesen átadja magát a ritmusnak és a hangzásnak, így szinte akadály nélkül vésődnek be ezek a versek. De hogy működnek ezek huszonöt évvel később, olyan közegben, ahol a magyar tanult idegen nyelv? A nem magyar anyanyelvű felnőttekre nem hat a mágia, és bele kellett élnem magam abba, hogy milyenek ezek a versek az ő szemükkel és fülükkel. Nem volt felhőtlen élvezet, mert állandóan kikököntetett valami – például: „zúg az éji bogár”, nagyon jó, szinte látom, ahogy zúg; „nekimegy a falnak”, agyonvágta, magyarázhatom, hogy nem gyalog megy, hanem repül, de azt is így mondjuk –, néha pedig eluralkodott az abszurd. „Bújt az üldözött s felé / Kard nyúlt barlangjába” (mit keres a kard a nyúl barlangjában?). Az volt a legjobb, amikor pragmatikus értelmezéseket fogalmaztak meg szűk szókinccsel. Azt olvashattam az *Elbocsátó, szép üzenetről*, hogy „Léda elvesztette két legfőbb ütőkártyája – szépsége, fiatalsága –, költőtől ezért üzenetét megkapta”.

A nyelvi nehézségek csak erősítették azt az érzést, hogy a hagyomány kezd áthatatlanná válni. Lengyelországban ekkor már nem arról vitatkoztak, hogy hogyan tanítsák Mickiewiczet, hanem arról, hogy tanítsák-e egyáltalán. Vannak korok, amikor tömegekhez jutnak el a művészet bizonyos formái, aztán olyan korok jönnek, amikor visszaszorul a kolostorokba, szellemi műhelyekbe. A régi költészet pedig – Hirohito és Herbert távozása után – csak kivételes pillanatokban jut szóhoz.

CONFESSIO

Sajgó Szabolcs SJ

Jezsuita szerzetes

Igaz-e, hogy minden szó mélyén egy kép lakik, amely megfoganni és megszületni vágyik az emberszívben? Valóban képírás-e a szépírás? És mondható-e, hogy mutasd meg szavaidat, megmondom, ki vagy? Vajon egy nyelv szótára, leggyakrabban használt szavai jelzik-e közvetve hitelesen, milyen is a nyelvet beszélők mennyországa, pokla, ki számukra az ember, ki az Isten?

Ahogy mindaz, ami megismerhető a Teremtőből, kiolvasható valamenyny alkotásiából, úgy adnak a szónak testet a betűk, úgy teszik láthatóvá a leírt szavak – még rajzolatukkal is – íróik sajátos lélekvonásait, pszichéjük átmeneti állapotát és tartós vonásait. Vagyis a leírt szó is mással maradéktalanul nem helyettesíthető eszköze az emberi kapcsolatoknak.

Fokozottan érvényes ez akkor, ha a szavak művészi szövetéről van szó. Amikor a szöttes nem a kilókkal, méterekkel, különféle mértékegységekkel megközelíthető valóságról üzen valami fontosat, amikor nemcsak az emberi agynak, hanem elsősorban a szívnek, a görög „núsznak”, a racionális és irracionális, az ismert és a még nem ismert ember egészének mutat fel valamit, ami túl van a szavakon, ami útravaló lehet az embernek, aki keresi önmagát, keresi helyét a mindenségben, próbálja megfejteni a világ és saját maga létezésének titkait.

És vajon mit lát, mit hall meg az olvasó, mi érinti meg a szavaknak abból a művészi szötteséből, amivel éppen elidőzik pihenten vagy fáradtan, jó- vagy rosszkedvűen, befogadó vagy elutasító kritikával? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések, gondolatok kezdtek látogatni, mikor elért a *Vigilia* körkérdése. Személyesre véve a kérést, gondoltam, jó alkalom lehet visszatekintennem az elmúlt, hamarosan háromnegyed évszázadra, amennyit eddig adott nekem a Teremtő. Jó lehetőség visszatekinteni erre az időre abból a szempontból, hogy mit is adtak a betűk, mit vettek el, merre röpítettek, és belőlem mi kapott szárnyra mások felé általuk.

Tizenhárom évesen egy növekedési csontprobléma a térdemben ághoz kötött hosszú időre, és több évig mozgáskorlátozottá tett. Szüleim könyvtára tágitotta világomat, segített, hogy fantáziám szárnyaira kelve utazzam be a fizikai tér távolabbi vidékeit és az ember irodalmi képessége által teremtett képzelt világokat.

Legidősebb testvérem univerzális érdeklődése és mindenfajta információhoz mohón magába szippantó kíváncsisága az ötvenes évek második felétől bekötötte családunkat az akkor tiltott – még vagy már be nem zúzott – könyveket lázasan egymásnak kölcsönzők „földalatti társaságába”. Ezek a könyvek a többi testvérnek is elérhetőek, olvashatók voltak, általában pár

órára, egy-egy éjszakára, mert adni kellett őket tovább a gyakran ismeretlen, a könyvre türelmetlenül váró sokadalomnak. Ez a lázas gyorsolvasás nemcsak a korábbi polgári társadalom minőségi, de a szocialista világban már tiltott irodalmával ismertetett meg, hanem a könnyedebb és gyakran értéktelenebb ponyvairodalommal is. Fölváltva bolyongtam Sigrid Undset Kristin Lavransdatterével a középkori Skandináviában Hajdu Henrik 1932-es fordításában, vagy May Károly Winnetoujával képzelt indián világában Kosáryné Réz Lola 1927-es fordításában, Edgar Rice Burroughs Tarzanjával Afrika őserdeiben, hallgattam Franz Werfel a Jeremiás által hirdetett Igét vagy ellátogattam vele a Csillagok bolygójára, csodálkozva néztem Bernadette-tel Lourdes-ban a csak sejthető világot, utaztam Rejtő Jenő tizennégy karátos autóján vagy testőreivel Afrikába, Vanek úrral Párizsba, vesztegeltem a Grand Hotelben, mulattam Piszkos Fred bölcsességén...

Ha az irodalomra, a könyvekre, főleg ha a versekre gondolok, anyám van előttem, aki emlékezetem hajnalától magának, nekünk mondogatta magyarul, németül, angolul, franciául azokat a verseket, amiket a Sacré Coeur iskolájában, a Sophiánumban tanult diákkorában, és amiket nem akart felejteni a hét gyermeke nevelése, a házimunka közepette. Ha nem verseket mondott, akkor sorolta a magyar királyokat szép időrendben, ki mettől meddig uralkodott, hogy mi fontos uralkodása idejéből... Ha megállt a munkával, tudtam, valami sehogy nem jut eszébe, a könyvespolchoz fog lépni hamarosan, hogy ne kínlódjon emlékezete útjainak kátyúí között... Szép emlékem kiskamaszként például az is, mikor a konyhaasztalnál vele olvastam Oscar Wilde novelláit angolul a házikönyvtárunkból, míg ő ebédünket főzte...

Az emlékéradatból kettőt még kiemelek. Tizenhét éves voltam, mikor Budapesten a „Hétker”, a „Csikágó” egyik bérháza negyedik emeleti gangján várakozva fölvettem egy könyvet, amit a szoba-konyhás lakás bejáratánál találtam (a lakásban hatan laktak, véccé az összes emeleti lakás számára külön volt). A könyvet, Saint-Exupéry *A kis hercegét* helyben befaltam, hála Istennek eleget késett, akire vártam, Vigyázó Miklós, a Lúdláb szakácsa és a Regnum Marianum karizmatikus középvezetője, aki esti iskolában éppen érettségire készült, hogy aztán jelentkezzen az esztergomi szemináriumba kispapnak, ahonnan később politikai okokból egy időre ugyan eltávolították, de kitartása végül gyümölcsözött benne a papot. Engem meg *A kis herceg* és toposzai máig alakítanak...

Huszonegy évesen a pesti szemináriumban egy éjszaka olvastam ki a Várszegi Asztriktól kapott *Sziddhárthát*, Hermann Hesse mesés regényét, amelynek jó néhány gyönyörű része szintén a zsigereimben van máig. Asztrik német szakos egyetemistaként éppen Hessével foglalkozott, és mivel ismerte érdeklődésemet, a rövid időre kölcsönkapott, akkor még könyvritkaságot egy éjszakára átadta nekem.

Ennek az írásnak terjedelmi korlátai megálljt parancsolnak, magukra hagyom a fantasztikus irodalom engem lenyűgöző gyöngyszemeit vagy a drámákat, a gyakran újraolvasott *Az ember tragédiáját*, Arany és Petőfi összes elbeszélő költeményét, más műfajokat, és a költészet egész, engem mélyen érintő világát. Heten vagyunk testvérek, Istennek hála, még mindannyian az ég alatt, a föld felett. Az otthoni könyvtár és az irodalom

világa valamennyiünknek közös volt. Ez az örökség mégis nagyon mást adott az egy fészekalja minden tagjának, ahogy ez természetes.

Befejezésül álljon itt az ennek az írásnak címet adó versem:

CONFESSIO

élsz ha írsz
és írsz ha élsz
ez adatott
a többi csak a vijjogó
a köröző halál

írtál már
mielőtt irkáig nőttél
anyád apád szívébe írtál
öntudatlanul
testvéreid közé beírtad magad

s tanuló harmincnyolc éve
írni szívekbe a szót
a Szót
mióta íróvesszővé tett
a Szent
szakrális íróvesszejévé
hogyan írjon ő
te általad

tanuló annyi éve már
hogyan ami tiéd
az ákombákomok
miként is hordozzák
a Mester szavait
látni tanuló
rejtőző ragyogásban
mindenütt
a ragyogó rejtekezőt

mennél
de mennél már
tovább e sárból
mégis maradsz
az átlépés harmóniáját
Ő tudja csak
a nagy csodát
s azt is ha eljött a pillanat
addig pedig sarat arannyá gyúró
kezére adod napra nap
aki vagy
s érzed

történik egyre
benned körüléd
az opus magnum
szavad nyomán is
az isteni alkímia

csak elfogysz egyszer
add hát nyugodtan magad

ki elveszi kezedből a bort a kenyeret
ad vissza máris
téged is
nyújtja néked átlényegített magad

hogyan mik leszünk
nem nyilvánvaló
hasonlatosságunk benne
időtlen lakik
s közeleg
felelj hát amit bírsz
s figyelmezz
fülelj

„HA MAJD ELINDULSZ ITHAKA FELÉ / VÁLASZD HOZZÁ A LEGHOSSZABB UTAT”

Simon Tamás
László OSB

Bencés szerzetes,
biblikus teológus

E sorokkal kezdődik Konsztandínosz Kavafisznak a magyar olvasók számára alkalmasint legismertebb verse, az *Ithaka* (Somlyó György fordítása). A lírai költemény nem a *nosztosz*, a hazatérés történetét részletezi. Ithaka a megérkezés metaforájaként a versben felvillanó „sose látott kikötők”-kel, „főníciai partok”-kal, egyiptomi városokkal együtt a megértés és értelmezés válságát, változékonyságát, lehetőségeit és kiismerhetetlen gazdagságát sejteti, és egy belső utazás sokszínűségét összegezi.

A *Vigilia* körkérdésének első pontja Ferenc pápa levelének azt a bekezdését idézi, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy az olvasó bizonyos szempontból újraírja a művet. Ezt kiegészítendő feltehetjük a kérdést: mint minden igazi párbeszéd végeztével, úgy az irodalmi művek befogadása, értelmezése által is nem úgy térünk-e vissza önmagunkhoz, mint valaki máshoz? Így a mű – mondhatnánk – újraírja az olvasót.

Az argentin pápa gondolatát egy honfitársa „egypercesével” folytathatjuk. Julio Cortázar *Az összefüggő parkok* című novellájáról van szó. A főszereplő, egy meg nem nevezett regény névtelen olvasója az elbeszélő bravúrja révén a cselekmény – egy szerelemi háromszögben elkövetett gyilkosság – áldozata lesz. De ha tekintetünk az elbeszélő történet felszíne mögé hatol, felfedezzük, hogy Cortázar a novellában kibontott metalepszis – a kitalált történet és a benne szereplő fikció – révén az olvasás, a fikció, az irodalom életfordító hatásáról, hatalmáról írt parabolát. Nemde erről vall Jézusnak a példabeszédekben tetten érhető poétikája is? „Menj,

te is cselekedj hasonlóképpen!” (Lk 10,37). Jézus példázatai a fikció kerülőútján nyitnak hallgatói előtt konkrét élethelyzetekben nem sejtett távlatot, s mutatnak rá arra, hogy *de te fabula narratur* – a történet rólad szól.

A fikció megkettőzése nem újkeletű. A könyvben, „amelybe ezek álma révedt”, melyet „minden század külön zamattal áldott” (Babits: *Homérosz*), annak is tanúi lehetünk, hogy Odüsszeusz a róla szóló történetet hallva a phaiákok udvarában nemcsak a felidézett eseményekről kap új perspektívát, hanem önmaga megismerésében is gyarapszik. Amikor Démodokosz róla énekel: „Odüsszeusz / nagy bíbor köpenyét fogván föl vonta fejére / izmos két kézzel, s vele szép arcát betakarta: / mert szégyelte, hogy észrevegyék, mint csordul a könnye” (*Odüsszeia*, Devecseri Gábor fordítása).

A pápa levele többek között arra invitál, merüljünk el közvetlenül az irodalmi szövegben. Az irodalommal való közvetlen kapcsolat azonban nem szükségképpen velünk született adottság, hanem tanulandó és tanítható feladat, folytathatnánk a Szentatya gondolatmenetét. Ezt Edwin Morgan, magyar szerzőket is fordító skót költő játékos versével illusztrálnám. Morgan szövege mindössze ennyi: „s sz sz SZ sz SZ sz ZS zs Zs zs zs”. A vers címe: *Egy magyar kígyó sziesztaja*. Bár első látásra – hallásra – nem nyilvánvaló, ez a fonémásor Morgan leleménye által a költészet lényegéről is vall, hiszen mind az alkotás, mind a befogadás során éppúgy szükség van a nyelvi konvenciók ismeretére, mint a képzeletre. A latin betűs ábécék közül csak a magyar használja a *zs* fonéma jelölésére a *z*-ből, illetve *s*-ből álló digráfot. A szibilánsok a kígyó sziszegését – avagy szieszta szuszogását idézik, a betűk nagysága pedig jóllakottságát sugallja.

Ferenc pápa arra is emlékeztet, hogy az irodalmi művekkel való foglalatosság megtanít bennünket arra, hogy valaki más hangját meghalljuk és hallgassuk. Ez a hang, tehetnénk hozzá, még ha anyanyelvünkön szólal is meg, sokszor nem érthető közvetlenül. Fennáll a veszélye annak, hogy ismereteink vagy éppen előítéleteink gátat emelnek a másik hangja előtt. Az irodalmi művekkel kialakított, illetve kialakítandó, a megértés lehetőségét tartogató párbeszéd feltétele a velük való közvetlen kapcsolat mellett a mű és az olvasó közötti távolság feltérképezése, bejárása. Szent és profán szövegek keletkezését és befogadását egyaránt kondicionálja a szociális, történeti, politikai és kulturális közvetítettség. Ennélfogva maga az interpretáció sem vonhatja ki magát saját és más interpretációk történetéből. Következésképpen egy olyan teológiai, illetve irodalmi hermeneutikának, amely túl kíván lépni a szövegek használatán, reflektálnia kell saját olvasatának előfeltevéseire; továbbá számot kell adnia, miként kívánja érvényre juttatni az interpretálandó szöveg és az értelmező közötti időbeli távolság produktivitását.

Az irodalom fontosságát az egyházi szolgálatra készülők képzésében részletező pápai dokumentum jelentősége nem tartalmában keresendő, hanem abban, hogy maga a Szentatya teszi mindezt szóvá. A pápai levél többször is hangsúlyozza, hogy az irodalommal való találkozás érdekében a médiák szédítő forgataga helyett lassítanunk kell. Erről szólva egy régi szerzetesi gyakorlatot is felidéz. A *ruminatio*, a Szentírás szavainak hosszan elidőző ízlelgetése az irodalom felfedezésében, megértésében is segítségünkre lehet.

Erről Ferenc pápa már *Az evangélium öröme* kezdetű, első apostoli buzdításában (2013) is bölcs eligazítást adott: „Egy bibliai szöveg értelmezé-

séhez türelemre van szükség, félre kell tenni minden sietséget, időt kell rá szánni – érdeklődéssel és ingyenes odaadással. Távol kell tartani minden minket gyötrő aggodalmat, hogy ezáltal a nyugodt figyelem másfajta közegebe lépjünk be. Nem érdemes hozzáfogni a bibliai szöveg olvasásához akkor, ha gyors, könnyű vagy közvetlen eredményre akarunk jutni.”

„Ha majd elindulsz Ithaka felé / válaszd hozzá a leghosszabb utat.” Végző szó gyanánt egy másik utat szeretnék felvillantani kettős fénytörésben. A *Kivonulás* könyvében arról hallunk, hogy az Örökkévaló kerülővel vezeti választottjait a megígért földre: „Amikor a fáraó elbocsátotta a népet, Isten nem a filiszteusok országa felé vezette őket, bár arra közelebb lett volna. Isten ugyanis azt gondolta: Nehogy megbánja a nép a dolgot, ha harcot lát, és visszatérjen Egyiptomba. Ezért kerülő úton vezette Isten a népet, a Vörös-tenger felé a pusztán át” (13.175k). E részlet révén a Tóra cselekményének jelentős része úgy áll előttünk, mint egy kerülőút története. De ez a hosszú út, bár nemegyszer kelepcének látszik, és útvesztőnek bizonyul, nemcsak *nosztosz*, hazatérés (vö. Kiv 1.), hanem az isten- és az önismeret útja, amely során Isten vándorló népe éretté válhat arra, hogy birtokba vegye az ígéret földjét.

A Zsolt 78-at az úgynevezett történeti zsoltárok között tartja számon a szakirodalom. Bár számos eseményt felelevenít, mégsem Izrael történetének az elbeszélése a zsoltár célja. A felidézett epizódok egy lírai költemény prizmáján keresztül rajzolódnak ki az olvasó előtt. Feltűnő, hogy Izrael múltjának fordulatait nem kronológiai sorrendben említi a zsoltár. Egymás mellé kerülnek olyan jelenetek, amelyeket századok választottak el egymástól. Kinek a hangját halljuk a zsoltárban? Kétértelműség lengi be mind a megszólítottak (népem, atyáink, fiaik, eljövendő nemzedék, Jákob, Izrael), mind a beszélő identitását. Nemcsak az elődök csoportjától vesz távolságot a beszélő, hanem úgy áll előttünk, mint aki generációkat köt össze. Teheti ezt annak erejében, hogy az atyák nemzedékeinek történetét tóráként, tanításként, útmutatásként értelmezi, és példázat gyanánt tárja hallgatói elé, hogy „régirejtélyekről” szóljon (vv. 15k). Ugyanakkor a parabolikusan megrajzolt, példázatként értelmezett múlt nemcsak a zsoltárost hozza kivételes helyzetbe, hanem az atyák utódainak – a zsoltáros kortársainak – is új lehetőséget tartogat. Lehetőséget arra, hogy kilépjenek abból a magatartás-mintából, amelynek nyomasztó következményeit éppen a zsoltár részletezi.

Thomka Beáta

Irodalomtudós

EGYMÁS HANGJÁRA FIGYELNI

Egyedülállóan hiteles emberi alkat, példászerű morális tartás, következetesség és bátorság minden megnyilvánulásában, saját pozíciójának méltóságteljes viselése, bölcsesség a világ mind bonyolultabb kérdéseinek megítélésében, valamint a teológiai felkészültség, a ritka tágasságú emberismeret, társadalmi tapasztalat és a krisztusi tolerancia képviselése. Ezen szellemi, erkölcsi, emberi értékek alapján vált számomra régóta különleges megbecsülést érdemlő emberré, jelképpé, példaképpé Ferenc pápa. A körkérdést inspiráló gondolatai a gyarlóan vázlatos képet egy újabb érintkezési felülettel bővítik. Az irodalomértelmezést és az irodalomközvetítést illető felfogásával ugyanúgy azonosulni tudok, ahogyan a

társadalmi különbségek, az elnyomás, a megkülönböztetések terén képviselt elveivel is.

Míntha eleve kialakult álláspontomról adnék most számot a *Vigilia* megtisztelő felkérésére, hisz nem csupán egyetértek velük, hanem a hasonló tapasztalatokon túl lényegében irodalmárként, katedrán eltöltött négy-öt évtized után csak nagy elismeréssel viszonyulhatok „a pápai lát-leletekhez”. Megható számomra az, hogy emberi létezésünk eme, ma már sokak számára parciális síkjához, amit a kultúra s ezen belül az irodalom jelent, ilyen kivételesen frissen, a korszak szemléletmódjának ismeretében reagál. Ferenc pápa gondolatát („*Mindenki megtalálja azokat a könyveket, amelyek kapcsolódnak az életéhez, és igazi társai lehetnek.*”) magam teljes meggyőződéssel osztom. Ám időközben voltak, vannak szakmai hullámok, amelyek egyebek között ezt is, más alapvető elemet is kiiktattak a művek és olvasók mély, személyes kapcsolatából. Az érzéketlenség kudarc, a kiüresedés pedig megtalálta metodológiai érveit. A félmúlt és a jelenkor elméleti iskoláinak némelyike megkérdőjelezte annak lehetőségeit is, hogy az irodalmi mű érzéki, érzelmi tartalmainak komplexitása gazdag nyelvi kifejezőeszközök által továbbítható, s bennünk, olvasókban hasonló rezonanciát, érzéki, hangulati élményt tud kiváltani. Megrendülést, ráhangolódást, együttérzést. Ilyen előfeltevések alapján sokan meg lettek fosztva attól, hogy az olvasás során a mások sokféle hangjára figyeljenek. Vagy hogy egyáltalán tudomásul vegyék, nélkülözhetetlen az, hogy maguk körül is észrevegyék a másikat, hogy mások hangjára figyeljenek. Tompult, megszűnt a másokra, a mellettünk élőre, a távolira és az egymásra irányuló figyelem. Halljuk még egymás hangját?

A többszólamúság Bach által képviselt zenei példája és a száműzetésben élő M. M. Bahytin irodalomtudós idéződik fel bennem. Egyik a zenében kanonizálta a polifóniát, a másik az irodalmi alkotásban igyekezett feltárni annak a sok-sok hangnak az együttesét, ami megszólalhat, megszólaltatható, s amihez érzék, fül kell, hogy író, olvasó megkülönböztesse, észlelje, élvezze a különféle hangnemek és hangvételek, beszédmódok egyediségét, sokféleségét. Szólamok sokasága zenében, szövegben, nyelvben. Halljuk-e az egyéni szólamokat, amik mögött mentalitás, kor, élettapasztalat, egyéniség áll? Úgy vélem, Ferenc pápa fogékonysága e téren is kiváló. Az általa idézett Borgesre ezt nem érzem jellemzőnek. Műveinek logikáját az értelem vezérli, sok-sok emberi elemnek nincs helye ebben a fikcióban. Remek élmények számunkra, irodalmi és intellektuális bravúrok a szövegei, ám éppen annak az érzelmi bűnultságnak a korai példái, amire Ferenc pápa is figyelmeztet.

„Az irodalom segítséget nyújt az olvasónak abban, hogy leszámoljon a hibás módon önelégült, statikusan konvencionális, önös nyelv bálványai-val, amelyek időnként még egyházi beszédmódunkat is beszennyezik, mert bilincsek közé zárják az Ige, a Szó szabadságát.”

Mondatai nem csupán a kiüresedő, közhelyes napi nyelvhasználat, továbbá nemcsak a magyar próza nyelvi elszegényedésének megrázó felismerését idézik fel bennem, hanem az egyházi szószékekről elhangzó beszéd kiüresedését is. Szinte gyermekként felismertem, hogy milyen bántó a prédikációk, imák, fohászok berögzült nyelvi formuláinak folyamatos ismétlése. Igen rövid ideig volt alkalmam annak a művelt protestáns lel-

késznek az igehirdetését hallgatni, aki kiváló bibliamagyarázatait teológiai, irodalmi és filozófiai perspektívákkal tudta kiegészíteni. És ha arra figyelmeztettem, hogy a hétvégére megfáradt falubeliek ott szenderegnek az igehirdetés alatt, s hogy talán csak én követem a gondolatmenetet, megnyugtatót: akkor is Isten dicsőségét hirdetem.

Hálás vagyok azért, hogy életemben volt alkalmam arra, hogy az elmélyült, tágas teológiai, irodalmi és humán tudáson alapuló prédikációk emlékéit is őrizhessem. Ebből az indíttatásból, valamint emberi és irodalmi beállítottságom következtében sem tudtam volna egyebet sugallni hallgatóimnak, mint hogy „*képzelőerejük segítségével*” alkossanak új világot mindabból, amit olvastak, s amit magukkal, átélt tapasztalatukkal kiegészítettek. „*Az irodalmi szöveg tehát eleven és mindig termékeny szöveg, amely sokféle új hangon tud megszólalni, s eredeti szintézist alkot minden olvasóval, akivel kapcsolatba kerül.*” Ezt vallom magam is. S talán lesz majd indíttatásuk arra is, hogy a másokra, a mellettük élőre, a távolira és egymásra, egymás hangjára figyeljenek.

Veres András

Győri megyéspüspök

„...SZEMÜNK BELE NEM TEKINTHET”

A *Vigília* folyóirat kérésére, hogy írjak röviden az irodalomhoz fűződő kapcsolatokról, gondolkodás nélkül ígént mondtam. Ennek több oka is van.

Gyermekkoromtól nagyon szeretem a könyveket, a verseket pedig különös módon is, s bár sok interjú készült velem az elmúlt évtizedekben, az irodalommal való kapcsolatokról sohasem kérdeztek. Ennek talán az lehet az oka, hogy nem szoktam irodalmi verselemzéseket írni, vagy esztétikai szempontok alapján vizsgálni a verseket, hanem pusztán a magam tetszésére olvasom vagy idézem őket beszédeimben, remélve, hogy mások is felfedezik bennük a nekem örömet adó gondolatokat.

A másik ok, amiért könnyen engedtem az invitálásnak, az, hogy meggyőződésem szerint gazdagabb azok gondolat- és érzésvilága, akik gyakran olvasnak irodalmat, azon belül verseket. Én azért is szeretem idézni a verseket, mert a költők gyakran frappánsabban, érzékletesebben tudják kifejezni azt a gondolatot, amit szeretnék megosztani a hallgatóimmal. Munkatársaim sokszor meg is jegyzik, hogy püspök atyának mindenről eszébe jut egy-egy irodalmi részlet, vers, nóta vagy sláger éppen odaillő mondata. Erre még visszatérek.

A harmadik ok, amiért szívesen válaszolok a feltett kérdésre, az, hogy egyetérték Ferenc pápával, aki nemrégiben (*Ferenc pápa levele az irodalom képzettségben betöltött szerepéről*, 2024. július 17.) nyilatkozott az irodalom jelentőségéről, és sürgette, hogy mind a papképzésben, mind a teológia oktatásában kapjon jelentősebb szerepet annak művelése. A Szentatya véleménye szerint „mindenkinek megvan a maga útja az irodalomhoz”. Így nekem is. Erről szeretnék vallani a következő néhány mondatban.

Azt gondolom, hogy a legtöbb ember életébe lassan, szinte észrevétlenül lopózik be az irodalom és a vers szeretete. A saját életemből talán fel tudnék sorolni fordulópontokat, de azért nem teszem, mert hiszem, hogy ezek a szakaszok szervesen egymásra, egymásból épülnek. Gyermekko-

romban szerettem a mondókákat, kis verseket, amelyek a közös játékban szerepet kaptak. Falun nőttem fel. A közösségi életnek akkoriban is megvoltak a sajátos eseményei, például, hogy szerettük hallgatni az idősek elbeszéléseit, néha meseszerű történeteit. Abban az időben még nem voltak közhasználatban hangfelvevő eszközök, ezért igyekeztünk mindent jól megjegyezni, és magunkban rögzíteni. A memória szerepének akkor sokkal nagyobb szerep jutott, mint napjainkban. Gyakran voltak a lakodalmakon kívül is olyan közös ünnepek, amikor a magyar nótáknak és a népdaloknak nagy szerep jutott. Ezek között bőven akadtak irodalmilag is gyönyörű, életbölcességről szóló költői megfogalmazások, amelyek értető módon megragadták gondolataimat. Ugyanakkor ott voltak a templomi énekeink is, amelyek költőiségükkel, letisztult teológiai üzeneteikkel fejlesztették hitbéli ismereteinket. (Nem volt mind ilyen!) Kivetítés vagy énekeskönyv hiányában ezeket is fejből tudtuk énekelni.

Kisiskolás korban – hála a tanítóimnak – sokszor kaptam olyan feladatot, amelyben meg kellett tanulnom hosszabb színpadi szerepeket, vagy verseket kellett mondanom iskolai ünnepségeken, illetve gyakran küldtek szavalóversenyre is. Ezek (kötelező) feladatok voltak, de szívesen tettem, mert örömet adtak. Igaz, az sem volt mellékes, hogy esetleg egy plusz ötös érdemjegyet vagy egy dicséretet is jelentettek az ellenőrző füzetben. Ez felső tagozatban is így folytatódott, gyakran megtaláltak ilyen feladatokkal a tanárain. Tehát sokszor kellett, akár egy egész iskola előtt is megszólalnom, s azt akkor még nem sejtettem, hogy ez már felkészülés volt a papi hivatásra... Mindezek ellenére mélyen él bennem az emlék, hogy hatodikos korban kértek meg először arra, hogy felolvassak a szentmisében, s ekkor rendkívül nagy lámpaláz és megilletődöttség töltött el. Akkoriban – néhány évvel a II. Vatikáni zsinat után – faluhelyen még nem volt szokás (talán városokban sem), hogy civilek olvassák fel a szentírási szakaszt a szentmisében. Ez nem is a mi plébánosunknak jutott eszébe, hanem a szomszéd település papjának, aki a nyári szünet idején helyettesítette őt. A méltatlanság és – ki kell mondani – a félelem olyan érzése fogott el, amit korábban még soha nem tapasztaltam. Későbbi életem folyamán azonban többször is...

A Gondviselés csodálatos módon vezetett egyre beljebb az irodalom és a versek világába. A Győri Bencés Gimnáziumban Cziráki László atya személyében olyan irodalomtanárt kaptunk, akinél jobbat elképzelni sem tudok. Az írókat és költőket oly módon mutatta be, hogy azáltal írásaikat is mélyebben megértettük. Szerintem a próza- és verselemzéseit, amelyeket nekünk lediktált, s meg kellett tanulnunk, ma is leközölhetné bármely irodalmi szaklap. Nemcsak ezeket az elemzéseket kellett megtanulnunk, hanem rengeteg prózai mű egy-egy részletét vagy hosszú verseket is. Bizony, egyre öregedve ezek a memoriterek mind felszínre jönnek, s gond nélkül képesek vagyok idézni belőlük. Nagyon mélyen belénk vésődtek ezek a művek, mert egy-egy felelésnél ezek tudása vagy nemtudása döntötte el, hogy a rosszabb vagy a jobb jegyet kapta az emberfia. Köszönet neki érte utólag is!

Ezen előzmények után talán érthető, hogy különösen a verseket ma is nagyon szeretem, és részei a mindennapi életemnek. A Szentírás után leg-

gyakrabban egy-egy vers a mindennapi elmélkedésem alapja. Természetesen vannak közöttük olyanok, amelyeket már olyan sokszor átéltem, hogy szinte imádsággá váltak számomra. Csak egyet hadd említek közülük: Berzsenyi Dániel *Fohászkodás* című verse. Ezek a költemények Isten felé emelnek, s megmerítenek az Ő jelenlétében. Igazi imádságok. Hiszem, hogy az a művészet, ami megsejtet, talán meg is mutat valamit Isten létéből, szeretetéből. Minden más, ami nem ér el ilyen magaslatra, az nem éri el a művészet rangját sem.

Az olvasáshoz idő és nyugalom kell. Szellemileg és lelkileg is el kell jutnunk az író, a költő gondolatainak mélységébe. Így tudnak alakítani, formálni bennünket az írások. De ehhez nem elegendő csak kiragadni részleteket az egész műből, versből. Ilyenekkel van tele ma az internet... Csak az egészből tudjuk megismerni és megérteni a költő üzenetét. Ez a megértés pedig hozzásegít ahhoz, hogy már ennek az új tapasztalatnak, ismeretnek a fényében újuljanak meg gondolataink és érzéseink. A jó versek egészen mélyre tudnak vezetni, akár a hittitkok legmélyéig is. Számomra ilyen felfedezés volt Görgey Gábor *Egy vacsora anatómiája* című verse. De bizonyára mindenkinek vannak olyan könyvei, versei, amelyeket szívesen olvas akár újra és újra, mert ezek az ő életének részeivé váltak, mert mint tudjuk: „mindenkinek megvan a maga útja az irodalomhoz”.

Ezen írás korlátai között ennyit tudtam megosztani saját irodalommal kapcsolatos élményeimről. Talán megengedhető, ha nagyon személyes hangvételűre sikeredett ez a vallomás. Köszönöm a megszólalás lehetőségét.

Weiss János

Filozófiatörténész

OLVASNI TANULNI, FELSZABADULNI AKARNI

(1) Nagyjából hasonló belátásokkal találkozhatunk a hermeneutikai és a recepcióesztétikai szakirodalomban. A mű befogadása – mondja Gadamer – mindig egy horizontösszeolvadás formájában játszódik le: a mű (vagy a művész) és a befogadó (olvasó, néző, hallgató) horizontja találkozik, és valamiféle egységgé formálódik. Ebből következik, hogy minden befogadás egyúttal alkotás is. Minden értés egyúttal másként-értés is. – Ennek a háttérben egy ősrégi belátás áll: a mű létrejöttét, az alkotási folyamatot sohasem lehet intencionálisnak tekinteni. Vagyis elhibázott lenne az az elképzelés, hogy a szerző elhatározza, megalkot egy ilyen és ilyen művet, és akkor ez meg is valósul. Nem, elkezdődik a folyamat, és akkor az anyag ellenálló ereje, a közben érkező új benyomások vagy a felmerülő új nehézségek egy kicsit eltérítik, vagy teljesen az ellenkezőjükbe fordítják át az eredeti szándékokat. Így azt is mondhatjuk, hogy a létrejött műalkotás sohasem teljesen a szerzőé. Ezt a gondolatot minden biztonnyal elsőként Szókratész fogalmazta meg. Amikor ki akarta kérdezni a tragédia- és dithürambosz-költőket a saját műveikről, a következő eredményre jutott. „Szégyellem megmondani nektek [...] az igazat; mégis ki kell mondanom. Úgyszólván mindenki, aki jelen volt, náluk okosabban tudott hozzászólni ahhoz, amit ők maguk szereztek” (Platón: *Szókratész védőbeszéde*, Devescseri Gábor fordítása). – Ebből az adott összefüggésben a legfontosabb a következő eredmény: a *Bibliát* is így olvassuk: a saját helyzetünkben kiindul

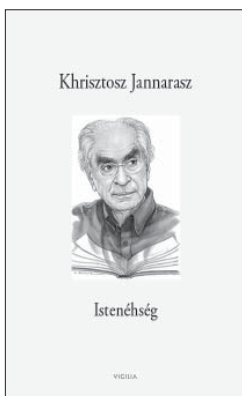
kérdések alapján. (És akkor már nem is az lesz a fontos, hogy hogyan is volt ez eredetileg, hogy mi a legmélyebb szövegréteg stb.)

(2) Nagyon szép gondolat: „mindenkinek megvan a maga útja az irodalomhoz”. És a tanításban arra kell törekedni, hogy ki-ki megtalálja a saját útját. Első megközelítésben persze nem individuumokról, hanem generációkról beszélhetünk. Erre a felvetésre most nem elméletileg akarok reflektálni, hanem személyes emlékekkel. Amikor középiskolás voltam, volt egy kiváló magyartanárom és osztályfőnököm (Szent-Györgyi Mária), aki 1945 és 1949 között Lukács György tanítványa volt a Pázmány Péter Tudományegyetemen. A legelső órától azt próbálta közvetíteni felénk, hogy az irodalom a miénk is, rólunk is szól. A tananyag mellett figyelniünk kellett a pécsi irodalmat, a kötelező színházlátogatások alkalmából számos kortárs dráma ősbemutatóját láttuk. (Ezekről aztán nagydolgozatokat írtunk.) És ez beérett, elkezdtük felfedezni a magunk irodalmát: hogy örültünk Rimbaud-nak, csak azért, mert mi is éppen 17 évesek voltunk, mint egykor ő, amikor a nagy verseit írta: „az ember nem komoly tizenhét évesen”. Teljesen a sajátunknak éreztük Ady dühös verseit, „a Tisza-parton mit keresek”. És végül felfedeztük az akkor induló *Rakéta Regényűjságot*, amely folytatásokban közölte Alan Sillitoe *A hosszútávfutó magányossága* című regényét. Fantasztikus volt nekünk, akik akkor mindenféle edzésekre jártunk. – Az olvasás szabadsága fontos szerepet játszik az identitás kialakulásában. Irodalmat tanítani ezért azt jelenti, hogy a diákoknak mindig át kell engednünk a kezdeményezésnek legalább egy részét. Ha ezzel élni tudnak, akkor van esélyünk arra, hogy számukra az irodalom nem marad pusztán külsődleges.

(3) Nagyon szimpatikus a Borgestől származó irodalom-meghatározás: „meghallani valaki más hangját”. Ez nyilvánvalóan a befogadóra vonatkozik: figyelni tudni egy másik emberre, egy másik hangra. Érezzük, hogy a háttérben az olvasás válsága áll. (És azt is érezzük, hogy ez talán azért következett be, mert nem sikerült fölkeltenünk vagy életre hívni az olvasáshoz hozzá tartozó szabadságot.) Ha nem halljuk a másik hangját, az T. S. Eliot kifejezésével „szellemi „süketséghez” vezet. És ez a szellemi süketség a hit megrendülésének a fő oka. Értem, de én nem biztos, hogy így írnám le a modernitás legjellemzőbb sajátosságát: az immanenciának a transzcendenciához képest való felértékelődését. Nietzsche híres mondatát, mely szerint „Isten halott”, (mivel nem lehet szó szerint érteni) szintén ez előtt a háttér előtt kellene elhelyezni. A modern ember már csak a maga világán belül él, és már nem rendelkezik a *túlra* vagy a *másra* irányuló pillantással. Ennek még az immanencián belül is lesz egy fontos következménye: még az immanens világ *legyenjére* vonatkozó kérdés is elhalványodik. És nincs többé utópia, és nincs jövő sem. (Ilyen körülmények között lesz végtelenül sokkoló a „halál felé mutató lét” gondolata.) – De van ennek a leírásnak valamilyen irodalmi aspektusa is? Talán a fiatal Lukácshoz kapcsolódva mondhatnánk: a felfokozott immanencia világának irodalmi műfaja a regény.

(4) Végül az a kérdés merül fel, hogy az irodalom – azzal, hogy egy változékony kánon – megingatja-e a túlzott szigorúsággal rögzített vallási kánon. „[Az irodalom] segítséget nyújt az olvasónak abban, hogy leszámoljon a hibás módon önelégült, statikusan konvencionális, önös nyelv bálványával [...]” Itt az alapgondolat az, hogy a *logosz*nak van egy belső szabadsága, ami ellentmond az ilyen fajta (szigorú) rögzítéseknek. (A *logosz* alapjelentése a „szó”, a János-evangéliumban viszont már ennek megtestesüléséről olvashatunk.) Én ezt az alapvető célt úgy fogalmaznám meg, arra kell vigyázni, hogy a kánon soha ne szilárduljon dogmává. És ennek az a legelső feltétele, hogy meghagyjuk és támogassuk az olvasásban rejlő *szabadságot*, amely maga is teremtő erejű.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGAI

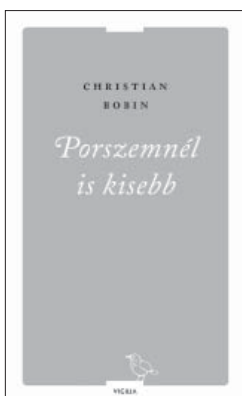


KHRISZTOSZ JANNARASZ:

Istenéhség

A huszadik század egyik legkiemelkedőbb és legtermékenyebb ortodox keresztény gondolkodója, a nemrég elhunyt Khrisztosz Jannarasz korai munkáját tartja kezében az Olvasó. Az irodalmi igénnyel megírt, rövid elmélkedésekből álló könyv az istenkeresést nem elméleti síkon közelíti meg, hanem éhséghez és szomjúsághoz hasonló, elemi tapasztalatként látatja. Egy élethosszig tartó utazás krónikája is ez a könyv: „Ezt az utat azonban nem lehet idővel mérni. A szív méri ki azt, a maga mértéke szerint. Ezért is jövők zavarba, életem hosszát méricskélve. Bennem ugyanis egy hatalmas élet bomlik ki, halálokkal és feltámadásokkal gazdagon...”

Ára: 2.900 Ft



CHRISTIAN BOBIN:

Porszemnél is kisebb

Christian Bobin (1951–2022) francia író, költő, mintegy hatvan könyv szerzője, amelyek közül több jelentős közönségsikert aratott. Írásai az egyszerűséget, a létezés csodáját ünneplik, amely egyaránt magába foglalja a lét biztonságát és törekenységét, minden gyengédségét és borzalmát. Az Assisi Szent Ferenc életét feldolgozó *Porszemnél is kisebb* című kötetért 1993-ban elnyerte a Katolikus Irodalmi Nagydíjat, 2016-ban pedig írói munkássága elismeréseként a Francia Akadémia díját.

Ára: 2.850 Ft

ALVÓ GYERMEK

Jász Attila

Az alvó Jézus arca sugárzik. Elsősorban édesanyja arcára, ahonnan visszatükröződik a fény a legközelebb álló pásztor ruhájára. És egy bután/puhán (a képből) kinéző tehénke két szarva közé.

Ezen a szinten mindenki áhítattal nézi az alvó gyermeket, kivéve a kissé sötét háttérből, a kép szélén felbukkanó sajtot hozó pásztort. Hogy biztosan észrevegyük, fölötte egy másik pásztor keze, kinyújtott mutatóujjával a sajtokra mutat.

A szőke fürtű sajtot hozó pásztor határozottan kinéz a képből. Ő a későbarokk, osztrák festő maga. Éppen összekacsint a nézővel.

A kép felső felében megfestett, vidám angyalok pedig senkivel sem foglalkoznak, csak egymást bámulják. Talán ezzel is akart valamit üzenni a mester.
(*F. A. Maulbertsch, Sümeg*)



Halasi Zoltán*1954-ben született**Budapesten. Költő, író,
műfordító. Legutóbbi**írását 2022. 5.**számunkban közöltük.***A MAGHOZÓ
SÉT LEGENDÁJA**

Visszaküldték a kertbe. Nincs jól az öreg. Hozzál valami gyümölcsöt. Odatalálsz. Csak apád nyomait kövesd. Fakó fűvön az égésfoltokat. Fekete talpak cikkcakkos mintázatát.

Amúgy az aszott mezőn piros, zöld, sárga, kék fejek. Bogáncs, macskatövis, ökörfarkkóró, katáng. Jó fiú volt. Szófogadó. Futott. Út sehol. Gondolkodás helyett bottal ütött egy fakarikát.

Egy kutya támadt rá váratlanul. Megijedt tőle nagyon. Vagy csak egy árnyék volt a fű között? Cikkcakkban rohant előle. Tűzelt a nap, csorgott róla a víz. Sikerült lerázni a harapós dögöt.

Ott állt a kapuban az ór. Ti mindig lopni jöttök!, kiabálta. Vasalt hegyű botja forgott, mint a cséphadaró. Fényörvényt rajzolt a levegőbe. Az öregem rosszul van, dadogta a fiú, csak a gyümölcs mentheti meg.

Már elérett, már elvittétek! Azt hiszitek, öröktermő?! Nézd meg, te átok! Ott van a földre hullva, elszáradva. Már húsa sincs, csak a magja. Jól van, vigyed. Add oda neki, hadd szopogassa. Ne mondjátok, hogy smucig vagyok. A fene a fajtátok!

Odakotort a lába elé három szemet. A fiú inni kért. Nem kapott. Pedig még vissza is kellett jutnia. Odabenn a kertben, látta, szökőkút zubog. Lehajolt a magokért. Megtántorodott. Forogni kezdett a kert. A fákon szikráztak a drágakövek.

Valami felragadta. Az émely? A szomjúság? Suttogtak hozzá a lombkoronák. Ágaikon most nem ékkövek lógtak: állat- és emberfejek. Mint a fakarikát, ütötte-terelte – a szédület? az önkívület? A kiaszott mező, amin jött, úgy úszott alatta, mint megfolyt, hétszínű üveg.

Hogyan ért haza? A kert óre kergette végig? Úgy iszkolt, mintha egy másik világból? Vagy a szélben pörgött, mint a virágpor? Otthon csend fogadta. Apja nyelvére tette a három szottyadt magot. Aztán az anyját is eltemette. Hogy hol? Vitatják. Valszeg ugyanott.

*

Ő volt az utód, az Ábelpótlék. Tőle származunk mi, rémítő szaporák. Be van kötve, toposz, a láncmesébe. Mint a DNS-be ismétlés és megújulás. A magból fa, abból varázshot, szentélyküszöb, pallóhíd. Ebből mit is? Kerestet ácsolnak végül. Megváltást vég nélkül.

TÁVOLODÁS

Christian Bobin

Francia író, költő

(1951–2022). Legutóbbi írását 2024. 7.

számunkban közöltük.

Pál Ágnes fordítása

Részlet egy elküldött levélből: „Az életkedvem forrása te vagy. Nem kell megjedni az ilyen nagy szavaktól, nem köteleznek semmire. Igazi adomány, amit tőled kaptam, nem visszavonható. Boldoggá tesz, hogy létezel, és mit sem számít, hogy messzebb már nem is lehetnél. Kezdetben azt hittem, te vagy a világmindenség. Hittem ezt gyermeki hittel, nem is lehetett máshogy. Ahogy távolodtál, megtanultam: nem hozzád vezet minden út, hanem tőled indul ki, a világ küszöbétől, a végtelen felé. Ma már nem várok tőled semmit, csak azt szeretném, legyen hozzád kegyes az élet, és ne halj meg soha. Ez is gyermeketeg kívánság, tudom, de foggal-körömmel ragaszkodom hozzá. Pont ez a gyermetegség hiányzik az angyalokból, a boldogságuk ezért nem lehet tökéletes.”

- Az írás a legkisebb intenzitású tevékenység, amit ismerek, mert közben várakozhatunk is, nem térít el túlságosan a várakozástól.
- De mit vár Ön ilyen állhatatosan?
- Azt várom, amit mindenki más: hogy ne múljon el a múlt szerelem.
- És ha hiába vár?
- Az nem lehet, nem várhatok hiába, mert a szerelem és a várakozás egy és ugyanaz.

A kisgyermek úgy indul el a beszéd világában, ahogy idegen országba merészkedik az ember: először néhány hanglejtés értelmét sejtí meg, aztán nagyon hamar megtanulja az alapszavakat saját létszükségeihez. Amit anyanyelvnek hívunk, az is csak egy az idegen nyelvek közül, még ha idővel tökéletesen el is sajátítjuk. Az igazi anyanyelvnek viszont eleve ismerjük minden árnyalatát: ennek a nyelvnek a szavai az arcok. Mondatai szerelemből épülnek, nincs bennük semmi idegenség.

Bármit mondunk, *soha* nem úgy értik, ahogy mondjuk. És ha ezt tudjuk, beszélhetünk bátran, nem kell törődnünk azzal, hogy jól értenek minket, vagy rosszul. Csak arra kell törekednünk, hogy a szavaink minél kevésbé kerüljenek távol saját életünktől.

Ide-oda futkosunk a boldogságmorzsák után, és nem tehetünk mást, csak szökdécselünk, mint a verebek, hogy megízlelhessük a földön szerteszt szóródott Istent.

Mi mást várhatunk a tiszta szerelemtől, mint a tiszta magányt?

Köztünk és az életünk között van egy kéreg: nevezhetjük fáradtságnak, félelemnek, gondolatnak, becsvágnak, hívhatjuk bárminek, pontos lesz mindegyik, de az egyetlen megnevezés, ami igazán illik rá: saját magunk. Igen, mi magunk vagyunk az akadály, ami közénk és az élet közé furakszik. Lényünknek erre a megvastagodott kérgére úgy tekintünk, mint érettségünk bizonyítékára, vagy mint a bizonyosságra, hogy egyáltalán létezőnk. Azt kellene megtanulnunk, hogy úgy tudjunk mozogni saját életünkben, mintha már nem is lennénk jelen, ruganyos léptekkel, ahogy a

macska jár a magas fűben, vagy azzal a finom mosollyal, ahogy egy szerelmes nő nézi saját kifosztott szívét.

Az írás olyan, mint amikor egy szuvas fogra erősen rászorítjuk az ujjunkat: az elviselhetetlen fájdalmat végtelen megnyugvás váltja fel. Csak az a furcsa, hogy a beteg fog már nincs is a helyén.

Az alvó gyermek jelképezi a végtelen életet: teljes bizalommal engedi át magát Isten kezébe. A reszkető fa jelképezi a mulandóságot: kiszolgáltattott az évszakok váltakozásának. Az alvó gyermek és a reszkető fa, ketten együtt tökéletes jelképei élő életünknek.

Amikor ír az ember, óriási figyelmet fordít arra, amit csinál – az életben ez nyilvánvalóan lehetetlen: megelégszünk azzal, hogy a lényegre összpontosítsunk, és hanyagolunk minden mást. Csak azt felejtjük el, hogy a lényeg nem más, mint mindaz, amit elhanyagolunk.

Felnőttté kell válnunk ahhoz, hogy megértsük, felnőttek nem léteznek, és akik bennünket felneveltek, valójában maguk is csak gyerekek voltak: nevetésünk páncélként vette őket körül, ezért sebezhetetlennek tűntek.

Nem elég, hogy igazat szól valaki. Az is kell, hogy abban, aki mondja, ne legyen semmi hamisság, mert az igazság gyöngye, és elhalványul, ha túl nagy a távolság köztünk és közte. Mint egy kisgyerek, aki nem találja meg az ételt, ha édesanyja nincs ott a közelben.

Válasz egy érdektelen kérdésre: „Ön arra kíváncsi, hol szoktam írni, és milyen az életem, hogy az Ön szavait idézzem, »a világtól távol«. De arról, hogy itt vagyok, csak ugyanazt tudom mondani, mint minden másról: soha nem döntöttem el világosan semmit. Nem emlékszem, hogy valaha is akartam volna ilyen vagy olyan életet. Gyerekkorom óta igyekszem elhárítani mindazt, amit felkínálnak, de hogy milyen indíttatásból, azt sohasem tudtam megmondani, ma sem tudom. A sok halmozódó háritás eredménye, hogy most itt vagyok, ebben a kisvárosban, nem tudatos döntés hozott ide. Itt folyik az életem, de úgy érzem, folyhatna máshol is, ugyanígy. Mellesleg nem is itt lakom. A lakóhelyem ott van néhány felragyogó arcban, és egy maréknyi, alig hallható szóban. Igen, ott lakom én, a külvilágban, ha jobban tetszik, csakhogy ez nem egy földrajzi értelemben vett külvilág, a térképeken nem található. Ami pedig »az írásra alkalmas helyszíneket« illeti, nem hiszem, hogy vannak ilyenek, ahogyan nem létezik olyan tér sem, amely a szerelemhez lenne kedvező. Van bennünk valamiféle tisztaság, amit, a világnak való alávetettségünk ellenére, nem szennyezhet be semmi, sem a világ, sem mi, saját magunk, ez a tisztaság életünk egyetlen lakóhelye, akár tudatában vagyunk, akár nem.”

Csak azért áll a világ, mert úgy érezzük, a vállunkon kell hordozni – nem vesszük észre, hogy nem várja el senki.

jelenvaló, a gondolkodás és a nevetés lételeme. Te vagy a szívemet felfrisítő levegő, melytől magányom szélfúttá térré válik.

Az egyedüllét elsődleges jó, az ételhez, vagy az alváshoz hasonlatos. Mindennapi szükséglet, és további magyarázat nem is kell, ennünk és aludnunk muszáj, nem kell bizonygatnunk, ahogy azt sem: szükségünk van rá, hogy egyedül legyünk.

A világ szemében a hatalmon lévő ember foglalja el a legmagasabb helyet. A szellem oldaláról nézve ők vannak a legalacsonyabban, és csupán szánalmat keltenek, mint a súlyos fogyatékosok.

Panaszkodunk a világra, mint aki bezárkózott a szobájába, kidobta a kulcsot az ablakon, és panaszkodik, hogy nem jut ki.

Egy írás súlyát nem az határozza meg, hogy milyen súlyos kérdésekről esik benne szó, hanem az, hogy miféle terheket tapasztalt meg az, aki ír. A nyelv ott botlik, ahol az élet göröngyös.

Az öntelt magabiztosság mindig belső búskomorsággal jár együtt – mint egy birodalom, amely már nem hisz az erejében, mégis egyre erősíti a határait, és kérkedik saját sírhantjaival.

A szerelemben a világ elveszett szíve nyílik meg, végtelen figyelmességgel és gyengédséggel, mint amikor álmunkban, még mielőtt a kilincstre tettük volna a kezünket, feltárul előttünk az ajtó, amit éppen ki akartunk nyitni.

CSEND

Hívta a csendet, hogy ismerkedhessen
mély szakadékaival,
jéghideg vizével.
Nem kapott levegőt,
életfunkciói szüneteltek.
Szerveiből kiszorult a remegés.
Magzatvízben lebegett.

*

Csend vagy Te,
bennem megszólaló mozdulatlanság,
állókép,
szellőtől nem lebbenő levél a diófán,
áramlataim mélyén békés óceán.
Partjaim fogod, szét ne csússzanak.

Csend vagy Te,
eljövendő bizonyosság,
mint magzatvízből hangzó szívdobogás.

Csend vagy Te,
mikor fekély a hiány,
láz a félelem,
felém nyújtod
felfelé fordított tenyered.

*

Kerestelek hófödte hegyeken,
sílécen siklottam feléd,
tengereken, hogy elérjelek,
szörfömet vitte a szél,
sziklára másztam, szikláról ugrottam,
száguldottam autón, motoron, lovon,
nem jöttél.
Eleredt az eső,
a csend kopogott.
Mély, ismeretlen tájaimról
szólitottál, arc, test, hang nélkül,
pedig mindig ott voltál,
vártad, hogy szükségemben
megnyílhasson szád.

Szentirmai Mária

VIGILIA
1147

Méhes Károly

TÉLI SOROK

A hó ijesztő volt de viszonylag hamar elolvadt
 Aztán ónos esővel rémisztgettek
 ami nem érkezett meg de lett
 helyette köd mindent elnyelő levegőmassza

Türelmesen túrtam
 azt mondtam hiszen tél van
 ez így rendjén való

De ettől nem kellene
 minden nap meghalnia
 egy barátnak ismerősnek
 elhullani mint nem szűnő
 hóesés

OLYAN KARÁCSONYFÉLE

Húsz centiméter hó esett
 örvendezés fehér karácsony
 aztán megjött a melegfront
 december 24-én 15 fok
 Mennyből az angyal könnyű zakóban
 rendelt kaját ettünk utána römiztünk
 és elég sok bort ittunk
 Nekiindultunk hogy kísétéljük
 olyan üres volt a város mint
 covid alatt vagy akkor volt minden
 este szent? egyszer csak G. jött szembe
 igencsak megörültünk egymásnak
 elmesélte hogy az Árvák karácsonyára
 tart éppen mintha szégyellve kicsit
 együtt ballagtunk egy darabon
 a kiosk előtt megkérdeztem
 hogy is van az árvákkal szép dolog ez
 mire megint zavartan mosolygott
 Nem nem árvagyerekekről van szó
 hanem magányos árva felnőttekről
 mint ő is akiknek nincs kivel ünnepelni
 ők térnek be jézusi forralt borra pogira
 Meleg este volt és végtelenül szent
 csönd lett rövid időre
 majd elbúcsúztunk nagyon örültünk
 de tényleg és a legjobbakat.

BARÁTI TÁRSASÁGBAN

Mindig elregéljük kinek mi baja van
aktuálisan de megnyugtatóbb
a nem jelenlevőkre terelni a szót
haló szemek a vég-hideg romokban
V. szegény három éve saláta már
F. zárt osztályon tengődik de mióta
S. pedig na róla ne is beszéljünk
Közben rakjuk a lapokat noha
senki sem jegyzi ki nyeri a partit
Szerencsére ha elfogy a bor kerül
egy újabb üveg és olyan egészségesen
pukkan a kihúzott dugó.

KÉSZÜLŐDÉS HÚSVÉTRA

Csúnyán köhög
de pogácsát süt
a szőnyeg rojtjai
összevissza állnak
Stihl-fűrész zenéje
recseg mint az állat
néha mégis azt érzi
semmiről sem tehet
mint a böjti szelek
minden csak szeszély
a pogácsa odaégett
van aki így szereti
feketén az egészet

Bertók László

SZÖSZÖG A SZÉLÉN, MINT A PÓK

Hát kimentek az oroszok.
Megvan a gombhoz a kabát.
Most nézegetheti magát.
Játszhatja az úri szabót.

S mint mikor megtelik a hold,
s látszanak rajta a pacák.
Mire fölfogja a csodát,
csak azt, hogy mennyi-mennyi folt.

Ennyi cernája sose volt.
Sose járta így át meg át.
Ünnep van. Tükör a világ.
Ragyog a tű fokán a bolt.

Szöszög a szélén, mint a pók.
Nőnek benne a katonák.

Bedecs László

1974-ben született

Budapesten.

Irodalomtörténész,

kritikus. Legutóbbi

írását 2022. 10.

számunkban közöltük.

Aki egyszer megütötte a bokáját, az óvatosabban jár majd a kényes témák környékén. Bertók László még húsz éves sem volt, amikor három, önképző-körben írt verse miatt összesen nyolc hónapot töltött börtönben. 1955-ben történt ez, a részleteket a szerző *Priusz* című, a rendszerváltás után megjelent önéletrajzi könyvében olvashatjuk el. Azt gondolnánk, Bertók ezután messze elkerülte a politikai-közéleti témákat, de egyáltalán nem az történt. Pár évig ugyan egyáltalán nem írt verset, de aztán minden kötetében találhatunk a politikai kérdésekkel kapcsolatba hozható verset, és ezek leginkább a szabadság hiányáról, a szűklátókörűségről, a felesleges korlátokról számolnak be, illetve a társadalmi megosztottsággal, a falu és város világa közti feszültségekkel vagy épp a propaganda működésével foglalkoztak. A rendszerváltás után pedig a politikusok képmutatását, hazugságait, és a demokratikus átmenet árnyoldalait igyekezett megmutatni.

A *Szöszög a szélén, mint a pók* 1991-ben íródott és az 1992-es, *Ha van a világon tető* című kötetben jelent meg. Bertók László ugyancsak mélabús közéleti-politikai költészetének egyik kulcsverse ebből az időszakból. Az első sor rögtön egy történelmi időponthoz köti: ahhoz, amikor 1991. június 19-én, 47 év megszállás után az utolsó orosz katona is elhagyta az akkor már újra Magyar Köztársaság területét, és ezzel az ország visszanyerte szuverenitását. Nyilvánvaló örömnép volt ez minden magyar számára, hiszen ezzel befejeződött a rendszerváltás, és végleg elhárult minden akadály a szabad, demokratikus és független Magyarország újjáépítése, illetve az európai integráció felgyorsítása elől. De Bertók a második sorban máris kiteszi a maga kérdőjeleit, amikor azt mondja, szarkasztikusan, hogy végre „Megvan a gombhoz a kabát”. Talán arra gondolhatott, hogy valójában az egész rendszerváltásnak ez a mozzanat volt a csúcspontja, a legfelemelőbb pillanata. Pedig sokan talán észre sem vették a jelentőségét, mert akkor már túl voltunk a demokratikus pártok megalakulásán, a köztársaság kikiáltásán, az első szabad választásokon, a privatizáció első hullámán, a független sajtó megszületésén és sok egyéb, korábban elképzelhetetlen politikai és gazdasági eseményen – de mindez semmit sem ért volna, ha továbbra is szovjet-orosz katonák állomásoznak az ország területén, és ők állandó kontroll alatt tarják a magyar politikai vezetést.

Bertók verse viszont arra utal, hogy a visszakapott szabadság csak egy lehetőség a társadalom számára, és ezzel a lehetőséggel egyáltalán nem könnyű élni, pláne negyven év elnyomás után. Amikor a vers azt mondja, „Most

VIGILIA

1150

nézegetheti magát” – vélhetően magát az országot tekinti alanyának, megszemélyesítve, aki tehát végre büszkén kihúzhatja magát, belenézhet a valóság tükrebe, kendőzetlenül kimondhatja, mit lát ott, és olyanra formálhatja a saját társadalmi szabályrendszerét, amilyenre akarja. „Játszathatja az úri szabót”, azaz hozhat mintákat az angolszász vagy a német világból, szabhatja a választási rendszerét például Ausztriáéhoz, a parlamentjét Angliáéhoz, az alkotmánybíróságát Németorszáéhoz, a népszavazás intézményét Svájcéhoz, az oktatási rendszerét, az egészségügyét pedig akár Svédorszáéhoz – de Bertók ezt már szerepjátszásnak, talán szerepzavarnak is érzi. Már a vers születésének idejére, tehát nagyon gyorsan bebizonyosodott ugyanis, hogy hiába a minták alapján szabott és szabályozott intézményrendszer, ha az azok mögött meglévő évszázados demokratikus elköteleződés hiányzik a magyar társadalomból. Anélkül ugyanis a rendszer nem működhet jól, mert mindig lesznek, akik a kikapukat, a szabályok elkerülését keresik majd, sőt olyanok is, akik egyenesen visszaélnék a szabályokkal, és így próbálnak meg vagyonokra szert tenni, vagy épp a politikai hatalmat magukhoz ragadni. Pedig a lehetőségek a rendszerváltás néhány évében valóban történelmiak voltak („Ennyi cérna sose volt”), lehetett volna jobb, tartósabb, az ország valódi igényeire és lehetőségeire méretezett politikai rendszert kialakítani, a talán tévesen, szűklátókörűen követett minták helyett.

A második versszak harmadik sora kiemeli, érzésem szerint ironia nélkül, hogy „Ünnep van”, de hozzát teszi, hogy a magát a tükörben nézegető, ott magának tetszelgő szabad országot valójában a környező világhoz kéne mérni, legalább az európai országokhoz, hiszen velük összehasonlítható, az ő tükrökben látszik igazán, mit sikerült a voltaképp váratlanul jött szabadsággal kezdeni. Hiszen minden frissen felszabadult (és sok újonnan alakult) ország létrehozta a maga intézményrendszerét, és bár ezek között sok a hasonlóság, az apró különbségek az egész ország fejlődését megszabhatták, más irányba vihették. Egy rosszul kialakított választási törvény miatt néhol évekig nincs működőképes kormány (lásd például Bulgária utóbbi 4-5 évét), a rosszul megírt gazdasági törvények miatt évtizedekig nem épülnek autópályák (lásd Romániát) és a többi. A második versszak utolsó sora pedig meszerien bonyolítja tovább az úri szabóság megkezdett metaforáját egy egészen komplex képpé, ahol a „tű fokán” bibliai idézet a frissen beköszöntött kapitalizmust és az azzal gombamód szaporodó újjgazdagok világát is bevonja kórképhe, érezhető erkölcsi megvetéssel. A „bolt” a ‘business’ szinonimája itt – ami ragyog, mint az arany, de mögötte sokszor piszkos történetek vannak. Nagyon erősen hozzátartozik ez a kilencvenes évek eleji társadalmi hasadáshoz, ahol százezrek lettek hirtelen munkanélküliek, milliók kerültek a létminimum közelébe, de ezek és tízezrek lettek ugyanilyen sebességgel szupergazdagok. Többségében épp a leváltani tervezett állampárti elit tagjai.

A harmadik versszak ugyancsak a rendszerváltás árnyoldalairól beszél a Bertókra nagyon jellemző költői nyelven: ahogy egyre fényesebb a hold, úgy látszanak rajta egyre inkább a foltok, vagyis ahogy egyre inkább megismerjük az új társadalmi berendezkedés hétköznapijait, annál jobban látjuk benne a hibákat, az igazságtalanságokat, az aránytalanságokat. Pedig Bertók egész korábbi költészete arról szól, mennyire várta a kommunista rendszer végét, mennyire nem hitt abban, hogy ez még az ő életében megtörténhet, mennyire félt attól, hogy a húszévesen átélt traumát, azt, hogy néhány verséért bebörtönözték, esetleg újra átélheti, ha politikai témákat

érint (márpedig érintett). Vagyis nála jobban kevesen várták azt a csodát, amit az utolsó orosz katona távozása és a szabad, független Magyarország megszületése jelentett – épp ezért volt nála kevés csalódottabb ember, amikor a változások nehézségeit, veszteseit, árnyoldalait volt kénytelen látni.

A szonett utolsó két sora egyrészt a címet ismétli meg: a pók a periférián, a már-már mindezen kívül szemlélődő beszélő, aki nem vesz részt a folyamatokban, csak kivár, megfigyel, legfeljebb magában beszél. A pókháló viszont ezúttal nem az áldozat elejtésének eszköze, ahogy sok más versben, ahogy a pók sem a csapdát szövő állat, inkább az a hálózat, ami a társadalom tagjait és intézményeit összeköti, és ami ezekben az években újrászövődött. Persze nagy kérdés, ki „szöszög”, ki a sor alanya. Az ország? A beszélő? Valaki vagy valami más? Talán mindez együtt – és ettől olyan drámai a „Nőnek benne a katonák” sor, hiszen ez épp azt jelenti, hogy újrakezdődik a rabság, az elnyomás, a függőség. Az orosz katonák ki, másféle hatalmak be, vagy talán nem is be, hanem bentről feljövőben: a nem elég erős társadalom, a demokráciát még csak tanuló, abba beleugró társadalom maga termeli ki a saját elnyomó hatalmát. Ha nincsenek egészséges fékek és egyensúlyok a rendszerben, ha nincs demokratikus kontroll a választott hatalom felett, akkor ez bizonyára elkerülhetetlen – ezt látta Bertók László a kilencvenes évek elején, meglepően élesen és tisztán. De ugyancsak fontos, hogy nem aktivistaként beszél minderről, nem politikusi nézőpontból vagy politikai céllal, hanem nagyon is személyesen, az alanyi költő nézőpontjából. A saját várakozásait, kudarcait, csalódottságát, szomorúságát verseli meg. Saját bizonytalanságait társadalmi szereplőként, polgárként.

A téma sok éven át foglalkoztatta, a *Három az ötödiken* cím alatt összegyűjtött 243 szonettjéből korábbi és későbbi is idézhető lenne, de az egyik utolsó ciklus, a *Most, hogy vége a diktatúr* című teljes egészében ide kapcsolódik. Ebből is kiemelkedik a *Lehet, hogy most ez a Gulág?* című vers, ami az iménti, „kimentek az oroszok” élményre válaszul beszél arról, hogy ettől szinte semmi sem változott, mert ha nem puskákkal, ha nem pribékekkel, akkor más, például jogi vagy pénzügyi eszközökkel tartják féken a lakosságot. Az új világról egészen fekete képet fest ez a ciklus és ez a vers is, ahol a kulcsszavak a „butaság”, a „harap”, a „hazudik”, a „latrinák” és persze maga a címben szereplő, nagyon erős „Gulág” szó. A latrinák ebben a világban tele vannak, mivel mással, mint fekáliával, és a versbeli kép azt sugallja, hogy csak ezen a (bocsánat) szaron átkelve lehet bármire is jutni, de ennek az az eredménye, hogy szinte minden és mindenki bűzlik és mocskos: „S hogy nincsen út, csak rajta át? / S hogy akkor egymásra kenik?”

Mondhatjuk, a rendszerváltás egyik emblematikus verse a *Szöszög a szélén, mint a pók*, de egyben Bertók költészetének is meghatározó, magatartásában, gondolkodásában, világszeméletében az életmű egészére jellemző darabja. A csak rá jellemző szonettforma és a rímelés szigorú szabályai teszik azonnal felismerhetővé, de rögtön gondolhatjuk, hogy a nagyjából 1987 és ’95 közötti szonettkorszak, ami tehát a szövegekben megvalósuló következetességet és rendet is jelentette, épp ezen időszak társadalmi zavarosságára, szétcsúszására, már-már káoszára volt művészi válasz. Egy, a hazájáért aggódó, saját reményeivel, illúzióval leszámoló, csalódásait nyíltan megfogalmazó, de mégiscsak változtatni akaró költő válasza, egyben a kétezres évek második felében új erőre kapó közéleti költészet egyik fontos forrása.

VIGILIA
LXXXIX. ÉVFOLYAM
2024 december

SOMMAIRE

Margit Lukácsi Le miracle de la naissance et de la maternité sur deux icônes de Bakonybél
Gábor Boros Immanuel Kant est né il y a 300 ans

IN MEMORIAM ISTVÁN JELENITS (1932–2024)
Écrits de **Zalán Szilvási** et **József Urbán SchP**

L'ENQUÊTE DE VIGILIA

Écouter la voix des autres
Réponses de **Balázs Bábel**, **Vera Bendl**, **András Dobos**, **Alexandra Faltisz**, **Károly Fekete**, **Győző Ferencz**, **Balázs Fűzfa**, **Zoltán Gloviczki**, **József Goretity**, **János Háy**, **György Heidl**, **Mária Hernádi**, **Éva Kocziszky**, **Zoltán Komálovics**, **József Lapis**, **Flóra Lukács**, **Miklós M. Nagy**, **Bea Madocsai**, **Marcell Mártonffy**, **Gergely András Nacsinák**, **Péter Nádas**, **Ádám Nádasdy**, **Péter P. Müller**, **Lajos Pálfalvi**, **Szabolcs Sajgó SJ**, **Tamás László Simon**
OSB, **Beáta Thomka**, **András Veres** et **János Weiss**

INHALT

Margit Lukácsi Das Wunder der Geburt und der Mutterschaft auf zwei Ikonen von Bakonybél
Gábor Boros Vor 300 Jahren wurde Immanuel Kant geboren

IN MEMORIAM ISTVÁN JELENITS (1932–2024)
Essays von **Zalán Szilvási** und **József Urbán SchP**

DIE RUNDFRAGE DER VIGILIA

Hören auf die Stimmen der anderen
Antworten von **Balázs Bábel**, **Vera Bendl**, **András Dobos**, **Alexandra Faltisz**, **Károly Fekete**, **Győző Ferencz**, **Balázs Fűzfa**, **Zoltán Gloviczki**, **József Goretity**, **János Háy**, **György Heidl**, **Mária Hernádi**, **Éva Kocziszky**, **Zoltán Komálovics**, **József Lapis**, **Flóra Lukács**, **Miklós M. Nagy**, **Bea Madocsai**, **Marcell Mártonffy**, **Gergely András Nacsinák**, **Péter Nádas**, **Ádám Nádasdy**, **Péter P. Müller**, **Lajos Pálfalvi**, **Szabolcs Sajgó SJ**, **Tamás László Simon**
OSB, **Beáta Thomka**, **András Veres** und **János Weiss**

CONTENTS

Margit Lukácsi The Miracle of Birth and Maternity on Two Icons from Bakonybél
Gábor Boros 300 Years Immanuel Kant

IN MEMORIAM ISTVÁN JELENITS (1932–2024)
Essays by **Zalán Szilvási** and **József Urbán SchP**

THE LITERARY SURVEY OF VIGILIA

Listening to the Voice of Others
Answers by **Balázs Bábel**, **Vera Bendl**, **András Dobos**, **Alexandra Faltisz**, **Károly Fekete**, **Győző Ferencz**, **Balázs Fűzfa**, **Zoltán Gloviczki**, **József Goretity**, **János Háy**, **György Heidl**, **Mária Hernádi**, **Éva Kocziszky**, **Zoltán Komálovics**, **József Lapis**, **Flóra Lukács**, **Miklós M. Nagy**, **Bea Madocsai**, **Marcell Mártonffy**, **Gergely András Nacsinák**, **Péter Nádas**, **Ádám Nádasdy**, **Péter P. Müller**, **Lajos Pálfalvi**, **Szabolcs Sajgó SJ**, **Tamás László Simon**
OSB, **Beáta Thomka**, **András Veres** and **János Weiss**



Főszerkesztő: **Görföl Tibor**
Felelős szerkesztő: **Puskás Attila**
Felelős kiadó: **Gájer László**
Szerkesztők:

Bende József, **Kisnémet Fülöp**,
Pataki Elvira, **Varga Szabolcs**, **Vörös István**
Szerkesztőbizottság:
Bábel Balázs, **Heidl György**, **Hidas Zoltán**,
Horkay Hörcher Ferenc, **Lázár Kovács Ákos**,
Máté-Tóth András, **Molnár Antal**, **Patsch Ferenc**,
Solymári Dániel, **Thomka Beáta**
Kiadóhivatali titkár: **Fazakas Annamária**
Honlap: **Somfai Boglárka**
Betűtípus: **BROTHER 1816**, **FreightMicro&Sans**
Lapterv és tipográfia: **Jmtytography**
Tördelés: **Németh Iлона**
Kivitelezés: **VIRTUOZ Kiadó és Nyomdaipari Kft.**
Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024
Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 1052 Budapest,
Piarista köz. 1. Telefon: 486-4443.
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím:
<http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu.
Előfizetés, egyházi és templomi árusítás:
Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt.
és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest.
Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, posta.hu webshop-ban (eshop.posta.hu/storefront), e-mailen a hirlapeloizetes@posta.hu címen, telefonon +36 1767 8262 számon, levélben a Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.
A Vigilia számlaszáma: OTP Bank Zrt: 11707024-20373432-00000000.
Előfizetési díj: egy évre 10.800Ft, fél évre 5.400Ft, negyed évre 2.700Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.).
Ára: EU országok: 10.800Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 112\$, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.
Szerkesztőségi fogadóóra: kedd, csütörtök 10–14 óra
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

SZEMLE

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

LXXXIX. ÉVFOLYAM

JOSEPH RAIZINGER TEOLÓGIÁJA

2024 *december*

A MEGTÉRÉS

*Minden kedves Olvasónknak
áldott Karácsonyi Ünnepeket
kívánunk!*

Bacsányi Sándor, Ferencz Győző,
Földváry Kinga, Peter John McGregor,
Melhardt Gergő, Móré Tiinde,
Nacsinák Gergely András, Nagy Kornél,
Tracey Rowland, Széchenyi Ágnes,
Szénási Zoltán és Zoltán Gábor
tanulmánya

Bokros Judit, Fátyma Zoltán,
Gellén-Miklós Gábor, Izsó Zita,
Király Eszter, Lackfi János,
Nyirán Ferenc, Tatar Sándor,
Villányi László és Zsille Gábor
írása



ISBN 977 004 260 200 5 24012 1200 Ft



Nemzeti
Kulturális
Alap



MINISZTERELNökség

